

Złożenie pracy online:
2017-06-06 17:23:36
Kod pracy:
3099/34426/CloudA

Katarzyna Laciuga
(nr albumu: 21199)

Praca magisterska

Analiza sprawowania rządów przez Adlofa Hitlera w latach 1933 - 1939

Analysis of Adolf Hitler's government in 1933-1939

Wydział: Wydział Nauk Społecznych i
Informatyki

Kierunek: Politologia

Specjalność: instytucje i administracja
publiczna

Promotor: dr hab. Tomasz Skrzyński

Składam wyrazy szacunku i podziękowania mojemu Promotorowi doktorowi habilitowanemu Tomaszowi Skrzyńskiemu ze wszelką pomoc przy napisaniu niniejszego opracowania.

Streszczenie

Celem niniejszego opracowania będzie przedstawienie kolejnych kroków i decyzji Hitlera, jako kanclerza, które doprowadziły do utworzenia systemu totalitarnego w III Rzeszy. Do tego, aby przeanalizować proces podporządkowywania sobie kolejnych najważniejszych elementów systemu państwowego i ustroju III Rzeszy zostaną wykorzystane elementy metody instytucjonalno – prawnej uzupełnione o metodę opisową. Eksplicacja zebranych materiałów oraz danych pozwoli na zweryfikowanie tezy, mówiącej o tym, iż Hitler był zręcznym politykiem, który wprowadzając system totalitarny i podporządkowując sobie najważniejsze elementy państwa (tj. społeczeństwo, policję, administrację oraz gospodarkę), doprowadził do wzmocnienia państwa niemieckiego. Tematyka pracy obejmuje okres kanclerstwa Hitlera, od momentu powołania go na urząd kanclerski dnia 30 stycznia 1933 roku, aż do wybuchu II wojny światowej. Teza, częściowo potwierdzona, przyczyniła się do wysnucia najważniejszego wniosku, iż Hitler prowadząc przedwojenną politykę, rozpędził gospodarkę krajową i zdyscyplinował służby policyjne, lecz z drugiej strony doprowadził do całkowitego zniesienia swobód obywatelskich oraz rozbudowania systemu indoktrynacji społeczeństwa

Słowa kluczowe

Adolf Hitler, III Rzesza, system totalitarny, gospodarka, policja, społeczeństwo

Abstract

The purpose of this master thesis is to present Hitler's next steps and decisions as Chancellor, who led to the establishment of a totalitarian system in the Third Reich. In order to analyze the process of subordinating itself to the most important elements of the state system and the system of the Third Reich, the elements of the institutional and legal method will be used, complemented by a descriptive method. The expediency of collected material and data will allow us to verify the thesis that Hitler was a clever politician who, by introducing a totalitarian system and subordinating himself to the most important elements of the state (society, police, administration and economy), strengthened the German state. The subject of the work covers the period of Chancellery of Hitler, since its establishment as chancellor on January 30, 1933, until the outbreak of World War II. The thesis, partially confirmed, contributed to the most important conclusion that Hitler led a pre-war policy, dissolved the national economy and policed the police, but on the other hand led to the complete abolition of civil liberties and the extension of the indoctrination system

Keywords

Adolf Hitler, III Reich, totalitarian system, economy, police, society

SPIS TREŚCI

Wstęp	3
--------------------	---

Rozdział 1: Terminologia – totalitaryzm, przywództwo, nazizm

1.1.Totalitaryzm.....	6
1.1.1. System polityczny – terminologia, klasyfikacja	6
1.1.2. Przykładowe definicje <i>totalitaryzmu</i>	10
1.1.3. „Syndrom sześciu punktów”	13
1.2.Przywództwo	18
1.2.1. Czym jest przywództwo – przykładowe definicje, odróżnienie od pojęć zarządcy, czy władcy.....	18
1.2.2. Wady i zalety przywództwa.....	21
1.2.3. Przywództwo i jego funkcje.....	23
1.2.4. Typologia przywództwa.....	24
1.3.Nazizm.....	28
1.3.1. Geneza narodowego socjalizmu.....	28
1.3.2. Narodowosocjalistyczna Partia Robotników	34
1.3.3. Podstawowe założenia nazizmu.....	41
1.3.4. Nazizm jako przykład nacjonalizmu ekspansywnego.....	44

Rozdział 2: Biografia A. Hitlera od urodzenia do momentu objęcia przywództwa w państwie

2.1.Pochodzenie, dzieciństwo i lata młodości	47
2.2.Okres wiedeński oraz I wojna światowa	49
2.3.Działalność w DAP.....	55
2.4.Pucz monachijski	61
2.5.Walka o władzę w państwie	67

Rozdział 3: Analiza sprawowania rządów przez A. Hitlera w latach 1933 – 1939

3.1.Ustanowienie jednopartyjności.....	73
3.1.1. Eliminacja opozycji.....	73
3.1.2. Wyniki wyborów oraz zmanipulowanie liczby mandatów w parlamencie	78
3.2.Kontrola gospodarki	81
3.2.1. Militaryzacja Niemiec – cel nadrzędny.....	81
3.2.2. Walka z bezrobociem.....	86
3.2.3. Inne zmiany gospodarcze.....	91

3.3.Rozbudowanie aparatu policyjnego.....	96
3.3.1. <i>Sturmabteilung</i> , czyli Oddziały Szturmowe NSDAP	96
3.3.2. <i>DieSchutzstaffel der NSDAP</i> , czyli „Oddział ochrony NSDAP”	102
3.3.3. Państwo policyjne	107
3.4.Ujednolicenie społeczeństwa w celu stworzenia „wspólnoty narodowej”	110
3.4.1. Tworzenie nowego ideału społeczeństwa	110
3.4.2. Wrogowie społeczeństwa: Żydzi	120
3.4.3. Szczególna pozycja kobiet	114
3.4.4. Kościół, a nowy system polityczny.....	116
3.5.Administracja III Rzeszy	130
3.5.1. <i>Führerprinzip</i> w organizacji prawnej Trzeciej Rzeszy	130
3.5.2. Sposób funkcjonowania administracji centralnej oraz ustawodawstwo w państwie hitlerowskim.....	132
3.5.3. Scalenie się partii z aparatem państwowym.....	138
Zakończenie	144
Spis bibliograficzny	147
Literatura	147
Spis tabel	148
Spis wykresów.....	149
Spis rysunków	149

Wstęp

Adolf Hitler już od momentu przejścia władzy stał się obiektem zainteresowań badaczy. Obecnie, analiza jego życia budzi tak duże zaangażowanie badaczy, iż w każdym roku powstaje kilka nowych publikacji książkowych, poświęconych tej sprawie. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż istnieje jednak pewna grupa badaczy, która uznana jest za prekursorów w dziedzinie analizy dziejów Hitlera oraz III Rzeszy (należą do nich, najczęściej cytowani, A. Bullock, J. C. Fest, czy F. Ryszka). Trzeba przyznać, że Hitler był postacią nad wyraz wyjątkową, której życiorys obrósł również w wiele mitów. Ta nadprzeciętność nie ma pozytywnego charakteru, co jest bezpośrednio związane z poczynaniami Hitlera w trakcie II wojny światowej. Bezpodstawna agresja przeciwko Polsce, która stanowiła początek rozpętania II wojny światowej oraz związane z tym ludobójstwo, sprawiły, iż Hitler jest uważany za jednego z największych zbrodniarzy w historii ludzkości, co oczywiście nie ulega wątpliwości. Jednak warto zadać sobie pytanie, czy Hitler był m.in. sprawnym politykiem, który chciał poświęcić się odbudowanie upadających Niemiec, czy tylko szaleńcem, który z ogromnym uporem starał się przeforsować swoją spaczoną i zdegenerowaną wizję świata? By odpowiedzieć na to pytanie, warto przyjrzeć się systemowi państwowemu, jaki Hitler zbudował od momentu przejścia władzy, aż do wybuchu II wojny światowej, po to by uzmysłowić sobie, czy III Rzesza w okresie kanclerstwa Hitlera była państwem rozwijającym się, czy może będącym na skraju chaosu.

Celem niniejszego opracowania będzie przedstawienie kolejnych kroków i decyzji Hitlera, jako kanclerza, które doprowadziły do utworzenia systemu totalitarnego w III Rzeszy. Do tego, aby przeanalizować proces podporządkowywania sobie kolejnych najważniejszych elementów systemu państwowego i ustroju III Rzeszy zostaną wykorzystane elementy metody instytucjonalno – prawnej uzupełnione o metodę opisową. Eksplikacja zebranych materiałów oraz danych pozwoli na zweryfikowanie tezy, mówiącej o tym, iż Hitler był zręcznym politykiem, który wprowadzając system totalitarny i podporządkowując sobie najważniejsze elementy państwa (tj. społeczeństwo, policję, administrację oraz gospodarkę), doprowadził do wzmocnienia państwa niemieckiego. Tematyka pracy obejmuje okres kanclerstwa Hitlera, od momentu powołania go na urząd kanclerski dnia 30 stycznia 1933 roku, aż do wybuchu II wojny światowej.

Niniejsze opracowanie składa się z następujących części: wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia oraz spisu bibliograficznego. Pierwszy rozdział stanowi wprowadzenie do przydatnej terminologii z zakresu tematyki totalitaryzmu, przywództwa oraz nazizmu. W pierwszej części tego rozdziału omówione zostaną kwestie dotyczące totalitaryzmu, jako systemu politycznego, przytoczone zostaną przykładowe definicje totalitaryzmu oraz składowe „syndromu sześciu punktów”. W rozdziale pierwszym znajdą się także najpotrzebniejsze zagadnienia dotyczące kwestii przywództwa, jego definicje, wady i zalety, funkcje, a także typologia. Na końcu rozdziału znajdą się informacje dotyczące nazizmu, jako ideologii politycznej. Przedstawiona zostanie geneza narodowego socjalizmu, a także historia Narodowosocjalistycznej Partii Robotników od momentu jej założenia, aż do objęcia przez Hitlera władzy kanclerskiej. Krótką charakterystyką objęte zostaną również podstawowe założenia nazizmu, który zostanie również przedstawiony jako przykład nacjonalizmu ekspansywnego.

Drugi rozdział poświęcony zostanie życiorysowi Adolfa Hitlera. Obejmować on będzie okres od momentu jego urodzin, aż do chwili, w której objął on urząd kanclerza Niemiec. Biografii Hitlera powstało bardzo wiele, jednakże ta będzie przedstawiać te fakty, które miały największy wpływ na kształtowanie się osoby Hitlera, czyli jego osobowości, charyzmy oraz wpływ zdobywanego doświadczenia w polityce na jego poglądy. Ponadto, zaprezentowany zostanie tam proces przejmowania przywództwa w partii, a także walka w kolejnych kampaniach wyborczych do parlamentu weimarskiego.

Ostatni rozdział, który ma charakter badawczy, będzie stanowić analizę sprawowania rządów przez Hitlera od dnia 30 stycznia 1933 roku do 31 sierpnia 1939 roku. Na początku zaprezentowane zostaną sposoby, jakimi Hitler doprowadził do zmiany systemu wielopartyjnego w system jednopartyjny. Następnie, przedstawione zostaną procesy, za pomocą których Hitler przejął kontrolę nad gospodarką, by przeznaczyć ją dla realizacji swoich celów. Poruszona zostanie także inna bardzo ważna kwestia, a mianowicie podporządkowanie aparatu policyjnego pod bezpośrednią władzę Hitlera. Rozległej charakterystyce poddane zostanie także ujednolicanie społeczeństwa w celu utworzenia „wspólnoty narodowej”. Kwestią kończącą rozdział będzie przedstawienie administracji III Rzeszy oraz tego, w jaki sposób funkcjonowała ona w trakcie okresu kanclerstwa Hitlera.

Do napisania niniejszego opracowania zostały wykorzystane źródła z zakresu nauk prawnych, politologicznych oraz historycznych, ze szczególnym naciskiem na okres historii Trzeciej Rzeszy obejmujący lata 1933 – 1945.

Rozdział 1

Terminologia – totalitaryzm, przywództwo, nazizm

1.1. Totalitaryzm

1.1.1. System polityczny – terminologia, klasyfikacja

Historia polityki jest równie długa jak historia cywilizacji ludzkiej, bowiem kwestia władania i bycia podwładnym towarzyszyła ludziom od zarania dziejów. Na równi z rozwojem państwa tworzyły się także systemy polityczne tychże państw, które już w IV wieku p.n.e. stały się podmiotem zainteresowań analizy politycznej Arystotelesa. On jako pierwszy, podjął próbę zaprezentowania i udokumentowania istniejących wówczas systemów politycznych, tworząc jednocześnie pierwsze ich nazwy, takie jak „demokracja”, czy „oligarchia”, które obowiązują do dziś. Na przestrzeni lat sposoby klasyfikacji oraz nazewnictwo zmieniało się w zależności od powstawania bądź też upadania kolejnych systemów politycznych¹. Jednym z niewielu systemów, jaki został opisany przez Arystotelesa i przetrwał w naukach politologicznych do dziś totalitaryzm.

Aby móc przejść do zdefiniowania samego totalitaryzmu, należy jednak wziąć pod uwagę samo zagadnienie systemu politycznego. Jak wskazują M. Chmaj i M. Żmigrodzki, pojęcie systemu politycznego istnieje i jest używane w politologii dopiero od kilku ostatnich dekad². Zanim pojęcie systemu politycznego zaczęło funkcjonować w naukach politologicznych, używano określeń *rząd*, *naród* czy *państwo*. Taka zmiana w terminologii może wskazywać na fakt dogłębniejszego analizowania zjawisk zachodzących w polityce, gdyż terminy te okazywały się niewystarczalne do opisywania³. Z czasem w literaturze naukowej zdążyło powstać bardzo wiele definicji systemu politycznego, co może wskazywać na złożoność tego zjawiska. Istnieją trzy główne stanowiska metodologiczne opisywania systemu politycznego:

1. Instytucjonalny;
2. Behawiorystyczno – funkcjonalny;

¹ A. Heywood, *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 27; H. Przybylski, *Politologia. Zarys problematyki*, Katowice 1996, s. 162. .

² M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Cuire –Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 180.

³ *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*; pr. zbior pod red. A. Wojtaszczyka i W. Jakubowskiego, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2003, s. 235.

3. Systemowy⁴.

W ujęciu instytucjonalnym system polityczny jest uważany, jako całokształt aparatu państwowego, partie polityczne oraz organizacje i grupy społeczne (formalne i nieformalne) uczestniczące w działaniach politycznych w obrębie danego państwa oraz ogół zasad politycznych w obrębie danego państwa, a także ogół zasad politycznych i norm prawnych regulujących ich wzajemne stosunki. Ponadto, w tymże ujęciu podkreśla się szczególną pozycję prawną obywateli, którzy uzyskują ją poprzez tworzenie i uczestniczenie w działalności organizacji społecznych i politycznych⁵.

Kolejne ujęcie, behawiorystyczno – funkcjonalne, przedstawia system polityczny, jako dynamiczną procedurę społeczną, przebiegającą w obrębie konkretnych grup (np. partiach, związkach zawodowych, czy w całym państwie), którego sensem jest przetwarzanie idei, czy inicjatyw pochodzących od społeczeństwa w decyzje i działania polityczne. Innymi słowy, w tym podejściu na całokształt systemu politycznego składają się zasady dotyczące organizacji i form działania władzy politycznej, nie zaś całokształt instytucji prawno-politycznych⁶.

Ostatnie ujęcie systemu politycznego, tj. systemowe, przedstawia całokształt wzajemnych oddziaływań, jakie istnieją pomiędzy systemem, a jego otoczeniem, opierając się głównie na trzech poziomach: wejścia, przetworzenia i wyjścia. Poziomy wejścia i wyjścia są zobrazowaniem relacji, jakie istnieją pomiędzy systemem, a otoczeniem, zaś przetworzeniem nazywamy wewnętrzne procesy jakie zachodzą w systemie. Na otoczenie składają się trzy inne systemy: system gospodarczy, społeczny i kulturalny. Z tych systemów poprzez wejścia do systemu „wchodzą” żądania i poparcie dla pomysłów, które aktywnie wpływają na decyzje polityczne⁷.

Na gruncie tego najczęściej spotkanego literaturze podziału metodologicznego, powstało bardzo wiele definicji systemu politycznego. A. Heywood określa system polityczny jako „sieć powiązań, która przez rząd wytwarza *wyjścia* (ang. outputs) np. politykę w odpowiedzi na *wejścia* (ang. inputs) np. żądania i poparcie, pochodzące od

⁴M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie do teorii..., op. cit., s. 180; H. Przybylski, Politologia..., op. cit., s. 140; A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 30; Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych, pr. zbior. pod red. A. Wojtaszczyka i W. Jakubowskiego, Wydawnictwo ASPRA, Warszawa 2007, s. 235; E. Zieliński, Nauka o państwie i polityce, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1999, s.191.

⁵H. Przybylski, Politologia..., op. cit., s. 14.

⁶M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie do teorii..., op. cit., s. 182.

⁷Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 236.

społeczeństwa”⁸. Autorzy pozycji „Społeczeństwo i polityka”, powołując się na francuski słownik terminów politologicznych, wskazują, że „(...) system polityczny definiowany jest jako całokształt wzajemnych powiązań politycznych istniejących w systemie globalnym, jakim jest społeczeństwo”⁹. E. Zieliński podaje własną definicję: „System polityczny występuje w społeczeństwie i przybiera określony kształt instytucjonalny i organizacyjny. Oblicze polityczne systemu politycznego określają przyjmowane idee i wartości polityczne, a także czynniki społeczno – ekonomiczne i kulturowe społeczeństwa”¹⁰. Bazując na omawianym wcześniej podziale, M. Chmaj i M. Żmigrodzki uważają, że „system polityczny to ogół organów państwowych a także partii politycznych, organizacji społecznych oraz grup formalnych i nieformalnych, uczestniczących w działaniach politycznych w ramach danego państwa, jak również ich wzajemne stosunki, tworzące funkcjonalną całość”¹¹. Jednakże, obiektywnie oceniając, najtrafniejszą definicję przedstawił H. Przybylski, twierdząc, że system polityczny to „(...) układ złożony, spełniający szereg funkcji, nadaje życiu politycznemu zorganizowany wyraz, a zachowania ludzi porządkuje zgodnie z ich rolami, jakie pełnią w tym systemie”¹². Konkludując na podstawie podanych przykładowych definicji warto zauważyć, iż samo słowo „system” wskazuje na zjawisko złożone, w którym dochodzi do różnych interakcji pomiędzy podmiotami (w tym przypadku rządem, partiami, a społeczeństwem), jakie mają swoje określone miejsce w danym układzie.

Na bazie istnienia tak wielu definicji w świecie nauki powstało wiele klasyfikacji systemów politycznych. Jako pierwszy takiej klasyfikacji podjął się już wspomniany Arystoteles w IV w. p.n.e., który dowodził, iż formę rządów danego państwa można określić na podstawie zaledwie dwóch kryteriów (Kto rządzi? Kto odnosi korzyści z rządzenia?)¹³. Współcześnie istnieje bardzo wiele klasyfikacji, co może wynikać ze złożonego charakteru systemów politycznych, jak i różnic kreacyjnych koncepcji ujęcia tego zagadnienia. Niektóre są częściową kontynuacją myśli Arystotelesa (Thomas Hobbes, Jean Bodin, R. A. Dahl, czy J. Pilikowski¹⁴), jednakże większość z nich powstała na wskutek pojawiania się bądź rozpadania

⁸A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 30.

⁹*Społeczeństwo i polityka...*, op. cit., s. 235.

¹⁰E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 189.

¹¹M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii...*, op. cit., s.185.

¹²H. Przybylski, *Politologia...*, op. cit., s. 142.

¹³*Społeczeństwo i polityka...*, op. cit., s. 239.

¹⁴A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 33; M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii...*, op. cit., s. 187; J. Pilikowski, *Podróż w świat politologii*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2009, s. 51; *Społeczeństwo i polityka...*, op. cit., s. 239.

kolejnych rządów i państw¹⁵. Propozycji klasyfikacji systemów politycznych można przytaczać bardzo wiele, jednakże dla naszych dalszych rozważań wystarczy podać ich zaledwie kilka, by posiadać istotny punkt wyjścia do analizy totalitaryzmu. M. Chmaj i M. Żmigrodzki, a także E. Zieliński, proponują, następujący podział systemów politycznych:

1. ze względu na charakter reżimu politycznego (państwa demokratyczne, totalitarne, autorytarne);
2. ze względu na zasady organizacji aparatu państwowego (monarchię i republikę, systemy prezydenckie i parlamentarne, systemy parlamentarno – gabinetowe, gabinetowo – parlamentarne, prezydenckie, mieszane, parlamentarno – komitetowe);
3. ze względu na struktury terytorialno – administracyjne (państwa unitarne, federacyjne, autonomiczne)¹⁶.

H. Przybylski stworzył własną klasyfikację, opierając się na kryteriach zasięgu (międzynarodowy, krajowy, lokalny), złożoności (prymitywny, tradycyjny, nowoczesny) oraz zasad i sposobu partycypacji (demokratyczne, autorytarne, totalitarne)¹⁷. Dla J. Pilikowskiego podstawą do klasyfikacji systemów politycznych staje się poziom zaangażowania obywateli w sprawowanie władzy. Wyróżnia on trzy warianty: 1) obywatele nie mają żadnych możliwości udziału we władzy, którą sprawuje jednowładca (monarchia absolutna lub dyktatura); 2) władzę sprawuje uprzywilejowana grupa obywateli, najczęściej najzamożniejszych w państwie (oligarchia uznana przez konstytucję lub oligarchia z fasadą demokracji); 3) wszyscy obywatele mają wpływ na scenę polityczną oraz rząd (demokracja pozorna lub demokracja realna)¹⁸. Inną klasyfikacją proponowaną przez E. Zielińskiego jest następujący podział: a) państwa demokratyczne; b) państwa częściowo demokratyczne; c) państwa niedemokratyczne, czyli autorytarne lub totalitarne¹⁹. K. Wojtaszczak i W. Jakubowski przedstawiają zaś współczesny podział systemów politycznych na: 1) liberalne systemy polityczne; 2) postkomunistyczne systemy polityczne;

¹⁵ H. Przybylski, *Politologia...*, op. cit., s. 142.

¹⁶ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii...*, op. cit., s. 187; E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 201.

¹⁷ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 143.

¹⁸ J. Pilikowski, *Podróż w świat...*, op. cit. S. 50 – 51.

¹⁹ E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 204.

3) wschodnioazjatyckie systemy polityczne; 4) islamskie systemy polityczne oraz 5) reżimy wojskowe²⁰.

Po przytoczeniu tych kilku klasyfikacji, widać, iż w świecie nauk politologicznych naukowcy będą borykać się z problemem wielości i niejednoznaczności kategorii, jakich należy używać do klasyfikacji systemu politycznego. Jednakże należy zwrócić uwagę na fakt, iż najczęściej pojawiającym się podziałem jest ten, mówiący o demokracji, autorytaryzmie i totalitaryzmie.

1.1.2. Przykładowe definicje *totalitaryzmu*

Definicji totalitaryzmu jest wiele, warto więc przytoczyć ich kilka w celu zoptymalizowania poglądu na ten system polityczny. W Encyklopedii Popularnej odnajdujemy etymologię słowa *totalitaryzm*, które pochodzi z łaciny (*totus*, *totalista*) i oznacza „cały” bądź „całość”²¹. Jak czytamy dalej *totalitaryzm* to „system polityczny oparty na wyrafinowanej, korzystającej z ideologii i różnych form przemocy, władzy autorytarnej”²². J. Pilikowski opisał *totalitaryzm* słowami prostymi i bardzo trafnymi: „Totalitaryzm to skrajna dyktatura. (...) Państwo totalitarne to z definicji państwo bezprawia lub zbrodniczego prawa, pozostającego w zasadniczej sprzeczności z elementarnymi zasadami etyki.”²³. H. Przybylski twierdzi, iż „Pojęcie totalitaryzmu powstało na określenie państwa, któremu przysługuje pełnia władzy nad obywatelami.”²⁴. Ponadto, dodaje on, że „W tym sensie pojęcie to zostało użyte przez G. Gentile, a następnie utożsamione przez K. Poppera ze społeczeństwem zamkniętym w ramach państwa”²⁵. Kolejną definicję znajdujemy w „Nauce o państwie i polityce” E. Zielińskiego: „państwo totalne czy totalitarne oznacza dążenie do takiej organizacji życia społecznego, by zakres działania państwa pokrywał się z aktywnością całego społeczeństwa.”²⁶. Ciekawe ujęcie terminologii *totalitaryzmu* przedstawił także T. Żyro, który posługując się definicją wykreowaną przez W. Kornhausera, twierdzi, że „Dyktatura totalitarna wymaga totalnej dominacji, która nie jest ograniczona ani prawem, ani kodeksem (jak w tradycyjnych ustrojach autorytarnych), ani nawet granicami funkcji między państwem, a społeczeństwem. Totalitaryzm jest ograniczony tylko potrzebą utrzymania

²⁰ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 241.

²¹ Encyklopedia Popularna, pr. zbior. pod red. K. Wiśniewskiego, Wydawnictwo Olesiejuk, Ożarów Mazowiecki 2009, s. 703.

²² Tamże.

²³ J. Pilikowski, Podróż w świat..., op. cit. 57.

²⁴ H. Przybylski, Politologia..., op. cit., s. 164.

²⁵ Tamże.

²⁶ E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 108.

wielkiej liczby ludzi w państwie w stanie pełnej aktywności kontrolowanej przez elitę”²⁷. Z obiektywnego punktu widzenia definicja ta najtrafniej oddaje całokształt totalitaryzmu.

W świetle naszych rozważań istotny głos w tej sprawie zabiera R. Bäcker, który wskazuje, że słowo *totalitaryzm* pojawiło się pierwszy raz w latach 20-tych ubiegłego wieku we Włoszech. Pierwszy raz zostało użyte przez liberałów włoskich, a wkrótce przejął je sam Benito Mussolini, używając określenia „nasza nieugięta totalitarna wola”, a także posługując się często zwrotem „państwa totalitarnego”²⁸. Sam Mussolini czuł głęboką pogardę dla systemu liberalnego, nie tylko w świetle polityki, ale także gospodarki²⁹. Zaś Adolf Hitler uważał, że państwo powinno być ujmowane celowościowo, gdyż stwierdził, iż główną zasadą, jest to, że państwo nie jest celem, ale środkiem do osiągnięcia zamierzonych planów.

Totalitaryzm często wyłania się przy poparciu szerokich kręgów społecznych na podstawie rozczarowania dotychczasowym stanem rzeczy w państwie. Oczekiwania radykalnych zmian i silnych rządów są odpowiednią bazą do zapoczątkowania tego systemu politycznego. Jednakże z czasem ujawnia się prawdziwe, najczęściej zbrodnicze, oblicze tego sposobu rządzenia. Wtedy to społeczne poparcie najczęściej mija, zaś cofnięcie stanu rzeczy wydaje się niemożliwe, gdyż społeczeństwo tkwi w okowach wpływowego aparatu terroru. Wódz narodu, który najczęściej jest także przywódcą partii, zostaje przedstawiony przez propagandę, jako jedyny „zbawca” lub „ojciec” narodu. Władza wtedy w całości opiera się na sile i propagandzie, zaś instytucje parlamentarne albo nie działają wcale, albo stanowią jedynie fasadę do maskowania totalitarnego charakteru władzy. Siła, z jaką rządzący zdobył władzę, staje się dla społeczeństwa poniekąd fascynującym aspektem, który wiedzie za sobą strach i chęć przystosowania się do narzuconych reguł, zaś szacunek i popularność, tak charakterystyczne dla systemu autokratycznego, nie istnieją w społeczeństwie³⁰.

Należy pokreślić fakt minimalistycznego (lub wręcz jego brak) oddziaływania obywateli na politykę sprawowaną w państwie. Ich uczestnictwo w polityce ma jedynie charakter symboliczny, często jest to także relacja przymusowa (konieczność wstępowania do partii)³¹. W państwie totalitaryzm władza jest jedynie w posiadaniu jednej partii. Totalitaryzm jest reżimem, który w całości pozbawia jednostkę wolności zarówno tej społecznej, jak

²⁷ T. Żyro, Wstęp do politologii, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 212.

²⁸ R. Bäcker, Totalitaryzm – geneza, istota, upadek, Wydawnictwo Index Books, Toruń 1992, s. 7.

²⁹ E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 107.

³⁰ J. Pilikowski, Podróż w świat..., op. cit.57; E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 125, 129.

³¹ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 142.

i prywatnej, czyniąc ją bezwiednym narzędziem w rękach dyktatury³². Ze względu na tak „szczególną” pozycję obywateli w tym systemie politycznym, wytworzyła się również dla niego charakterystyczna kultura polityczna. Ten zniekształcony typ kultury politycznej zrywa z klasyczną demokracją parlamentarną poprzez likwidację podmiotowych praw obywateli. W totalitarnym systemie politycznym dokonuje się totalne upolitycznienie życia społecznego oraz wymusza się na obywatelach aktywny w nim udział opierający się na zasadach ustanowionych przez wodza. Oczywista jest wszechwładza i wręcz mistyczny charakter panowania wodza³³. W systemie totalitarnym istnieje tendencja do tuszowania różnic pomiędzy państwem a społeczeństwem, przez co odnosi się wrażenie, iż społeczeństwo jest totalnie upolitycznione za pośrednictwem organizacji politycznych³⁴.

Na potrzeby dalszych rozważań, warto przytoczyć model transformacji systemu politycznego do totalitaryzmu zaprojektowany przez H. Przybylskiego. Twierdzi on, iż model taki, który wyjaśnia przyczyny powstania systemu totalitarnego, czy to we faszystowskich Włoszech, czy hitlerowskich Niemczech, jest oczywisty, przynajmniej dla XX wieku. Autor wskazuje na fakt istnienia stanu słabej demokracji, która nie jest w stanie przezwyciężyć powstały (z różnych względów) kryzys – czy to gospodarczy, czy polityczny. Nastaje wówczas moment krytyczny, będący skutkiem połączenia dynamiki ruchu, partii, organizacji o charakterze totalitarnym, które dążą do pogłębienia niestabilnej sytuacji. Taką sytuację wykorzystuje ów ruch totalitarny, przejmujący władzę w państwie na skutek obalenia demokracji lub przekształcenia jej we władzę totalitarną. Proces ten przedstawia poniższy rysunek:

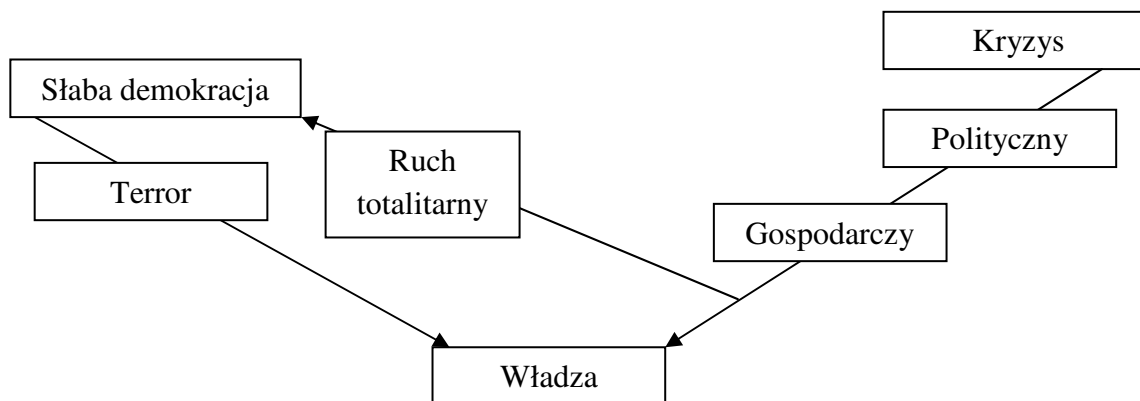
³²E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 128.

³³*Spółeczeństwo i polityka...*, op. cit., s. 43; A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 124.

³⁴J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, w: J. Szczupaczyński, *Władza i społeczeństwo: antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, Tom I, Wydawnictwo SCHOLAR, Warszawa 1995, s. 304.

Rys. 1. Model symulacyjny transformacji systemowej od demokracji do totalitaryzmu

Źródło: opracowanie własne na podstawie H. Przybylski, Politologia..., op. cit., s. 167

1.1.3. „Syndrom sześciu punktów”

Na bazie tak wielu definicji oraz coraz bogatszego dorobku naukowego w omawianym temacie, wybitny amerykański politolog C. Friedrich wraz ze Z. Brzezińskim opracowali zespół pięciu cech, na podstawie których można stwierdzić, iż reżim totalitarny stanowi specyficzny system polityczny, różniący się od zarówno starszych autokracji, jak i od heterokracji. Z czasem, do tej grupy pięciu czynników, dodany został szósty, co zaowocowało następującym zespołem wzajemnie powiązanych i umocnionych wspólnie cech:

1. Oficjalna ideologia;
2. Masowa partia kontrolowana przez wszechwładnego przywódcę;
3. Monopol rządu na broń oraz środki walki zbrojnej;
4. Rządowy monopol dysponowania środkami masowego przekazu;
5. Terrorystyczny system policyjny;
6. Kontrola państwa nad wszelkimi aspektami gospodarki³⁵.

Totalność penetracji ideologicznej jest widoczna na każdym poziomie życia społecznego³⁶. Indoktrynacja ideologiczna jest codziennym narzędziem nacisku stosowanym w rządzeniu³⁷. Najczęściej ideologia ta nie jest do końca akceptowalna przez społeczeństwo (po początkowej euforii, poparcie spada), co w przyszłości może stanowić jeden z głównych

³⁵ A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 35; T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 212; J. Linz, Totalitaryzm i autorytaryzm..., op. cit., s. 303; E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 129.

³⁶ T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 212.

³⁷ E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 129.

czynników, mających wpływ na rozpad systemu politycznego³⁸. Podstawą człowieka, żyjącego w systemie totalitarnym jest jego izolacja i wykorzenienie. Jego odłączenie od kontaktów z przyjaciółmi, rodziną, czy zwykłymi znajomymi poprzez pozbawienie poczucia wspólnoty staje się kluczowym elementem ideologii. Znaczenie ma jedynie przynależność do rasy, społeczeństwa, bądź partii. Tak wyizolowana jednostka traci sens posiadania dawnych wartości i tradycji, przez co staje się podatna na ideologię totalną³⁹. Ideologia taka musi być, mniej lub bardziej, intelektualnie uzasadniona i przedstawiona, a także szczególnie popierana przez wodza. Taki władca, poprzez użycie ideologii, jako narzędzia manipulacji, stara się legitymizować swoją władzę. Istotnym jest również wyznaczenie takich granic w społeczeństwie, których przekroczenie będzie wiązało się z karą. Tłumaczy tak naprawdę wszystko – program partii, akceptowalne zachowania i decyzje polityczne, nakreśla bieg historii (lub, co gorsza, tworzy tą historię na nowo), tworzy ramy interpretacji rzeczywistości społecznej, a czasami bywa nawet alternatywą dla religii⁴⁰.

Istotnym elementem systemu totalitarnego jest także istnienie jednopartyjnego systemu. Oznacza to funkcjonowanie hegemonicznej partii, przy jednoczesnym zlikwidowaniu wszystkich innych konkurencyjnych ośrodków władzy (partii, bądź organizacji)⁴¹. Taka jednopartyjność może w konsekwencji przynieść upaństwowienie partii rządzącej oraz przyznanie jej atrybutów władczych skutkującym tym, że łączy ona funkcje kierownictwa politycznego z funkcją bezpośredniego rządzenia. Na czele takiej organizacji stoi jeden, wszechwładny wódz⁴². Partia ma za zadanie objąć całe społeczeństwo integracją poprzez włączenie jak największej liczby członków w funkcjonowanie mechanizmu partyjnego, co skutkuje totalnym opanowaniem społeczeństwa⁴³. W systemie totalitarnym połączenie organów państwa i rządzącej partii jest tak dalece zaawansowane, że partia traci swą podstawową funkcję, jaką jest reprezentatywność części społeczeństwa, przy czym uzurpuje prawo do reprezentowania całości. Ponadto, partia staje się pośrednikiem pomiędzy masami, a wodzem, podejmując szereg działań (np. przymuszanie do popierania ideologii poprzez stosowanie agresywnej propagandy, organizując fanatyczny kult wodza, czy usuwanie opornych ze społeczeństwa we współpracy z organami terroru)⁴⁴. Taka partia ma

³⁸ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 142.

³⁹ R. Bäcker, Totalitaryzm ..., op. cit., s. 60 – 61.

⁴⁰ J. Linz, Totalitaryzm i autorytaryzm..., op. cit., s. 306.

⁴¹ T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 259.

⁴² A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 35.

⁴³ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 272.

⁴⁴ J. Pilikowski, Podróż w świat..., op. cit. 102.

charakter kadrowy, co oznacza, że członkostwo w nich jest ograniczone z powodów politycznych i ideologicznych, a członkowie podlegają surowej dyscyplinie⁴⁵.

System totalitarny charakteryzuje się również scaleniem instytucji militarnych oraz cywilnych, powodując militaryzację życia politycznego. Wówczas partia przybiera charakter wojskowy: obowiązuje szczególne umundurowanie, jest zorganizowana w hierarchiczny sposób, a najwyżej postawieni członkowie reprezentują kulturę specyficzną dla kręgów wojskowych. Co więcej, z ramienia partii powstają organizacje o charakterze militarnym (tzw. bojówki). Najczęściej po przejęciu w państwie władzy, wódz dąży do rozrostu wojska, które stanowi jego „zaplecze”, które nie stanowi jednego zabezpieczenia dla władzy przywódcy. Wartym podkreślenia jest fakt, iż pomimo tego, że wprowadza się militaryzację życia, nie jest to równoznaczne z nadrzędnym traktowaniem interesów wojskowych, czy przewagą dowódców wojskowych nad cywilnymi. Militaryzacja służy bardziej podporządkowaniu wojska partii (a w szczególności wodzowi) celem późniejszego wykorzystania jej do realizacji celów ideologicznych oraz manipulowania społeczeństwa ciągłym stanem niepokoju⁴⁶.

W systemie totalitarnym propaganda pełni niesłychanie ważną rolę. Celem takiej propagandy jest niejawna indoktrynacja odbiorcy poprzez rozpowszechnienie w mowie i druku ideologii, nauk, czy poglądów, co niesie na sobą kształtowanie określonych sądów i opinii, a także utrwalanie zdefiniowanej idei⁴⁷. Jednakże, najczęściej główną funkcją propagandy jest fałszowanie faktycznego obrazu rzeczywistości i kreowanie wodza partii na nieomylnego zbawcę całego narodu przy użyciu twórczości literackiej i artystycznej⁴⁸. Częstym zjawiskiem, które powstaje na wskutek intensywnej propagandy, jest upowszechnienie w języku codziennym często używanych słów, czy zwrotów⁴⁹. Istotnym faktem jest to, iż środki masowego przekazu stają się jakoby własnością partii i są traktowane w sposób instrumentalny. W tym systemie media są w całości podporządkowane ośrodkom władzy partyjno – państwowej, zaś dziennikarze stają się urzędnikami państwowymi, wypełniającymi zadania powierzone przez władzę, realizując określone zadania

⁴⁵ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 320.

⁴⁶ *Stalinizm i nazizm – porównanie dyktatur*, pr. zbior. pod red. I. Kershaw i M. Lewina, Wydawnictwo Harmonia Universalis, Gdańsk 2015, s. 214 – 216. A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 469; J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm...*, op. cit., s. 304; J. Pilikowski, *Podróż w świat...*, op. cit. 143.

⁴⁷ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza – charyzma i wspólnota*. Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2012, s. 225.

⁴⁸ *Spółeczeństwo i polityka...*, op. cit., s. 141; W. L. Shirer, *Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy. Historia hitlerowskich Niemiec*, Wydawnictwo ART BOOKS, Kraków 1987, s. 69.

⁴⁹ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 41.

propagandowe⁵⁰. Wprowadzenie tego typu propagandy oznacza także likwidację wolności słowa oraz wprowadzenie cezury⁵¹. Według R. Tokarczyka, propaganda jest nawet ważniejsza od samej ideologii, gdyż skupiano się nie na poszukiwaniu określonych form przekazu, lecz na despotycznym kierowaniu i manipulowaniu przywódców niższego szczebla oraz całego społeczeństwa. Jak dodaje autor, w systemie totalitarnym formułuje się ideologiczne minimum, które usprawiedliwia niepopularne decyzje podejmowane przez władzę w celu ukrycia bezideowej praktyki politycznej, co mogłoby prowadzić do kompromitacji władz⁵².

Kolejnym nieodłącznym elementem systemu totalitarnego jest istnienie policji politycznej, która staje się narzędziem terroru kierowanym przeciwko społeczeństwu i funkcjonariuszom aparatu partyjnego. Podstawową funkcją takiej policji politycznej jest utrzymanie w całkowitym posłuszeństwie całego społeczeństwa oraz utrzymanie ustroju, zaś pochodną tego działania jest masowy terror⁵³. Policja działa jako prywatna armia, która jest kontrolowana przez elitę rządzącą, w której interesie działa. Funkcjonuje poza ramami prawa i formalnie nie ma żadnych środków, aby pociągnąć ją do odpowiedzialności przed sądem, czy społeczeństwem⁵⁴. W systemie totalitarnym policja stanowi niejako dopełnienie polityki, gdyż staje się narzędziem w rękach partii do jej realizacji, zaś terror, jaki policja niesie za sobą, powoduje destrukcję w społeczeństwie⁵⁵. Ten element terroru, inicjowany przez policję, jest widoczny na każdym kroku i przybiera formy masowego ludobójstwa⁵⁶. Kolejną cechą policji politycznej jest jej skomplikowana struktura organizacyjna oraz istnienie wielu organizacji równoległych względem kompetencji, czy profilu⁵⁷.

System totalitarny charakteryzuje się także interwencjonizmem państwowym w gospodarce⁵⁸. Cechą charakterystyczną takiego działania jest odejście od regulacji rynkowej poprzez zastąpienie wyborów ekonomicznych dokonywanych przez podmioty pod wpływem praw rynku systemem zadań produkcyjnych przekazywanych do realizacji z centrum gospodarczego państwa⁵⁹. Jednakże istotnym jest to, aby polityka była traktowana

⁵⁰ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 789.

⁵¹ T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 212.

⁵² R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 1999, s. 360.

⁵³ R. Bäcker, Totalitaryzm ..., op. cit., 43, 46; T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 212.

⁵⁴ A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 485.

⁵⁵ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 32, 862.

⁵⁶ T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 212.

⁵⁷ R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 369.

⁵⁸ J. Pilikowski, Podróż w świat..., op. cit. 144.

⁵⁹ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 493.

priorytetowo przed ekonomią⁶⁰. Gospodarka, będąca w praktyce w całości w rękach partii, ma charakter planowany. Oznacza to, iż system planowania dyrektywnego jest zorientowany na cele produkcji, określone dla wszystkich przedsiębiorstw i administrowanie centralne poprzez hierarchię instytucji partyjno – państwowych. Odpowiedzialność za realizację określonego planu ponoszą poszczególne osoby w rządzie, mające szerokie zaplecze kadrowe⁶¹. W wyniku dyferencji i podziału pracy, funkcjonariusze partii zaczynają utożsamiać się z poszczególnymi interesami ekonomicznymi⁶². Najczęściej, skutkiem tego typu polityki jest spadek efektywności takiej gospodarki ze względu na nieadekwatność produkcji względem rzeczywistych potrzeb oraz niska wydajność pracy i spadek stopy życiowej⁶³.

Franciszek Ryszka, wybitny polski znawca niemieckiego nazizmu, wskazuje na słabość „syndromu sześciu punktów”, opracowanych przez C. Friedricha i Z. Brzezińskiego. Autor uważa, iż podane przez naukowców cechy, wzięte osobno, czy w większej liczbie, mogą także być przypisane każdej dyktaturze antyparlamentarnej. Ponadto, Ryszka wskazuje na fakt, iż od momentu powstania tej teorii, powstało wiele nowych ustrojów, które spełniały niektóre z podanych cech, zaś „objawy” totalitarnego syndromu spotykane były raz po raz na scenie politycznej. Jak puentuje autor, połączenie ideologii oraz okrutnej przemocy istniało w polityce od dawna⁶⁴. Kontrargumenty do tego rozważania wysuwa J. Linz. Twierdzi on, iż charakterystycznymi czynnikami, jakie występują w systemie totalitarnym są: ideologia, jedna partia wraz z jej „przybudówkami” oraz nieograniczona władza. Linz także uważa, iż każdy z tych elementów można odnaleźć w innych typach ustrojów niedemokratycznych, jednakże dopiero współlistnienie wszystkich elementów oznacza, iż dany ustrój można mianować totalitarnym. Na poparcie swojego wyводу autor podaje przykład, iż nie wszystkie systemy jednopartyjne są totalitarne lub na scenie politycznej istnieje tylko jedna aktywna partia⁶⁵. Dyskusja pozostaje otwarta.

⁶⁰ R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 376.

⁶¹ A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 237.

⁶² J. Linz, Totalitaryzm i autorytaryzm..., op. cit., s. 305.

⁶³ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 142.

⁶⁴ F. Ryszka, Państwo stan wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy, Wydawnictwo OSSOLINEUM, Wrocław 1985, s. 42.

⁶⁵ J. Linz, Totalitaryzm i autorytaryzm..., op. cit., s. 304.

1.2. Przywództwo

1.2.1. Czym jest przywództwo – przykładowe definicje, odróżnienie od pojęć zarządcy, czy władcy

Przywództwo jest bardzo szerokim pojęciem, które używa się nie tylko na potrzeby nauk politologicznych, ale pojawia się także często w zarządzaniu, jednakże dla naszych potrzeb przeanalizujemy to zjawisko pod kątem politologii. Jak twierdzi A. Heywood obecnie zainteresowanie tematyką przywództwa politycznego przeżywa kryzys, gdyż nie tylko doszło do przekształcenia kultury politycznej, gdzie podział na podwładnych i przywódców jest już przestarzały, ale także doszło do poważnego ograniczenia znaczenia samych przywódców. Mogą zostać pociągnięci do odpowiedzialności za swoje decyzje i czyny⁶⁶. Jednakże, w świetle naszych rozważań analiza sensu przywództwa pod kątem jego istoty w systemie totalitarnym, jest nieodłącznym elementem tego wywodu. By móc przejść do kwestii przywództwa, należy przytoczyć kilka jego definicji podanych przez badaczy, zarówno z zakresu nauk politologicznych, jak i tych z dziedziny zarządzania. Ma to pozwolić na znalezienie punktu ciężkości pomiędzy tymi dwoma spojrzeniami. Różne definicje zostaną przywołane w celu odnalezienia tej optymalnej oraz wskazania najważniejszych cech przywództwa.

Według T. Żyro przywództwo polityczne powinno być rozpatrywane w kategoriach elity politycznej. Wskazuje on, iż termin *przywództwo* jest połączony z pewnego rodzaju relacją pomiędzy osobą przewodniczącą, a jej zwolennikami. Autor definiuje przywództwo dwójako: po pierwsze uważając, iż przywództwo wskazuje na specyficzny rodzaj stosunków międzyludzkich, z drugiej strony zaś traktuje on przywództwo jako zespół zdolności charakterystycznych dla danej osoby. W odpowiedzi na hipotezę A. Heywooda, jakoby przywództwo polityczne przeżywało kryzys, autor wskazuje, iż sytuacja ta może mieć podstawy w bolesnych doświadczeniach totalitarnych osobowości, przez co współczesne charyzmatyczne osobowości polityczne mogą być traktowane jako zagrożenie dla demokracji⁶⁷.

E. Zieliński uważa, iż przywództwo wiedzie do kształtowania stosunków nadrzędności i podległości właściwych dla władztwa politycznego, występującego w organizacji społeczeństwa ludzkiego, gdzie w miarę doskonalenia działań wytwórczych

⁶⁶ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 429.

⁶⁷ T. Żyro, *Wstęp do...*, op. cit., s. 271 – 272.

i organizacyjnych dochodzi do wybicia się jednostek lub grup ludzi przejawiających większą sprawność kierowniczą. Co więcej, podobnie, jak K. Wojtaszczyk, podkreśla on fakt, iż przywództwo polityczne jest nieodzownym elementem kultury politycznej⁶⁸.

A. Heywood również wskazuje na dwojakość rozumienia terminu *przywództwo*. Według tego autora *przywództwo* może być zarówno cechą właściwą danego człowieka, który posiadając tę właściwość może wymuszać określone zachowanie na innych, bądź też jako wzór zachowania, charakteryzujący się specyficznym oddziaływaniem na grupę osób celem kształtowania jej zachowań, czy dążeń względem oczekiwań kierującego⁶⁹.

Wskazany jest także przytoczenie definicji J. J. Wiatra – zdaniem wielu czołowego badacza kwestii przywództwa politycznego w dziedzinie nauk politologicznych. Wiatr wskazuje na bardzo istotny fakt: nie każdy, kto m styczność z polityką jest przywódcą, gdyż na scenie politycznej pojawia się wiele osobowości, a są nimi, dla przykładu, eksperci, administratorzy, posłowie, czy badacze. Podobnie sprawa dotyczy członków rządu: najczęściej przywódcami są szefowie rządów (choć nie zawsze tak jest), zaś ministrowie stanowią najczęściej kadrę współpracującą z premierem. Autor podkreśla, iż przywódcą politycznym jest taka osoba, która posiada odpowiedni zespół zdolności, pozwalających na wpływanie na zachowanie swoich zwolenników, aby ci działali zgodnie z wolą przywódcy. Dla autora istotne jest to, iż relacja ta ma mieć charakter dobrowolny⁷⁰. dopełnieniem tego spojrzenia są słowa P. Żukiewicza, który podkreśla, iż zbiorowość akceptuje przywódcę wtedy, gdy ten udowodni, że odpowiada ideałowi, jaki jest pożądanym przez daną grupę⁷¹.

Z punktu widzenia zarządzania, przywództwo jest zarówno procesem, jak i pewną właściwością. Jako proces przywództwo jest zamiarem modyfikowania intencji i postanowień grupy lub organizacji oraz motywowanie zachowań skierowanych na osiągnięcie danych celów przy użyciu odpowiednich wpływów, bez potrzeby sięgania po akty przemocy. Jako właściwość przewodzenia jest zespołem cech charakterystycznych dla przywódcy, który jest akceptowany w tej roli przez innych bez konieczności uciekania się do siły⁷².

Wielu badaczy zwraca uwagę na fakt, iż współcześnie bardzo często termin *przywództwo* jest używany zamiennie z innymi określeniami, jak zarządca, władca, lider, czy

⁶⁸ E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 26; *Społeczeństwo i polityka...*, op. cit., s. 47, 251.

⁶⁹ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 429.

⁷⁰ J. J. Wiatr, *Przywództwo polityczne – Studium politologiczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno – Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2008, s. 23.

⁷¹ P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka*, Wydawnictwo DIFIN, Warszawa 2011, s. 49.

⁷² R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacją*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 491.

kierownik. Terminy te są ze sobą powiązane, jednakże nie oznaczają tego samego. Wskazana różnorodność w pojmowaniu terminu przywództwa wynika zapewne z faktu interdyscyplinarności dziedzin. Na wielu płaszczyznach dokonuje się analizy zjawiska przywództwa co skutkuje zapożyczaniem jednych nauk z dorobku innych, przy jednoczesnym tworzeniu własnej terminologii w obrębie każdej z tych dziedzin⁷³. R. W. Griffin podkreśla fakt, że skuteczne działanie organizacji opiera się na jednoczesnym stosowaniu zasad przywództwa oraz zarządzania. Autor, po dokonaniu porównania przywództwa z zarządzaniem wysunął następujące wnioski: przy realizacji określonego planu menedżer stara się skupiać na obserwacji wyników, porównaniu ich z celami oraz modyfikacji wychwyconych nieprawidłowości; tymczasem przywódca w tej, czy podobnej sytuacji skupia uwagę na wyzwaniu energii u podwładnych, aby byli oni w stanie zwalczyć trudności w osiągnięciu celu. Jak dodaje autor, przywództwo stanowi niezbędny warunek do zaprowadzania zmian, zaś zarządzanie jest środkiem koniecznym do osiągnięcia oczekiwanych rezultatów⁷⁴.

Najczęściej spotkanym „zamiennikiem” słowa *przywództwo* jest termin *władza*, co stanowi błąd merytoryczny, który ma swoje podstawy w tym, iż terminy te odnoszą się do procesu wywierania wpływu przez daną osobę na grupę ludzi. Jednakże charakter tych dwóch procesów jest odmienny. Zjawisko władzy występuje wszędzie tam, gdzie jedna osoba sprawia, iż druga czyni coś, czego nie uczyniłaby bez rozkazu tej pierwszej⁷⁵. W ujęciu socjologicznym władza ma bardziej charakter instytucjonalny, co przekłada się na konieczność istnienia formalnego pełnomocnictwa oraz trwałe posłuszeństwo ze strony podwładnych. Skutkuje to tym, iż władca powinien tłumaczyć się ze swoich decyzji lub wskazywać na ich słuszość poprzez podpieranie się odpowiednimi argumentami (np. prawnymi, czy ekonomicznymi)⁷⁶. W przywództwie zaś zwolennicy zabiegają o wyznaczone cele przy odpowiedniej motywacji oraz wartościach, przy jednoczesnym wsparciu przywódcy⁷⁷. W procesie przywództwa zmienne jest także poparcie zwolenników jakim cieszy się przywódca. Początkowo jest ono niewielkie, z czasem (np. po dojściu do władzy) wzrasta, do osiągnięcia maksymalnego punktu, po to by się utrzymać i z czasem

⁷³ A. Kasińska – Metryka, Proces kreacji przywódców politycznych. Od ujęcia tradycyjnego do współczesnego, Wydawnictwo Uniwersytetu J. Kochanowskiego, Kielce 2012, s. 18.

⁷⁴ R. W. Griffin, Podstawy zarządzania organizacją..., op. cit., s. 492.

⁷⁵ A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 14.

⁷⁶ A. Kasińska – Metryka, Proces kreacji przywódców politycznych..., op. cit., s. 23 – 24.

⁷⁷ T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 272.

opaść. Władza zaś jest procesem bardziej stałym, niekoniecznie obciążonym zmianami poparcia obywateli⁷⁸.

1.2.2. Wady i zalety przywództwa

Przywództwo ze względu na swoją złożoność posiada zalety oraz wady. Jedną z nieodzownych zalet przywództwa jest fakt, iż dokonuje ono mobilizacji grupy ludzi, którzy bez odpowiedniego przewodzenia i motywacji, pozostałoby bez celu⁷⁹. Przywódca, w trosce w swoich zwolenników, stara się, aby ich motywować do określonego działania, aby ci czuli się potrzebni. Wykorzystując tą podstawową potrzebę „bycia potrzebnym komuś”, przywódca umacnia przywiązanie, jakim darzą go zwolennicy, przez co umacnia swoją pozycję⁸⁰. Bardzo często zdarza się, iż przywódca wywołuje w społeczeństwie silne i skrajne emocje – zwolennicy go uwielbiają, zaś wrogowie żywią do przywódcy głęboką nienawiść. Ma to niezwykle ważne znaczenie dla relacji pomiędzy przywódcą, a jego zwolennikami. Relacja ta powinna charakteryzować się dużym dystansem pomiędzy tymi dwoma stronami, gdyż pojawienie się przywódcy ma stanowić dla zwolenników pewien rodzaj święta, poprzez nadanie podniosłości jego wystąpieniom⁸¹.

Kolejną niewątpliwą zaletą przywództwa jest rozwijanie spójności zbiorowości zwolenników oraz wprowadzanie hierarchii, a także kształtowanie specyficznej dla danej grupy struktury organizacyjnej⁸². Zdarza się wówczas, iż przywódcy delegują swoje uprawnienia, przez co mają kontrolę nad stopniem zaangażowania podwładnych w konkretne zadanie. Niezbędna jest tu umiejętność znalezienia złotego środka, pomiędzy autokratycznym stylem podejmowania decyzji, a całkowitym oddaniem decyzji w ręce podwładnych. W zależności od poziomu skomplikowania zadania, wiedzy jaką przywódca posiada oraz chęci zaangażowania zwolenników, przywódca deleguje zadania bądź decyduje sam. Wiąże się to także z utworzeniem zharmonizowanej struktury organizacyjnej, która znacząco ułatwi przywódcy delegowanie swoich zadań. Dzięki takiemu stylowi przewodzenia, przywódca dodatkowo zmusza podwładnych do uczenia się poprzez nakładanie na nich nowych obowiązków⁸³.

⁷⁸P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka...*, op. cit., s. 49.

⁷⁹A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 429.

⁸⁰R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacją...*, op. cit., s. 501.

⁸¹Podstawy psychologii politycznej, pr. zbior. pod red. K. Skarżyńskiej, Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań 2002, s. 101.

⁸²A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 429.

⁸³P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka...*, op. cit., s.53 – 54.

Jednakże przywództwo niesie za sobą szereg niebezpieczeństw. W świetle współczesnego poczucia „demokratyzacji” życia, największym niebezpieczeństwem jest fakt skupiania władzy przez jedną osobę. Najczęściej może to prowadzić do tyranii, dlatego obecnie dąży się do kontrolowania przywódcy, chociażby przez fakt jego odpowiedzialności przed określoną grupą, bądź organem⁸⁴. Bardzo często jest tak, iż w systemie totalitarnym władca jest nazywany *przywódcą politycznym*. Najczęściej, taki dyktator sprawuje swoją władzę poprzez użycie środków siły czy przymusu. Taki styl zachowania jest określany mianem *despotii*, kiedy to przywódca wymaga od poddanych całkowitego posłuszeństwa i nie akceptuje innych ośrodków władzy⁸⁵. Władza takiego przywódcy przybiera charakter wymuszania za pomocą stosowania zagrożenia psychicznego, emocjonalnego, bądź fizycznego względem poddanych⁸⁶. W tym przypadku warto przytoczyć głos H. Arendt, która twierdzi, iż władza i przemoc to dwie wykluczające się kwestie. Przemoc pojawia się tam, gdzie zanika władza. Przemoc jest zapewne dla władzy atrakcyjna, jednakże jej skutkiem może stać się stan wewnętrznego napięcia w społeczeństwie, które może stanowić katalizator dla niepokoju społecznych oraz być przyczyną podkopania systemu politycznego⁸⁷.

Inną wadą przywództwa jest fakt, iż może ono doprowadzać do zawężenia debaty oraz eliminacji sporów, ze względu na akcentowanie konieczności akceptacji idei płynącej od przywódcy, czyli innymi słowy do narzucania zdania swoim podwładnym⁸⁸. Taki przywódca stara się za wszelką cenę utrzymać swoje stanowisko i dąży do wzmocnienia swojej absolutnej władzy poprzez intensywne zaszczepianie swojego punktu widzenia w podświadomości zwolenników posługując się przy tym bursalnymi metodami. Dyskusja nad jakimkolwiek zganieniem zostaje zduszona już w samym załączku⁸⁹. Taki przywódca jest jedyną osobą, jaka podejmuje decyzję bez konsultacji z innymi osobami oraz stoi on nad wszelkimi formami kontroli (politycznej, czy prawnej)⁹⁰. Taki przywódca jest wtedy ukierunkowany bardziej na ideologię niż pragmatyzm, jest agresywnie nastawiony do przeciwników oraz wykazuje niską tolerancję względem konfliktów wewnętrznych⁹¹.

⁸⁴ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 429.

⁸⁵ P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka...*, op. cit., s. 178 – 179.

⁸⁶ R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacją...*, op. cit., s. 495.

⁸⁷ T. Żyro, *Wstęp do...*, op. cit., s.87.

⁸⁸ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 429.

⁸⁹ J. J. Wiatr, *Przywództwo polityczne – Studium politologiczne...*, op. cit., s.54.

⁹⁰ P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka...*, op. cit., s. 179.

⁹¹ A. Kasińska – Metryka, *Proces kreacji przywódców politycznych...*, op. cit., s. 106 – 107.

1.2.3. Przywództwo i jego funkcje

Przytoczenie funkcji przywództwa politycznego ma na celu dopełnienie przedstawienia istoty przewodzenia jako relacji. Jak wskazuje A. Kasińska – Metryka funkcje przywództwa przedstawia się poprzez wskazanie przez podmiot, czyli przywódcę, kierunku działania, jaki jest uwarunkowany przez konkretne cele lub jest dyktowany przez otoczenie⁹². P. Żukiewicz wskazuje, iż jedną z funkcji przywództwa jest edukowanie. Nabywanie nowych umiejętności może dotyczyć nie tylko przywódcy, ale również samych podwładnych, co oznacza, iż funkcja ta ma wymiar dwustronny. Wystąpienie określonej relacji pomiędzy tymi dwoma stronami w specyficznych warunkach staje się przyczyną zdobywania nowych kwalifikacji. W sytuacji, gdy przywódca bądź zwolennicy nie nabywają nowych umiejętności, dochodzi do tzw. dysfunkcji przewodzenia. Ponadto, może dojść do wyuczonej bezradności, czyli stanu, w którym zwolennicy są tak dalece uzależnieni od autorytarnej przywódcy, iż nie są w stanie samodzielnie rozwiązać problemu bez pomocy zwierzchnika. Istnieje także możliwość zaistnienia sytuacji odwrotnej, kiedy to przywódca ceduje wszystkie swoje obowiązki podwładnych, mniemając, iż to oni powinni zdobywać potrzebną do tego wiedzę⁹³.

Kolejną, niezwykle istotną funkcją przywództwa politycznego jest jego wymiar psychologiczny. Utworzenie specyficznej więzi ze zwolennikami oraz otoczeniem poprzez wyznaczanie oraz dążenie do wspólnych celów ma na celu zaspokojenie potrzeb obu stron relacji, gdyż zarówno przywódca, jak i zwolennicy realizacją potrzebę przynależności⁹⁴. Przywódca zaspokaja swoją potrzebę realizacji władzy, zaś zwolennicy odczuwają pozytywne emocje związane z realizacją celów. Funkcja ta jest w stopniu pochodną od hierarchii potrzeb A. Masłowa. U samego dołu potrzeb są te związane z fizjologią człowieka (jedzenie, spanie), których realizacja jest konieczna do osiągnięcia potrzeb wyższego rzędu, jak poczucia bezpieczeństwa, przynależności, czy szacunku. Przywódca może mieć wpływ na realizację potrzeb niższego rzędu zwolenników, a także sam osiąga stan najwyższy, czyli samorealizację⁹⁵.

Następną funkcją przywództwa jest jego służebność. W przywództwie politycznym ma ona dwa oblicza: po pierwsze to przywódca jest „na służbie” społeczeństwa, z drugiej zaś strony oznacza to serwilistyczny stosunek wobec obranych celów. W pierwszym ujęciu

⁹² Tamże, s. 98.

⁹³ P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka...*, op. cit., s. 51.

⁹⁴ M. Hartliński, *Przywództwo polityczne – wprowadzenie*, Wydawnictwo Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn 2012, s. 56.

⁹⁵ R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacją...*, op. cit., s. 461 –462.

przywódca nie zawsze musi być na czele grupy, gdyż powinien on być w pewnym sensie „niewidzialny” i pomagać zwolennikom. Przyjęcie drugiej postawy przez przywódcę oznacza, iż ten daje przykład podwładnym poprzez bezwzględne starania przy osiągnięciu celu oraz bierze odpowiedzialność za wyznaczony kierunek przemian, jednocześnie zachęcając i pomagając poddanym, którzy czują wsparcie, pomoc oraz akceptację przywódcy⁹⁶.

Funkcja teleologiczna jest jedną z ostatnich funkcją przywództwa politycznego. Funkcja ta dotyczy reprezentatywności społeczeństwa przez danego przywódcę w systemie. Istotą tej funkcji jest oddelegowanie przywódcy przez grupę ludzi. Takie działanie grupy ma na celu wywieranie odpowiedniego wpływu przez wytypowanego przywódcę na decyzje polityczne – zarówno te prawodawcze, jak i wykonawcze. Poprzez takie działania grupa ma możliwość realizacji swoich interesów w systemie politycznym. Takie ujęcie przywództwa przekłada się na dalsze działania, jak reprezentowanie grupy w organizacjach przedstawicielskich oraz prowadzenie negocjacji, którym finałem jest zawiązanie koalicji⁹⁷.

Ostatnią funkcją przywództwa jest funkcja rekrutacji i tworzenia elit politycznych. Należy tutaj brać pod uwagę warunki, w jakich zwolennicy dokonują wyboru oraz mechanizmy doboru kandydatów, które mogą z jednej strony sprzyjać, zaś z drugiej strony utrudniać wybór właściwego przywódcy. Największe znaczenie ma tu prawo wyborcze, umowy zawarte pomiędzy kandydatami, bądź zobowiązania pretendentów względem partii, czy organizacji oraz synekury polityczne w strukturach państwowych. Istotne są też mechanizmy selekcji wewnątrzpartyjne, które pozwalają członkom partii wytypować swojego przywódcę⁹⁸.

1.2.4. Typologia przywództwa

Podobnie, jak wiele istnieje definicji przywództwa politycznego, tak również funkcjonuje bardzo wiele typologii tego zjawiska. Najprawdopodobniej wynika to z faktu zróżnicowanego podejścia do tematu przywództwa oraz różnych czynników, które według każdego z autorów mają odmienne znaczenie dla zagadnienia przywództwa⁹⁹.

Najczęściej stosowaną typologią przywództwa (oraz władzy) jest ta opracowana przez M. Webera, który podzielił przywództwo pod kątem legitymizacji władzy. Wyróżnił on

⁹⁶ A. Kasińska – Metryka, Proces kreacji przywódców politycznych..., op. cit., s.99 – 100.

⁹⁷ P. Żukiewicz, Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka..., op. cit., s. 70 – 71.

⁹⁸ T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 273.

⁹⁹ A. Kasińska – Metryka, Proces kreacji przywódców politycznych..., op. cit., s. 104.

przywództwo: tradycyjne, charyzmatyczne oraz legalne¹⁰⁰. Obecnie, do tych trzech podstawowych typów dodaje się czwarty: ekspercki¹⁰¹. We wszystkich tych typach legitymizacji punktem wyjścia jest poszukiwanie autorytetu jako źródła panowania i przywództwa politycznego¹⁰².

Zacznijmy od przywództwa tradycyjnego. Jego fundamentem jest wiara zwolenników w to, iż przywódca panuje, dlatego iż taki stan rzeczy istniał „od zawsze”. Źródłem sprawowania władzy staje się wówczas pozycja społeczna, która jest najczęściej dziedziczna, zaś zakres panowania jest określony przez ramy wyznaczone przez tradycję i jest postrzegana jako należąca już do historii. Naruszenie przez panującego wypracowanych zasad skutkuje najczęściej zakwestionowaniem jego prawomocności. Ustanawianie nowych praw, sprzecznych z tradycją, jest procesem bardzo trudnym. Prawomocność w tym przypadku opiera się na przyjętych konwenansach, które są przedstawiane zwolennikom jako podstawę do legitymizacji przywódcy. W tym typie prawomocność ma swoje gwarancje nie tylko w tradycji, ale także w szczególnej organizacji społeczeństwa. Weber wyróżnił dwa warianty panowania tradycyjnego: patriarchat oraz feudalizm¹⁰³.

Kolejnym typem przywództwa politycznego jest przywództwo charyzmatyczne, które ma dla nas szczególne znaczenie w kontekście omawianego tematu. Ten sposób legitymizacji opiera się głównie na charyzmie przywódcy (łac. *charisma* – rzadki dar, talent, umiejętność), który w celu pozyskania rzeszy zwolenników musi udowodnić, iż posiada szczególne umiejętności wynikające z objawienia lub posiadania szczególnych talentów. To postać przywódcy scala i organizuje porządek społeczny. Zwolennicy są uczuciowo przywiązani do przywódcy, gdyż sądzą, iż jest on nadprzeciętnym bohaterem lub prorokiem. Przywództwo charyzmatyczne „czystego typu” występuje najczęściej na początku panowania, z czasem zamierza w stronę przewodzenia tradycyjnego bądź legalnego. Jest to przywództwo najbardziej niestabilne, gdyż zmiana sytuacji, bądź zanik wyznaczonej misji, mogą spowodować zakończenie poparcia ze strony zwolenników. Podobnie jest z „dziedziczeniem” charyzmy, gdyż niezależnie od sposobu jej sukcesji, zmienia się jej charakter. Gdy przywódca poszukuje odpowiedniego sposobu na przedłużenie charyzmy, by wciąż jej „moc” stanowiła

¹⁰⁰ Studia z teorii polityki, pr. zbior. pod red. A. W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, s. 45.

¹⁰¹ E. Nowak, D. Litwin – Lewandowska, Władza i przywództwo polityczne w demokracji, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin 2010, s. 9.

¹⁰² T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 229.

¹⁰³ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie do teorii..., op. cit., s. 128; A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 265; T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 229.

oparcie dla społeczeństwa, najczęściej dokonuje mianowania swojego „następcy”. W przypadku niepowadzenia, interesy grupy korzystającej dotąd na charyzmie przywódcy, mogą zostać pominięte. Stąd wynika chęć utworzenia bezosobowej charyzmy, co może doprowadzić do tego, iż źródłem prawomocności stanie się pokrewieństwo z „pierwszym” charyzmatycznym przywódcą¹⁰⁴.

Ostatnim typem przywództwa politycznego wyszczególnionego przez Webera jest przywództwo legalne. Stanowi ono konsekwencję stopniowej ewolucji państwa i społeczeństwa. Ma to związek z faktem, iż obecnie coraz mniejsza ilość społeczeństw jest uległych wobec demagogicznych postaci, bądź odrzuca tradycje, co wiąże się ze wzrostem wiedzy oraz świadomości społecznej. Obecnie, na Zachodzie najczęściej spotkaną postawą jest ta, charakteryzująca się gotowością podporządkowania się prawom oraz formalnym przepisom. Zwolennicy są posłuszni wobec przywódcy, którego oni sami sobie wybiorą (najczęściej na drodze wyborów), zaś posłuszeństwo to wynika z istnienia prawa stanowionego¹⁰⁵.

Jak zostało już wspomniane, obecnie wyszczególnia się jeszcze jeden typ ekspercki, co wiąże się z faktem wzrostu roli różnego rodzaju specjalistów w sprawowaniu władzy oraz nieodzowność korzystania z wykwalifikowanej wiedzy podczas prowadzenia kampanii¹⁰⁶.

Innym najczęściej proponowanym podziałem jest ten, mówiący o przywództwie transformacyjnym, transakcyjnym oraz typu *laissez-faire*, którego twórcą jest J. M. Burns¹⁰⁷. Zdaniem niektórych badaczy różnica pomiędzy tymi typami ma charakter etyczny¹⁰⁸. Przywództwo transformacyjne definiowane jest jako typ przywództwa, gdzie przywódca przekazuje poczucie misji swoim zwolennikom, co pobudza ich proces myślowy oraz kształtuje nowe sposoby uczenia się¹⁰⁹. Celem przywództwa politycznego typu transformacyjnego jest zmiana jakościowa otoczenia oraz objęcie tą zmianą jednostek

¹⁰⁴M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie do teorii..., op. cit., s.129 – 130; E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 158 – 159; Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 881; P. Żukiewicz, Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka..., op. cit., s. 150 – 151.

¹⁰⁵T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 230; M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie do teorii..., op. cit., s. 130; A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 266.

¹⁰⁶E. Nowak, D. Litwin – Lewandowska, Władza i przywództwo polityczne w demokracji..., op. cit., s. 9.

¹⁰⁷A. Kasińska – Metryka, Proces kreacji przywódców politycznych..., op. cit., s. 104; T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 272; R. W. Griffin, Podstawy zarządzania organizacją..., op. cit., s. 515; A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 434.

¹⁰⁸P. Żukiewicz, Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka..., op. cit., s. 133.

¹⁰⁹R. W. Griffin, Podstawy zarządzania organizacją..., op. cit., s. 515.

ludzkich, które są częścią danej „transformacji”, jak sama nazwa głosi¹¹⁰. Wówczas przywódca oraz poddani wchodzi w szczególną relację, która jest siłą napędową ich motywacji. Przywódca staje się autonomiczną siłą, która przekształca motywację zwolenników. Ma właściwy wpływ na realizację celu. Jednocześnie, taki przywódca ma za zadanie zapewnienie zwolennikom odpowiednich podniet celem utrzymania ich motywacji na jak największym poziomie¹¹¹. W tym typie przewodzenia, przywódca staje się bardziej wizjonerem, teoretykiem, za którym stoi przekonanie o słuszności poczyną, będące głęboko zakorzenione w ideologii, jaką przywódca wyznaje. Taki przywódca nie jest skłonny do kompromisu – bardziej poszukuje on poparcia w ramach grupy dla realizacji swojej wizji¹¹². W ramach przywództwa politycznego typu transformacyjnego wyróżnia się przywództwo: intelektualne (mające związek z wiedzą, wartościami, ideami, normami), reformatorskie (dążenie do zmiany istniejącego porządku), rewolucyjne (ukierunkowanie działania na całkowite przeobrażenie sytuacji), bohaterskie (wynika z wiary w przywódcę oraz jego nadprzeciętnych zdolności) oraz ideologiczne (dotyczące wartości oraz idei wyznawanych przez przywódcę¹¹³.

Przywództwo transakcyjne występuje w takiej sytuacji, gdy to przywództwo zwraca się do swoich zwolenników, celem realizacji danej inicjatywy. W momencie nawiązania relacji dokonuje się wymiany wartości. Wartością może być na przykład pozyskanie głosów wyborców, którzy mają być reprezentowani przez przywódcę celem realizacji ich interesów w rządzie¹¹⁴. Przywódca transakcyjny jest typem bardzo zaangażowanym, bowiem przyjmuje on aktywną postawę wobec podejmowanych decyzji, jednakże jego pobudki mają charakter czysto pragmatyczny. Przewodzenie staje się wtedy dla takiego człowieka narzędziem do utrzymania jedności w grupie, uzyskania większej liczby zwolenników oraz zachowanie jedności rządu¹¹⁵. W odróżnieniu od przywódcy typu transformacyjnego, przywódca transakcyjny zawiera pewnego rodzaju umowę ze swoimi zwolennikami, iż nie będzie zmieniał ich wartości, lecz realizował powierzone mu zadania¹¹⁶. Takie przywództwo nie jest ciągłe, ponieważ nie istnieje tu relacja opierająca się na trwałych zamiarach integrujących obie strony – zachodzi tu jedynie akt przywództwa, po czym każda ze stron może zmienić

¹¹⁰ A. Kasińska – Metryka, Proces kreacji przywódców politycznych..., op. cit., s. 105.

¹¹¹ T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 272 – 273.

¹¹² A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 434 – 435.

¹¹³ M. Hartliński, Przywództwo polityczne – wprowadzenie..., op. cit., s. 79 – 80.

¹¹⁴ T. Żyro, Wstęp do..., op. cit., s. 272.

¹¹⁵ A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 434.

¹¹⁶ P. Żukiewicz, Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka..., op. cit., s. 133.

swoje cele. Przywództwo transakcyjne dzieli się na przywództwo: opinii (odwoływanie się do bodźców potencjalnych zwolenników i czekanie na ich odzew); grupowe (przywódca staje się postacią decydującą w małej grupie); partyjne (przywódca jest szefem partii); uchwałodawcze oraz wykonawcze (związane z władzą prawodawczą oraz wykonawczą)¹¹⁷.

Przywództwo polityczne typu *laissez-faire* jest najbardziej liberalnym podejściem do przewodzenia pośród poprzednio wymienionych. Najważniejszą cechą tego typu przewodzenia jest awersja do angażowania się w zadania wybiegające poza ustalony przez przywódcę plan działania. Takiego przywódcy rzadko można znaleźć w jego gabinecie, czy na zebraniu grupy, gdyż unika on formalnych spotkań. Ten typ przywództwa nie wyklucza działań o charakterze ideologicznym, jednakże w tym przypadku cele ideologiczne były jedynie ogólnikowymi hasłami kształtującymi metody działania. Walorem tego typu przewodzenia jest kładzenie nacisku na edukacyjną funkcję przywództwa w odniesieniu do zwolenników, bowiem ci muszą sprostać zadaniu stworzenia odpowiedniej harmonii i efektywności działania w grupie, zaś przywódca wolny od tych obowiązków, może poświęcić swój czas na realizację celów politycznych, czy wyborczych. Jednakże, z drugiej strony, takie prowadzenie grupy może doprowadzić do sytuacji, w której zwolennicy będą posiadać za dużą władzę i starać się jej nadużywać¹¹⁸.

1.3. Nazizm

1.3.1. Geneza narodowego socjalizmu

Nie istnieje w nauce jedna definicja nazizmu, podobnie z resztą, jak nie ma uniwersalnego określenia na sprawiedliwość, czy demokrację. Wskazuje się na złożoność zjawiska doktryny, a zwłaszcza praktyki nazizmu. Nazizm traktuje się jako odmianę faszyzmu, niejednokrotnie pojęcia te odnośnie Niemiec w latach 1933 – 1945 są używane zamiennie. Na potrzeby wywodu w tym podrozdziale przyjmijmy tożsamość tych znaczeń, gdyż zjawiska faszyzmu i nazizmu posiadają podobne podłoże ideologiczne¹¹⁹.

Mimo, iż faszyzm uznaje się za jedną z najbardziej krótkotrwałych panujących całym państwem ideologii, jego geneza jest niezwykle złożona. Faszyzm zawładnął władzą

¹¹⁷ M. Hartliński, Przywództwo polityczne – wprowadzenie..., op. cit., s. 78 – 79.

¹¹⁸ A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 434.

¹¹⁹ A. Sylwestrzak, Historia doktryn politycznych i prawnych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 403 – 404.

państwową w 1922 roku, kiedy to wspomniany już B. Mussolini przejął władzę państwową na skutek zamachu stanu. Stabilizacja tej doktryny politycznej nastąpiła w 1933 roku, kiedy to kanclerzem Niemiec stał się A. Hitler, który doprowadził do kulminacji pod postacią II wojny światowej. Po jej zakończeniu faszyzm stał się ideologią napiętnowaną tak dalece, iż jedynymi przejawami jego aktywności są nieliczne ruchy neofaszystowskie. Źródła powstania samego nazizmu należy doszukiwać się we wcześniejszych determinantach społecznych i myślowych¹²⁰.

Idee nazistowskie wyrastały z trudnego do ścisłego i jednoznacznego określenia. Spółt wielu czynników miało wpływ na powstanie i ukształtowanie tej doktryny politycznej. Centralnym problemem jest fakt, jak i dlaczego w Niemczech zwyciężyła ideologia nazistów¹²¹. Istnieje bardzo interesująca hipoteza, mówiąca o tym, że dzieje Niemców stanowią wyjątkowy bieg historii tzw. *Sonderweg*. Wedle tego poglądu powstanie III Rzeszy było czymś nieuniknionym. Liczni naukowcy nie bez racji uważają, iż doszukiwanie się genezy hitleryzmu niemal w czasach germańskich jest niedorzeczne, jednakże inni podchodzą do tematu z powagą i zapałem badacza historii¹²². Głosów badaczy w tej sprawie przybywa. Jednakże my, ze względu na ograniczony zakres tematyczny pracy, skupimy się na czynnikach bliższych utworzeniu ruchu nazistowskiego.

Najczęściej podawanymi przyczynami ukształtowania się nazizmu w Niemczech są następujące czynniki: skutki I wojny światowej, słabość demokracji parlamentarnej oraz kryzys gospodarczy¹²³. Nie sposób zaprzeczyć, iż wielka wojna (do 1945 roku tak nazywano I wojnę światową) była największym wówczas znanym dotychczas konfliktem zbrojnym, który pozostawił głęboki uraz u wszystkich europejskich społeczeństw. Wielu ówczesnych myślicieli oraz naukowców, zadawało sobie pytanie, czy filozofowie pokroju Nietzschego, Schopenhauera lub Chamberlaina¹²⁴, mieli słuszość. Kwestionowano możliwość dalszego postępu oraz rozwoju społeczeństwa tak bardzo wyniszczonego wojną, której konsekwencje były trudne do zaakceptowania dla niektórych państw. W trakcie wojny nasiliły się debaty, które od dawna miały emocjonujący kontekst, dotyczyły bowiem przeciwstawnych kwestii–

¹²⁰R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 351.

¹²¹Stalinizm i nazizm..., op. cit., s. 313.

¹²²M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s.32; Stalinizm i nazizm..., op. cit., s. 313; F. Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego..., op. cit., s. 84; R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 354.

¹²³A. Sylwestarzak, Historia doktryn politycznych i prawnych... op. cit., s. 403; F. Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego..., op. cit., s. 86.

¹²⁴Byli oni twórcami radykalnych filozofii, zakładających odrzucenie podstawowych wartości chrześcijańskich, utworzeniu klasy „nadludzi” czy wyznawaniu poglądów rasistowskich.

cywilizacji, a kultury; państwa, a wolności społeczeństwa; praw, a powinności. Przerazenie budziła wówczas kwestia, którą poruszał Nietzsche, poddający w wątpliwość fakt, czy ludzkość będzie umiała w racjonalny sposób wykorzystać innowacje technologiczne, czy poprzez ich niewłaściwe używanie doprowadzi siebie do zagłady¹²⁵.

Dnia 18 stycznia 1919, w dniu 48. rocznicy proklamowania Cesarstwa Niemieckiego, rozpoczęła się w Paryżu konferencja pokojowa kończąca I wojnę światową. Przebieg obrad oraz postanowienia traktatu wersalskiego były poczytywane przez Niemców, jako bardzo krzywdzące. W obradach brały udział prawie wszystkie państwa, jakie były zaangażowane w konflikt, jednakże głos decydujący posiadały kraj zwycięskie, czyli tzw. Głównie Mocarstwa (Wielka Brytania, Francja, Japonia, Stany Zjednoczone i Włochy). Państwa pokonane, czyli m. in. Niemcy, nie otrzymały prawa do głosu¹²⁶. Na podstawie uzgodnionych warunków pokoju, można odnieść wrażenie, iż przyjęte założenia miały najdotkliwiej godzić w Niemcy. Wielka Brytania dążyła do przejęcia wszystkich kolonii niemieckich oraz osłabienia marynarki morskiej Niemiec, jednakże obawiała się nadmiernego osłabiania Niemiec z obawy przed wzrostem znaczenia Francji w zachodniej części Europy. Z kolei Francja była najbardziej zainteresowana nadwątleniem niemieckich sił, dlatego na podstawie traktatu Francja otrzymała najwięcej – ziemie Lotaryngii i Alzacji, kopalnie złóż węgla na Obszarze Saary, kolonie w Kamerunie oraz Togo¹²⁷.

Jednakże postanowienia terytorialne nie były tak bolesne, jak odczuwane przez państwo niemieckie kwestie dotyczące militaryzacji – Niemcy mogli pozwolić sobie na jedynie stutysięczną arię bez możliwości wyposażenia jej w broń ciężką. Ponadto, jeden artykułów traktatu wprost przypisywał Niemcom winę za wywołanie I wojny światowej. W rezultacie tego wykształciło się w Niemczech przekonanie, iż udowodnienie bezzasadności tego twierdzenia doprowadziłoby do anulowania postanowień traktatu. Istotną kwestią stała się także spłata reparacji wojennych. Ich wysokość miała wpływ na przyszłe funkcjonowanie gospodarki niemieckiej¹²⁸. Pomimo tego, iż początkowo rząd niemiecki nie godził się na podpisanie traktatu, po dokonaniu zmian na kluczowych stanowiskach, traktat został

¹²⁵ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1986, s. 342; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 12 – 13.

¹²⁶ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 218.

¹²⁷ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec*, Wydawnictwo OSSOLINEUM, Wrocław, Warszawa, Kraków 1991, s. 628

¹²⁸ Tamże, s. 629.

przyjęty¹²⁹. Przyjęte postanowienia traktatu wersalskiego stanowią jeden z istotnych czynników w powstaniu nazizmu na niemieckich ziemiach¹³⁰.

Kolejnym czynnikiem, mającym wpływ na powstanie ruchu faszystowskiego w Niemczech, była następna konsekwencja I wojny światowej – zmiana w strukturze pokoleniowej społeczeństwa. W trakcie I wojny światowej Niemcy straciły aż 13 250 000 (wartość szacunkowa) żołnierzy, z czego aż 40 procent stanowiły osoby pomiędzy 20, a 25 rokiem życia. Następstwa takiego zdziesiątkowania osób w podanym wieku najbardziej uwidoczniły się dopiero w latach 30., kiedy to osoby te byłyby w najbardziej twórczym dla mężczyzn wieku. Pozostałe osoby, należące do tego pokolenia, po zakończeniu I wojny światowej znalazły się w bardzo trudnej sytuacji. Osoby te poniosły uszczerbek nie tylko na zdrowiu fizycznym, ale także psychicznym. Ponadto, kariera życiowa żołnierza „w cywilu” była zachwiana – nie posiadał on już albo możliwości albo chęci na podjęcie studiów, założenia rodziny, czy znalezienia stanowiska w zawodzie. Dla wielu nich demobilizacja stanowiła źródło porażki życiowej – nic nie warte stały się stopnie wojskowe, medale otrzymane za męstwo, ofiarowane życie za ojczyznę. Sytuację tych mężczyzn pogorszył jeszcze fakt, iż wojna, w której uczestniczyli, została przegrana. Wraz dojrzewaniem sfrustrowanych młodych ludzi z okopów, problem poczucie porażki nie słabło, a wręcz przybierało na sile. Byli kombataneci stali się jedną z najbardziej dynamicznych i agresywnych sił społecznych. Właśnie dlatego byli podatni na hasła nazistowskie¹³¹.

Kolejnym istotnym elementem jest niestabilność ustroju demokracji parlamentarnej, który powstał w Niemczech po I wojnie światowej. Już sam Nietzsche oznajmił, iż demokracja jest ustrojem skazanym na porażkę, bowiem oznacza ona rządy ludzi gorszej kategorii. W ślad za nim wielu innych historyków oraz filozofów tamtych czasów podzielało jego koncepcje, twierdząc, iż demokracja jest tylko fazą poprzedzającą rządy totalitarne¹³². J. Krasuski wskazuje na fakt, iż słabość demokracji parlamentarnej w Niemczech była konsekwencją zbyt późnego wprowadzenia tego ustroju. Ponadto, wskazuje on, iż znaczący wpływ miały także spadek liczby przedsiębiorców handlowych, rzemieślników oraz drobnych firm, a także rozdrobnienie gospodarstw rolnych. Pracownicy umysłowi oraz nauczyciele byli tymi, którzy cenili sobie porządek społeczny, który u początków Republiki Weimarskiej był

¹²⁹ Encyklopedia historyczna Świata, pr. zbior. pod red. A. Pankowicza, Agencja Publicystyczno – Wydawnicza Opres, Kraków 2001, Tom IX, s. 50.

¹³⁰ H. Przybylski, *Politologia...*, op. cit., s. 338.

¹³¹ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 229 – 230; Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 53. .

¹³² M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 31.

szczególnie zachwiany¹³³. W organizacjach szowinistycznych nauczycielstwo miało szczególną pozycję, gdyż wpajali oni młodzieży zamiłowanie do obalonej monarchii, kult państwa oraz poszanowanie autorytetu i godności państwowych. Ludność miejska w dużej mierze również odnosiła się do liberalizmu z wrogością – wysokie ceny żywności oraz starty materialne spowodowane inflacją i wojną znacznie zniżyły poziom życia mieszczan. Utrata znaczących zasobów finansowych w okresie inflacji w czasie kryzysu ekonomicznego często interpretowano jako wyniki spekulacji finansjery żydowskiej, która jakoby sprawowała władzę w państwie, nie dostrzegając, iż prawdziwą przyczyną była nieudolna polityka finansowa Cesarstwa Niemieckiego w trakcie wojny. Z tego wnika, iż jedynymi, którzy opowiadali się za liberalizmem w Niemczech byli socjaliści, niewielka garstka przedsiębiorców, duża część katolików oraz związane z socjalistami związki zawodowe¹³⁴.

Do upadku demokracji parlamentarnej przyczyniły się także stronnictwa polityczne. Dotkliwą słabością republiki był brak stabilności na scenie politycznej. Wśród robotników coraz większą popularność zdobywało ugrupowanie komunistyczne. Prowadzili oni ciągłe walkę z innymi stronnictwami politycznymi, a zwłaszcza z socjaldemokratami, uważając ich za przyczynę braku możliwości przeprowadzenia rewolucji proletariackiej. W związku z tym to właśnie na komunistów padły zarzuty wzniecania rozruchów w różnych miastach, przez co koniecznym było wprowadzenie w 1920 roku stanu wyjątkowego w niektórych landach¹³⁵. W odwecie, komuniści, odmawiając kooperacji z jakąkolwiek partią, głosowali przeciwko każdej ustawie oraz inicjowali głosowania o wotum nieufności dla wszelkich rządów. Istotnym faktem jest to, iż po wejściu do parlamentu hitlerowców, komuniści wraz z nazistami głosowali zawsze razem – najczęściej za odrzuceniem proponowanych ustaw, co także stanowiło przyczynę upadku demokracji parlamentarnej. Jednakże istniała jedna kwestia, z którą zgadzali się wszyscy, od lewicy po prawicę – traktat wersalski był dla Niemców dyktatem. Pomimo takiego stanowiska, znacząca część społeczeństwa obwiniała o zaistniały stan rzeczy, tych którzy byli wówczas u władzy, a mianowicie socjaldemokratów. Obecnie, z perspektywy czasu, można stwierdzić, iż socjaldemokraci stali się ofiarami niekorzystnego zbiegu okoliczności: doszli do władzy w momencie klęski i stanowili centralną podporę rządów w czasach, gdy koniecznością było ponoszenie konsekwencji za sprawowanie władzy w tak ciężkich czasach. Ta nienawiść do socjaldemokratów przeniosła

¹³³F. Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego..., op. cit., s. 95, 97.

¹³⁴W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 629, 632, 636; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 243 – 249.

¹³⁵W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 629; F. Ryszka, Państwo stan wyjątkowego..., op. cit., s. 194.

się na inne stronnictwa, będące z nimi w koalicji. Punktem kulminacyjnym było skrytobójcze morderstwo centrowego polityka Matthiasa Erzbergera, który oficjalnie wziął na siebie podpisanie wersalskiego rozejmu¹³⁶.

Istotne znaczenie dla rozwoju nazizmu w Niemczech niewątpliwie miały także kryzysy gospodarcze w latach 1919 – 1923 i 1929 – 1933¹³⁷. Po okresie I wojny światowej doszło do znaczącego zahamowania gospodarki, co było źródłem wzrostu bezrobocia, inflacji oraz rosnącego zadłużenia państwa. Zadłużenie państwa w listopadzie 1919 roku osiągnęło sumę 144 miliardów marek niemieckich, co w porównaniu z 1913 rokiem, kiedy dochód narodowy wyniósł 40 miliardów, zaś majątek był szacowany na 300 miliardów, było konsekwencją wojny oraz oznaką pogarszającej się sytuacji gospodarczej¹³⁸. Wartość niemieckiej marki drastycznie malała: w styczniu 1923 roku, kiedy dopiero rozpoczął się proces spadku wartości marki, wartość marki względem waluty USA zmalała z 10 tysięcy marek do 50 tysięcy marek za jednego dolara, zaś w listopadzie tego samego roku marka była warta bilion razy mniej niż przed I wojną światową¹³⁹. Klasa średnia została całkowicie pozbawiona oszczędności, zaś bieżące finanse nie były wystarczające do utrzymania dotychczasowego poziomu życia. Zniszczeniu uległo jednak coś bardziej cennego: wiara społeczeństwa w struktury ekonomiczne państwa. Społeczeństwo, które było zachęcane przez rząd do oszczędzania, czuło się dalece oszukane. Rząd posiadał możliwość zatrzymania inflacji przez zrównoważenie budżetu, jednakże wielcy właściciele ziemscy oraz bogaci przemysłowcy odwiekli władze od takiego rozwiązania, zyskując krocie na inflacji. Ponadto, zadaniem niektórych badaczy rząd dążył do stanu finansowej nieudolności, sądząc, iż w ten sposób uniknie spłaty długów wojennych¹⁴⁰. Dodatkowym utrudnieniem stało się wypłacanie reparacji wojennych, których suma opiewała na kwotę 132 miliardów marek w złotych spłacanych przez 30 lat.

Po kilku latach odprężenia ekonomicznego oraz finansowej prosperity, sytuacja przedstawiała się gorzej niż poprzednio – znów doszło do załamania się koniunktury gospodarczej, co bezsprzecznie przyczyniło się do pogorszenia nastrojów społecznych. Drastycznie wzrosła liczba bezrobotnych, którzy byli bardzo podatni na propagandę

¹³⁶Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 53; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 631.

¹³⁷R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 352.

¹³⁸W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 629.

¹³⁹Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 53.

¹⁴⁰W. L. Shirer, Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 33 – 34.

hitlerowską¹⁴¹. Połączenie opisanych wyżej czynników (przy występowaniu jeszcze wielu innych, pobocznych) sprawiło, iż znaczna część, a następnie większość społeczeństwa niemieckiego zostało porwane przez zbrodniczą ideologię Hitlera¹⁴².

1.3.2. Narodowosocjalistyczna Partia Robotników

Początkowo partia nazistowska nosiła miano Niemieckiej Partii Robotników (podobna partia powstała w Czechach, łączyła w sobie cechy skrajnego niemieckiego nacjonalizmu oraz antykapitalizmu¹⁴³). Jej założycielami był Anthon Drexler oraz Karl Harrer, na zlecenie tajnego i okulistycznego towarzystwa Thule. Pierwsze spotkanie niewielkiej grupy miało miejsce w Monachium dnia 5 stycznia 1919 roku. Drexler był zapalonym nacjonalistą, wiernym wartościom reprezentowanym przez Rzeszę w przededniu I wojny światowej, zaś Harrer był członkiem wspomnianego towarzystwa Thule i sam reprezentował ultrareakcyjne monarchistyczne poglądy. DAP początkowo była małą grupą kilkunastu reakcyjnych drobnomieszczan, działających bez formalnie nakreślonego programu politycznego ani bez poważnych funduszy¹⁴⁴. Partia postulowała połączenie się wszystkich wytwórców przeciwko wyzyskowi, jaki niósł za sobą kapitalizm, zachęcała także do grupowania się pracowników fizycznych oraz umysłowych. Te pseudo – socjalistyczne opinie członków stronnictwa uzupełniały hasła agresywnego nacjonalizmu oraz antysemitckiego rasizmu, które wzmacniano urazami spowodowanymi I wojną światową. Członkowie DAP postrzegali rząd jako grupę ludzi manipulowanych przez międzynarodowy spisek bogatych Żydów¹⁴⁵.

Kilka miesięcy później, we wrześniu 1919 roku, na jednym ze spotkań partyjnych pojawił się Hitler. Zainteresowany tematyką poruszaną przez jednego z członków, przyłączył się do dyskusji i w emocjonującej mowie przedstawił swoje poglądy dotyczące odłączenia Bawarii od Niemiec¹⁴⁶. Drexler, był pod wrażeniem talentu mówcy i wręczył mu broszurę swojego autorstwa pt. *Moje polityczne przebudzenie*. Po kilku dniach Hitler otrzymał legitymację partyjną z numerem 555. Następnie spotkanie odbyło się w sali piwiarni Hofbräukeller dnia 15 października 1919 roku, kiedy to Hitler przemówił pierwszy raz publicznie. Około stu osób, które zebrało się tamtego dnia, było poruszonych emocjonującym

¹⁴¹Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 54.

¹⁴²M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 32.

¹⁴³Tamże, s. 48.

¹⁴⁴F. Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego..., op. cit., s. 144.

¹⁴⁵R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy, Leksykon, Wydawnictwo Znak, Kraków 1997, s. 48; A. Sylwestarz, Historia doktryn politycznych i prawnych... op. cit., s. 406.

¹⁴⁶L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera. Miliomy prowadzone ku przepaści, Wydawnictwo Prószyński i Spółka, Warszawa 2013, s. 35.

przemówieniem¹⁴⁷. Od tamtego momentu los partii był nierozzerwalnie połączony z osobą Hitlera.

Drexler od początku domniemał, iż partia pozostanie niewielką grupą dyskusyjną, na forum której, każdy będzie mógł wypowiedzieć się na interesujący go temat. Jednakże Hitler pragnął zmienić charakter niewielkiej partii na organizację masową. W związku z tym zachęcał on dawnych wojskowych do wstępowania w jej szeregi, co odbiło się na zmianie profilu stronnictwa. Przy jednoczesnym wzroście liczby członków udało się Hitlerowi skonstruować coraz bardziej zwarta strukturę organizacyjną oraz wydzielić pion kierowniczy, co dla niego stanowiło fundamentalne znaczenie w celu uzyskania szerszego poparcia mas¹⁴⁸. Istotnym dla partii stało się także wstąpienie w jej szeregi kapitana E. Röhma, bowiem to on miał pieczę nad rozbrajaniem armii bawarskiej, przez co posiadał bezpośredni dostęp do broni, która wkrótce stała się głównym argumentem w rękach bojówki partii – Oddziału Szturmowego (SA)¹⁴⁹. Wkrótce Hitler porzucił armię, by w całości poświęcić się partii.

W 1920 roku partia ogłosiła swój program polityczny. Twórcą tego programu był G. Feder – jeden z najaktywniejszych członków partii tamtego okresu¹⁵⁰. Program zawierał 25 punktów, zaś w preambule zawarte było wiele sformułowań o poczuciu wspólnoty duchowej i narodowej Niemców. Program ten zawierał takie sformułowania, aby każdy zainteresowany obywatel (poza Żydami) znalazł tam kwestie odpowiadające jego poglądom – nacjonalistom obiecywano rewizję traktatu wersalskiego, „ludowców” przekonywano o dążeniach wyobcowania Żydów z życia publicznego, robotnikom przyobiecano wprowadzenie zasady podziału zysku przedsiębiorstwa dla wszystkich pracowników, a klasa średnia otrzymała przyrzeczenie uspołecznienia dużych domów towarowych oraz zapewnienie lepszej opieki zdrowotnej. Mocno uderzano także w osoby, które zyskały majątek na inflacji i tym samym doprowadziły do zubożenia niższych warstw społecznych. Ogólnie program stanowił zbiór haseł antysemickich, antykapitalistycznych, antydemokratycznych oraz antymarksistowskich¹⁵¹.

¹⁴⁷ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1970, s. 40 – 41; A. Sylwestarzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych...* op. cit., s. 406.

¹⁴⁸ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego...*, op. cit., s. 147; J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 45.

¹⁴⁹ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 485; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 65.

¹⁵⁰ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 664.

¹⁵¹ A. Bullock, *Hitler i Stalin, Żywy równoległy*, Państwowy Instytut Wydawniczy Bellona, Warszawa 1994, tom I, s. 90; F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego...*, op. cit., s. 148; J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 44; W. L. Shirer, *Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 23 – 24; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 324; E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 107.

W 1921 roku Hitler postanowił przejąć przywództwo nad partią, stawiając sprawę jednoznacznie: jeżeli jego żądanie nie zostanie spełnione, wówczas odchodzi ze stronnictwa. Wszyscy działacze (poza nieliczną grupą pierwszych członków) uznali przywództwo Hitlera. Prawdopodobnie miało to związek z aktywną postawą Hitlera w partii – pół roku wcześniej przemianował on jej nazwę na Narodowosocjalistyczna Partia Robotników¹⁵², zaś jego czynne uczestnictwo miało niebagatelny wpływ na dynamiczny rozwój stronnictwa¹⁵³. Wraz z rozwojem partii, zmianie uległa także jej sytuacja finansowa. Stronnictwo mogło sobie pozwolić na zakup organu prasowego *Völkischer Beobachter* za cenę 60 tys. marek¹⁵⁴, co było możliwe dzięki uzyskaniu poparcia ze strony wpływowych i majątnych protektorów, najczęściej wojskowych¹⁵⁵. Objęcie przywództwa przez Hitlera miało niezwykle istotne znaczenie dla partii – ruch polityczny, łączący w sobie tak wielką różnorodność haseł oraz zrzeszający osoby o odmiennym statusie społecznym, był miejscem, gdzie mogło dojść do podziałów oraz frakcyjnych walk. Hitler sprytnie zapobiegł sytuacji, w której inni konkurencipretendowaliby do roli lidera oraz zapewnił sobie uznanie przez pozostałych członków jego dominującej pozycji¹⁵⁶. Istotnym przedsięwzięciem Hitlera było zaprojektowanie symbolu partii. Intuicyjnie wyczuł, iż stronnictwo potrzebuje pewnego emblematu, dzięki któremu stałoby się rozpoznawalne wśród wielu innych partii. Wybór padł na znak swastyki, która miała wyrażać poglądy partii, apelować do podświadomości mas oraz zachęcać do walki. Ostateczny projekt reprezentował czerwoną flagę z białym kołem, będącym tłem dla czarnej swastyki¹⁵⁷.

Kolejną istotną dla partii datą był rok 1923, kiedy to niesiony na fali kolejnych sukcesów i zwycięstw Hitler, postanowił zorganizować pucz. Do tamtego momentu partia rozrosła się i w jej szeregach było około 50 tysięcy członków. Hitler, na wzór Mussoliniego, chciał rozpocząć swój własny „marsz na Berlin” celem przejęcia władzy oraz scalenia landów niemieckich. Sytuacja jednak nie była sprzyjająca. Organ prasowy partii coraz częściej wskazywał na nieudolność rządu, przez co z Berlina nadszedł rozkaz wydany premierowi Bawarii von Kahrowi, aby ten doprowadził do zamknięcia gazety. Ten sprzeciwił się, co

¹⁵²E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 107.

¹⁵³A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 86; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 638.

¹⁵⁴F. Ryszka, *Państwo stan wyjątkowego...*, op. cit., s. 147; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 65.

¹⁵⁵J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 45.

¹⁵⁶A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 86; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 56; A. Sylwestarzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych...* op. cit., s. 406.

¹⁵⁷W. L. Shirer, *Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 25; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 662.

stanowiło wówczas akt niesłychanego nieposłuszeństwa wobec władz centralnych¹⁵⁸, jednakże w tamtym okresie dzieje państwa Niemieckiego naznaczone były podobnymi sytuacjami¹⁵⁹. Minister spraw wewnętrznych planował owo nieposłuszeństwo ukarać bezpośrednią ingerencją wojskową, jednakże ubiegł go Hitler, który dnia 8 listopada 1923 roku zjawił się wraz ze swoimi poplecznikami na spotkaniu zorganizowanym przez von Kahra, zaaranżowanym najprawdopodobniej celem pojednania rządów Bawarii z centralą. Hitler wygłosił płomienną mowę, w której siebie mianował kanclerzem Rzeszy oraz dowódcą całej armii, zaś von Kahra i dowódcę bawarskiej dywizji Reichwehra von Lossova starał się zachęcić do poparcia jego poczynań, ofiarując im w zamian wysokie stanowiska państwowe. Początkowo zainteresowani wykazali chęć podjęcia inicjatywy, jednakże nocą von Kahr zebrał odpowiednie siły do usunięcia zamachowców. Następnego dnia marsz Hitlera oraz członków partii został rozpędzony przez policję, zginęło kilkanaście osób. Nieudany pucz zakończył się klęską. Hitler został osądzony i otrzymał najniższą z możliwych kar – pięć lat więzienia z uwzględnieniem warunkowego zwolnienia go po półrocznym okresie próbnym, co też nastąpiło¹⁶⁰.

Hitler po wyjściu z więzienia otrzymał zakaz przemówień publicznych w większości niemieckich landów do 1927 roku. W trakcie pobytu w celi sprecyzował swoje koncepcje w książce *Mein Kampf*, która po latach stała się wykładnią ideologiczną całego ruchu nazistowskiego¹⁶¹. Po wyjściu na wolność Hitler zastał partię w zupełnej rozsypce, zaś niektórzy członkowie pretendowali do bycia liderem ugrupowania. Dawny przywódca zaczął prężnie działać: postawił na rządy „twardej ręki”, dążąc do uznania go za jedyne przywódcę ruchu, przy okazji wprowadzając partyjne pozdrowienia *Heil Hitler!*¹⁶². Jednakże partia traciła na znaczeniu, a miało to nierozzerwalny związek z poprawą sytuacji gospodarczej w państwie. W 1925 roku, kiedy partia została reaktywowana, przyłączyła do siebie Niemiecko – Narodową Partię Wolności, jednakże w tym samym roku w trakcie wyborów do

¹⁵⁸F. Ryszka, Państwo stan wyjątkowego..., op. cit., s. 178.

¹⁵⁹Mowa tu m. in. o puczu Kappa, czy próbach samostanowienia poszczególnych landów.

¹⁶⁰W. L. Shirer, Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 37; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 285 – 286; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 66; J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 51 – 52.

¹⁶¹A. Sylwestarzak, Historia doktryn politycznych i prawnych... op. cit., s. 404, 407; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 328; A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 74.

¹⁶²M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 66 - 67; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 52.

Reichstagu zdobyła zaledwie 2,6 % głosów, dzięki czemu uzyskali 12 mandatów poselskich¹⁶³.

Hitler doszedł do wniosku, iż należy zmienić dotychczas stosowaną praktykę. Nieudany pucz stanowił dla niego pewnego rodzaju szok psychiczny, pod wpływem którego doszedł do wniosku, iż władzy w państwie nie będzie w stanie zdobyć środkami siłowymi, ale na drodze uznanej przez prawo. Jedyną słuszną linią był udział w wyborach oraz sukcesywne powiększanie liczby zdobytych głosów, co dalece odbiegało od początkowych założeń partii¹⁶⁴. Dotychczas naziści próbowali pozyskać swój elektorat poprzez przejęcie głosów oddawanych na partie marksistowskie, lecz taktyka ta okazała się nietrafna, gdyż poparcie dla komunistów nie słabło. W tym przypadku partia skoncentrowała się na pozyskaniu poparcia u drobnej burżuazji miejskiej, chłopstwa, małych przedsiębiorców, rzemieślników, a także u pracowników umysłowych. Nowy profil stronnictwa przedstawiał je jako ugrupowanie prawdziwie „ludowe”, otwarte dla wszystkich, elastyczne oraz otwarte na nowe idee przy jednoczesnej walce o zjednoczenie narodowe¹⁶⁵. Zmiana profilu partii odbiła się na wzroście liczby jej członków. Ponadto, Hitler w znaczący sposób rozbudował system organizacyjny partii poprzez stworzenie w Monachium pierwszej ogólnopaństwowej kwatery NSDAP. Na kluczowe stanowiska (np. skarbnika, czy sekretarza) powoływał osoby mało znaczące w ruchu, jednakże odznaczające się cechami efektywnego administrowania, bowiem Hitler wiedział, iż jeżeli partia ma stać się organizacją zrzeszającą ogromne masy ludzi, musi być w odpowiedni sposób zarządzana¹⁶⁶.

Przyjęta postawa w połączeniu z powracającym kryzysem gospodarczym, który doprowadził do spadku nastrojów społecznych, powoli przynosiły oczekiwany skutek: NSDAP zaczęła rosnąć w siłę nie tylko liczebnie, ale zaczęła posiadać coraz większą reprezentację w parlamencie¹⁶⁷. Istotnym dla tej sprawy było połączenie sił NSDAP z magnatem medialnym A. Hugenbergiem reprezentującym nacjonalistyczno – konserwatywną Niemiecką Narodową Partią Ludową (DNVP) oraz współpraca Hitlera z szefem Banku Rzeszy H. Schachtem. Wraz z innymi ugrupowaniami prawicowymi utworzyli oni tzw. front harzburgski w celu mobilizacji wyborców oraz przejęcia władzy

¹⁶³ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 66.

¹⁶⁴ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 55; E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 125; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 145, 165.

¹⁶⁵ E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 107; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 67 – 68.

¹⁶⁶ W. L. Shirer, *Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 45; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 164.

¹⁶⁷ E. Zieliński, *Nauka o państwie...*, op. cit., s. 106; *Spółczesność i polityka...*, op. cit., s. 243. .

państwowej przez prawicę¹⁶⁸. Ponadto, na wzrost liczby mandatów NSDAP miała także bardzo aktywna i nowoczesna jak na tamte czasy kampania wyborcza Hitlera, który swoim talentem oratorskim uwodził coraz większe rzesze odbiorców. W 1932 roku Hitler stanął do wyborów prezydenckich, przegrywając niewielką ilością głosów z P. von Hindenburgiem. Ówczesny kanclerz, F. von Papen, sądził, iż stworzy z NSDAP rząd prawicowy. Hitler jednak nie miał zamiaru popierać żadnego rządu oraz wchodzić w układy koalicyjne, wyczekując na dogodny moment do przejęcia władzy. Nastąpiło to dnia 30 stycznia 1933 roku, kiedy to prezydent Hindenburg, w oparciu w specjalny zapis konstytucji, mianował Hitlera kanclerzem Niemiec¹⁶⁹. Moment ten można utożsamić z równoczesnym przejęciem władzy w państwie także przez NSDAP.

NSDAP była partią prawdziwie ludową, gdyż trudno jednoznacznie określić, do jakiej klasy należał elektorat oraz członkowie partii. Z pewnością nie była to organizacja powadzona przez grupę kapitalistów monopolistycznych lub drobnomieszczańskiej burżuazji, ani tym bardziej kręgów żydowskich. Ciekawym faktem jest to, iż była ona szczególnie popularna wśród wyznawców protestantyzmu. Po 1930 roku znaczącą liczbę stanowili wyznawcy tego właśnie odłamu chrześcijaństwa, zamieszkujących miasta liczące do 5 tysięcy obywateli. Faktem ten mógł mieć swoje uzasadnienie w przekonaniu protestantów, że jedyną „prawowitą” wiarą Niemców był właśnie protestantyzm, zaś potęga tego państwa leżała w pruskiej monarchii Hohenzollernów identyfikującą się ściśle z wyznaniem ewangelickim. Znaczącą część wyborców stanowili także urzędnicy, którzy uważali republikę, jako jeden z najmniej efektywnych ustrojów państwowych. Niemniej jednak decydującym czynnikiem był mglisty program, będący kombinacją hasel o dużej rozbieżności, z charakterystycznym naciskiem na sprzeciw wobec Republiki oraz Żydów¹⁷⁰. Na tle wszystkich powyższych rozważań, warto przedstawić dane liczbowe, które jasno ukażą, iż NSDAP w dotychczasowej walce partyjnej, stanowiła niejako fenomen, gdy z nieznannej partii wyniosła się do władzy w tak krótkim czasie.

¹⁶⁸ F. Ryszka, Państwo stan wyjątkowego..., op. cit., s. 197, 156.

¹⁶⁹ E. A. Sylwestarzak, Historia doktryn politycznych i prawnych... op. cit., s. 44; Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 551; E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 108; .

¹⁷⁰ F. Ryszka, Państwo stan wyjątkowego..., op. cit., s. 128 – 129; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 72 – 73.

Tab. 1. Liczba członków NSDAP

Liczba członków	Rok
100	1919
1 100	I połowa 1920
3 000	II połowa 1920
3 500	1921
6 000	1922
20 000	I połowa 1923
55 000	II połowa 1923
35 000	1926
72 000	1927
100 000	1928
170 000	1929
400 000	1930
800 000	1931
1 400 000	1932

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 40; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., s. 89, 161; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 67; F. Ryszka, *Państwo stan wyjątkowego...*, op. cit., s. 161.

Tab. 2. Wyniki do Zgromadzenia Narodowego i Reichstagu (w procentach)

Partia \ Data wyborów	19.01. 1919	6.06. 1920	4.05. 1924	7.12. 1924	20.05. 1928	14.09. 1930	31.07. 1932	6.11. 1932	5.03. 1933
Hitlerowcy	0	0	7	3	3	18	37	33	44
<i>Deutschnationale</i>	10	15	19,5	20,5	14	7	6	9	8
Drobne stronnictwa chłopskie	1	3	8,5	7,5	14	14	3	3	2
Komuniści	0	2	13	9	11	13	15	17	12
Socjaliści niezależni	8	18	1	0	0	0	0	0	0
Socjaldemokraci	38	2	20,5	26	30	24,5	22	20	18
Centrum i Bawarska Partia Ludowa	20	18	18	17	15	15	16	15	14
Lewica liberalna	19	8	6	6	5	4	1	1	1
Prawica liberalna	4	14	9	10	9	4,5	1	ra1	1

Źródło: J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 257.

1.3.3. Podstawowe założenia nazizmu

Faszyzm, jako doktryna polityczna oraz praktyka polityczna, zawsze jest przedstawiana jako zbrodnicza oraz agresywna. Faszyzm niedwuznacznie odrzuca znaczenie ideologii w polityce, co stanowi decydujący rozdzźwięk pomiędzy stanem faktycznym, a założeniami. Obłudna propaganda zawsze wiodła prym nad ideologią. Niechęć do rozwijania własnej, logicznej nazistowskiej ideologii wyraźnie kontrastuje się z aktywnym wojowaniem przeciwko wszystkim istniejącym wówczas ideologiom. Atakowano w szczególności komunizm oraz liberalizm. Ta charakterystyczna dla nazizmu antyideowa

postawa zaowocowała szeregiem wielu antyideologicznych cech, które przedstawiają prawdziwe oblicze nazizmu. Ich przedstawienie będzie stanowiło bardziej przejrzyste zobrazowanie istoty nazizmu¹⁷¹.

Antyliberalizm nazistów najprawdopodobniej można wytłumaczyć jego właściwą tylko dla faszyzmu interpretacją, mówiącą, iż liberalizm stanowił ideologię anachroniczną, nie aktualną na tamte czasy. Przedstawiali oni liberalizm, jako doktrynę charakterystyczną dla XIX wieku, zaś faszyzm utożsamiali z czasami współczesnymi¹⁷². Wiąże się to także z faszystowskim antyintelektualizmem. Ideologia ta odwracała się od wszelkiej racjonalistycznej myśli, która jest wyrazem liberalnego podejścia do rozwiązywania problemów, przy jednoczesnym istnieniu bezwzględnej konieczności do namysłu przed przystąpieniem do działania. Nazizm opierał się na impulsywnej, ale autentycznej głębi woli, emocji, instynktu, intuicji, wiary, które były kontrastowane z fałszywym obrazem intelektualnej racjonalności. Według nazistów obowiązkiem było rozniecenie oraz wydobywanie z wnętrza człowieka najbardziej intensywnych emocji, namiętności, czy gniewu, co stanowiło podstawę każdego działania. Faszystów było wrogo ustosunkowanych do warstwy intelektualistów oraz ich przymiotów – inteligencji, wiedzy, doświadczenia, co i tak nie przeszkadzało im z korzystania z pomocy takich osób¹⁷³.

Kolejną antyideologią faszystów był antyindywidualizm, który ma ścisły związek z antyliberalizmem. Mussolini jako pierwszy stwierdził: „Jeśli ten, kto mówi *liberalizm*, mówi: *jednostka*, to ten, który mówi *faszyzm* mówi: *państwo*.”. Otóż, fundamentalnym zarzutem stawianym przez faszystów w kierunku liberalizmu jest to, iż doprowadził on do zmiany celu istnienia gospodarki. Różnice w postrzeganiu pozycji jednostki ludzkiej odznaczają się jeszcze dobitniej w sferze polityki¹⁷⁴. Liberalizm dopuszcza istnienie wielu wolności i swobód obywatelskich, których faszyzm oficjalnie zakazuje. W przeciwieństwie do liberalizmu faszyzm otwarcie głosi, iż państwo ma za zadanie ograniczać ludzi oraz z góry organizuje jej życie, przy jednoczesnym ograniczeniu wolności¹⁷⁵. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż według nazizmu, życie człowieka jest wartościowe wtedy, kiedy jest w stanie przyczynić się do realizacji interesów wszechwładnego państwa¹⁷⁶.

¹⁷¹ R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 360.

¹⁷² M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 22.

¹⁷³ E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 107.

¹⁷⁴ R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 361.

¹⁷⁵ A. Sylwestrzak, Historia doktryn politycznych i prawnych... op. cit., s. 409.

¹⁷⁶ M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 23, 28.

Jednym z najistotniejszych sloganów nazistowskiej propagandy była rasistowska idea antysemityzmu. Ta idea przeszła znaczące przeistoczenie: od propagandowych haseł po próbę całkowitej eksterminacji Żydów. Ta antyidea, mająca swój załazek już w XIX wieku, opierała się w znacznej mierze na przeświadczeniu o międzynarodowej potędze żydostwa, której celem było zniszczenie narodu Niemców. W literaturze bardzo często zwraca się uwagę na powiązania pomiędzy skrajnym antysemityzmem reprezentowanym głównie przez Hitlera, a wydanym w 1904 dziełem H. S. Chamberlaina *Podstawy XIX wieku*, gdzie można znaleźć tezę o wpływie rasy na wszelkie cechy człowieka (jego psychikę, fizjonomię, czy intelekt). W oparciu o tę koncepcję, Żydów przedstawiano jako spekulantów, lichwiarzy, wyzyskiwaczy, co stanowiło usprawiedliwienie dla kampanii eksterminacji Żydów. Ponadto, podkreślano, że ich odrębność kulturowa stanowi zagrożenie dla kultury narodu niemieckiego¹⁷⁷.

Z powyższych antyidei wyrasta kolejna – antyhumanitaryzmu. Nazizm gloryfikował powstanie nowej rasy panów, nowego człowieka. Taka postać miała charakteryzować się brutalnością, agresją, kompletną obojętnością na ludzkie cierpienie. Człowiek stawał się posłusznym narzędziem w rękach partii, zaś jego wartość określana była na podstawie efektywności działania na rzecz państwa. Istotnym elementem tej antyidei była apoteoza hierarchii wartości, zgodnie z którą całość (czyli państwo, rasa, naród) zawsze stoją ponad interesami jednostek. Z drugiej strony nazizm nie aprobował internacjonalizmu, czy kosmopolityzmu, uważając, iż byłoby to przejawem nadmiernego sentymentalizmu połączonego z bezcelową wrażliwością¹⁷⁸. Nazizm stawiał na siłę, zwłaszcza tą przedstawianą przez mężczyzn, przez co kwestia równouprawnienia kobiet była całkowicie obca w tej doktrynie. Ponadto, nawiązując do wielowiekowej tradycji niemieckiej, naziści podchwycili dawny slogan, mówiący, że miejsce kobiety w społeczeństwie to „kuchnia, dzieci, kościół”¹⁷⁹.

Istotnym elementem nazizmu jest także antypacyfizm, który niewątpliwie wynika z agresywnego charakteru niemieckiej odmiany faszyzmu. Faszyzm odrzuca jakiegokolwiek koncepcje wieczystego pokoju, czy rozejmów pomiędzy zwaśnionymi stronami. Założenia tej doktryny najczęściej wypierają jakiegokolwiek kompromis, czy to w świecie polityki, czy gospodarki. W kwestii spraw wewnętrznych nazizm zalecał walkę fizyczną zwolenników doktryny ze wszelkimi przejawami odmienności, jakie powinny być zwalczane poprzez

¹⁷⁷ F. Ryszka, Państwo stan wyjątkowego..., op. cit., s. 150; Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 273; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 52, 75.

¹⁷⁸ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 421.

¹⁷⁹ R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 361.

przemoc, siłę i gwałt. W ujęciu polityki zagranicznej nazizm stanowi ideologię ekspansywną, gdzie najważniejszym celem jest gloryfikacja wojen i podbojów, jako sposób na zdobycie niezbędnej przestrzeni życiowej, na której zamieszkiwałaby rasa panów. Podobne dążenia ujawniają się w sferze ekonomicznej – nazizm głosi całkowitą niezależność gospodarki państwa od innych, polegając na systemie autarkii¹⁸⁰.

1.3.4. Nazizm jako przykład nacjonalizmu ekspansywnego

Nigdzie indziej, jak tylko w nacjonalizmie, podkreśla się znacznie narodu, przez co przyćmiewa on inne, bardziej precyzyjne i semantyczne ideologie polityczne. Miał on bardzo duże znaczenie w historii, gdyż z jego powodu wybuchały wojny, tworzone nowe państwa, miał wpływ na modyfikację lub utrzymanie niektórych reżimów. Nacjonalizm pojawił się jako nieuchronny efekt długotrwałego procesu powstawania nowoczesnego państwa oraz rozwoju świadomości politycznej społeczeństw¹⁸¹. Faktem jest także, iż ideologia nazizmu jest także związana z nacjonalizmem. Polityczny charakter nacjonalizmu budzi wiele polemik, w związku z różnorodnością poglądów¹⁸². W dalekiej od jedności literaturze przedmiotu wyróżnia się najczęściej dwa rodzaje nacjonalizmu: w pierwszym może on stanowić przyczynę prężnego rozwoju, wpływającego na koncentrowaniu sił narodu, celem ich wykorzystania w rozbudowie perspektyw; w drugim zaś może stać się on pretekstem do prowadzenia polityki ekspansji militarnej i wojen. W nazizmie przybrał on najbardziej destrukcyjną formę¹⁸³.

Nacjonalizm ekspansywny przybiera agresywny i militarny charakter. Stanowi antytezę przekonania o równości praw i samostanowieniu¹⁸⁴. Skrajną formą nacjonalizmu ekspansywnego jest nacjonalizm integralny. Wówczas w narodzie pojawiają się radykalne emocje, takie jak histeryczne poczucie entuzjazmu nacjonalistycznego¹⁸⁵. Definicja ta została zaprezentowana przez Ch. Maurrasa¹⁸⁶, francuskiego nacjonalistę, przywódcę ekstremistycznego ugrupowania prawicowego. Był on zwolennikiem koncepcji nadrzędności narodu, marginalizującej interesy pojedynczych obywateli. Konsekwencją takiego wartościowania jest pogląd, w którym znaczenie i istnienie narodu przekracza wartość życia

¹⁸⁰ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 419.

¹⁸¹ E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 234.

¹⁸² J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 340.

¹⁸³ A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 131, 138; J. Pilikowski, Podróż w świat..., op. cit. 143.

¹⁸⁴ R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 365

¹⁸⁵ A. Sylwestrzak, Historia doktryn politycznych i prawnych... op. cit., s. 404.

¹⁸⁶ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 421.

jakiegokolwiek jednostki, które ma znaczenie dopiero wtedy, gdy poświęca się je dla narodu. Taki bezwzględny patriotyzm jest szczególnie kuszący dla osób o niskim poczuciu wartości, gdyż staje się on sposobem na odzyskanie wiary w siebie. Nacjonalizm integralny niszczy powiązanie nacjonalizmu z demokracją. Naród staje się wówczas elitarną grupą, do której przynależć mogą tylko osoby połączone przynależnością do jednego narodu. W tym przypadku jedność narodowa nie daje możliwości swobodnego wyrażania myśli na drodze debaty, ale staje się organizacją przymusową, na czele której stoi jeden przywódca¹⁸⁷.

Najczęściej nacjonalizm ekspansywny jest połączony z doktrynami szowinizmu i rasizmu¹⁸⁸. Szowinizm stanowi irrealne przeświadczenie o wyższości lub dominacji danej grupy, czy narodu. Zdaniem jego zwolenników każdy naród posiada odrębne cechy oraz swój własny los, co determinuje ich przyszłość, a także pozycję – są narody rządzące i te poddane innym¹⁸⁹. Dla nacjonalistów niemieckich włącznie Niemcy stanowili naród czysty, tzw. *Volks*¹⁹⁰, uniknęli skażenia języka oraz zachowali szlachetność krwi. Takim narodem kieruje *Volksgeist*, czyli duch narodu, który ogranicza tożsamość ludzi uzewnętrznioną w ich kulturze, a szczególnie w języku. Nacjonalizm faszystowski lekceważy znacznie jednostki, która jest nietrwała, podczas gdy naród staje się czymś wiecznym¹⁹¹.

Ten rodzaj nacjonalizmu ma także to do siebie, iż wobec innych narodów nie odczuwa się tolerancji, ani nawet obojętności. Wszystkie inne grupy etniczne, czy społeczne, są przedstawiane jako wrogowie zagrażający temu wybitnemu¹⁹². Obywatele posługujący się innymi językami byli w mniejszym lub większym stopniu postrzegani jako wrogowie państwa¹⁹³. W obliczu takiego zagrożenia naród scala się oraz intensyfikują się odczucia własnej tożsamości oraz znaczenia, co prowadzi do pewnego rodzaju „negatywnej” integracji społeczeństwa. Wyraźnie podkreśla granicę, jaka dzieli dwie strony – „nas” i „ich”¹⁹⁴, „sprzymierzonych” i „wrogów”, co jest sposobem na zespolenie narodu w jedność, poprzez wyzwalanie negatywnych emocji¹⁹⁵. Najdobitniej przedstawiało się to w antysemityzmie

¹⁸⁷ A. Sylwestarzak, Historia doktryn politycznych i prawnych... op. cit., s. 404.

¹⁸⁸ Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 43.

¹⁸⁹ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 341; R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 365.

¹⁹⁰ R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 366; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 19.

¹⁹¹ E. Zieliński, Nauka o państwie..., op. cit., s. 108; R. Tokarczyk, Współczesne doktryny polityczne..., op. cit., s. 365.

¹⁹² Społeczeństwo i polityka..., op. cit., s. 419.

¹⁹³ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 341.

¹⁹⁴ F. Ryszka, Państwo stan wyjątkowego..., op. cit., s. 131

¹⁹⁵ A. Sylwestarzak, Historia doktryn politycznych i prawnych... op. cit., s. 405, 409.

zaprezentowanym przez Hitlera w *Meinkampf*, gdzie przedstawił on odwieczną walkę pomiędzy Niemcami oraz Żydami, porównując ich do sił „dobra” i „zła”¹⁹⁶.

Kolejnym składnikiem nacjonalizmu ekspansywnego są obietnice odnowy narodu lub jego odrodzenie¹⁹⁷. W tym przypadku, nawiązuje się do historycznych wydarzeń, z których dany naród czerpie wielkość i chwałę, czy to na polu bitwy, czy w kwestiach ekonomicznych. W określeniu państwa mianem „Trzeciej Rzeszy” naziści nawiązywali do „Drugiej Rzeszy” Bismarcka oraz do Świętego Imperium Rzymskiego Karola Wielkiego¹⁹⁸. Poprzez nawiązywanie do historii ten element nacjonalizmu ekspansywnego czyni go nieco regresywnym przy jednoczesnym wybieganiu w przyszłość, ukazując przeznaczenie narodu. Jednak element ten stanowi uzasadnienie ekspansywnego i militarnego podejścia do kwestii polityki. Najczęściej sensem takiego spojrzenia są zapędy imperialistyczne oraz chęć pozyskania nowych terytoriów – by przywrócić dawną świetność, koniecznym jest stosowanie przemocy¹⁹⁹. W wypadku hitleryzmu istotnym jest także to, iż ludność z terenów podbitych nie mogła zostać zasymilowana, lecz należało ją unicestwić, gdyż stanowiła zagrożenie dla czystości rasy panów²⁰⁰. Hitler przedstawił trójetapowy program ekspansji: pierwszym poziomem było stworzenie wielkich Niemiec poprzez zajęcie terenów Austrii, Czechosłowacji oraz Polski. Kolejnym etapem była chęć stworzenia tzw. przestrzeni życiowej, która rozciągałaby się aż na tereny Rosji, by w końcowej fazie zapanować nad całym światem²⁰¹.

¹⁹⁶ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 125; A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 74; A. Sylwestarzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych...* op. cit., s. 404.

¹⁹⁷ A. Sylwestarzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych...* op. cit., s. 409.

¹⁹⁸ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne...*, op. cit., s. 366.

¹⁹⁹ *Spółeczeństwo i polityka...*, op. cit., s. 447; A. Sylwestarzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych...* op. cit., s. 404, 405; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 44; F. Ryszka, *Państwo stan wyjątkowego...*, op. cit., s. 150.

²⁰⁰ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 325.

²⁰¹ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 146.

Rozdział 2

Biografia A. Hitlera od urodzenia do momentu objęcia przywództwa w państwie

2.1. Pochodzenie, dzieciństwo i lata młodości

Biografii Adolfa Hitlera powstało dotychczas już bardzo wiele. Wynika to z faktu, iż postać ta budzi największe kontrowersje w świecie historii, zaś opinie dotyczące tego człowieka są bardzo skrajne. Wydawałby się mogło, że zainteresowanie Hitlerem, postacią tak fatalną dla niemieckiej historii, z czasem będzie słabnąć, w miarę gdy czasy Trzeciej Rzeszy odchodzą w niepamięć²⁰². Wiele osób wciąż zadaje sobie jednak pytanie, jak mogło dojść do tego, że osoba z takim poczuciem życiowego niepowodzenia, po latach doszła do władzy o charakterze totalnym? Od przełomu tysiącleci zajmowanie się osobą Hitlera znacząco przybrało na sile, na co wskazuje coraz większa ilość publikacji naukowych lub popularnonaukowych²⁰³. Jego życiorys jest splotem najbardziej zaskakujących przesłanek indywidualnych i ogólnohistorycznych, które w połączeniu z dziwnym zbiegiem okoliczności, przeobraziły się z najczarniejsze karty historii Niemiec²⁰⁴.

Dnia 20 kwietnia 1889 roku w austriackim mieście Braunau nad rzeką Inn urodził się Adolf Hitler²⁰⁵. Jego ojcem był pięćdziesięcioletni urzędnik celny Alois Hitler, którego pochodzenie było dość niejasne, co w przyszłości rzutowało na pozycje Adolfa²⁰⁶. Jest wiele hipotez wysuwanych przez naukowców świata nauki historii, dotyczących tego, czy ojciec Adolfa Hitlera miał żydowskie korzenie, czy też nie²⁰⁷. Domniemywa się, iż ojciec Hitlera był nieślubnym dzieckiem, gdyż na podstawie ksiąg parafialnych z tamtego okresu wskazuje się, że Alojzy został urodzony w 1837 roku z nieznanego ojca, zaś jego matka (Maria Anna Schicklgruber²⁰⁸) dopiero pięć lat później wyszła za młynarza Johanna Georga Hiedlera. Alois, nieuznany przez męża Marii Anny, został przysposobiony przez jej szwagra, który po wielu latach od śmierci matki i ojczyma, wystarał się, by dokonać pewnych zmian w akcie urodzenia Aloisa: wykreślono jego nazwisko (Schicklgruber), a w rubryce „ojciec”

²⁰² K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1994, s. 8.

²⁰³ U. Volker, *Narodziny zła: Hitler 1889 – 1939*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2015, s. 5.

²⁰⁴ J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 17.

²⁰⁵ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 15.

²⁰⁶ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 107.

²⁰⁷ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 13.

²⁰⁸ J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 21.

umieszczono nazwisko Georga Hitlera (co najprawdopodobniej było skutkiem pomyłki proboszcza)²⁰⁹. Alois Hitler, będąc funkcjonariuszem cesarskiego urzędu celnego, posiadał znaczącą pozycję w bardzo zacofanym regionie Dolnej Austrii, co może było przyczyną jego trzykrotnego ożenku²¹⁰: w 1879 z A. Glassl (bez dzieci), w 1883 r. z F. Matzelsberger (dwoje dzieci: Alojzy i Angela)²¹¹ oraz w 1885 roku z Klarą Pötlz²¹². Matka Adolfa była prostą chłopką, młodszą od swojego męża o dwadzieścia dwa lata, ponadto związaną z nim więzami krwi (byli kuzynostwem drugiego stopnia, gdyż Klara była córką stryjecznej siostry swojego męża)²¹³.

Ojciec Adolfa był osobą bardzo chłodną i zdystansowaną, zarówno wobec żony jak i swoich dzieci. Ponadto, był bardzo surowy i wymagający wobec swoich pociech, bowiem cenił w sobie to, że wszystko, co dotychczas osiągnął było zasługą jego ciężkiej pracy; wartości te zapewne chciał przekazać młodszemu pokoleniu²¹⁴. W odróżnieniu od ojca, matka była dla Adolfa pełna czułości i opiekuńczości, starając się, aby życie rodzinne układało się harmonijnie. Zaabsorbowana pracami domowymi oraz wychowywaniem kolejnych dzieci (Adolf miał pięcioro rodzeństwa, z czego czwórka zmarła we wczesnym dzieciństwie²¹⁵), najwięcej uwagi poświęcała właśnie Adolfowi. Już we wczesnych latach dzieciństwa nauczyciele zwracali uwagę na wiele negatywnych cech charakteru chłopca: upór, niechęć wobec podporządkowania regułom, lenistwo, czy melancholijność²¹⁶.

Z uwagi na charakter pracy ojca, rodzina Hitlerów musiała często przeprowadzać się. To rzutowało na fakt, iż Adolf do piętnastego roku życia kilkakrotnie zmieniał szkołę, co w połączeniu ze słabym zdrowiem dawało mierne wyniki w nauce²¹⁷. Po latach, Adolf tłumaczył niechęć do systematycznego zdobywania wiedzy tym, iż chciał przeciwstawić się apodyktycznemu ojcu, który widział dla niego przyszłość w administracji²¹⁸. Po przebrnięciu przez cztery klasy szkoły średniej, Adolf Hitler złożył podanie do Akademii Sztuk Pięknych we Wiedniu, jednakże jego podanie zostało odrzucone. Załamany niepowodzeniem, powrócił

²⁰⁹ F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję, wpływy i władzę, Wydawnictwo MUZA SA, Warszawa 2014, s. 11, 13.

²¹⁰ J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 21.

²¹¹ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s. 19 – 20.

²¹² U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 22.

²¹³ K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 14; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 39.

²¹⁴ L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 20.

²¹⁵ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 23.

²¹⁶ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s. 20.

²¹⁷ M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 39.

²¹⁸ J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 22.

do rodzinnej miejscowości, gdzie po nagłej śmierci ojca²¹⁹ (1903) zamieszkał z matką i rodzeństwem. Wolny czas Adolf wypełniał lekturą, jednakże po śmierci cierpiącej na raka matki w 1907 roku, ponownie powrócił do Wiednia²²⁰.

2.2. Okres wiedeński oraz I wojna światowa

Kilkuletni pobyt w tym mieście, Hitler później określał, jako najcięższy okres w jego życiu²²¹. We wrześniu 1908 r. ponownie ubiegał się o przyjęcie do Akademii Sztuk Pięknych, jednakże i tym razem jego prośba została rozpatrzona negatywnie. Hitler zażądał rozmowy z samym rektorem uczelni, który zasugerował mu, że jego zdolności mogą być bardziej przydatne w dziedzinie architektury, a nie rysunku²²². Rozczarowanym tym faktem, Hitler porzucił nadzieje na realizowanie kariery malarza i zamieszkał ze swoim kolegą Augustem Kubizkiem, żyjąc za pieniądze, jakie pozostały mu po rodzicach. Kubizek wskazywał na fakt, iż Hitlera wyróżniał przed wszystkim bezmiar nienawiści²²³. Jednakże rzeczywistość szybko okazała się dla Adolfa zbyt ciężka: szybko kurczące się fundusze, zawiść wobec osób z talentami artystycznymi oraz nieporadność życiowa²²⁴ sprawiły, że zerwał znajomość z Kubizkiem oraz pozostałą częścią rodziny i zaczął wieść cygańskie, nieustatkowane życie²²⁵.

Na początku 1909 roku, gdy skończyły się mu wszystkie pieniądze, zszedł do statusu włóczęgi – sypiał na ławkach w parkach, posilał się w kuchniach zakonnych, a schronienia w chłodniejsze dni szukał w schronisku dla nędzarzy prowadzonym przez stowarzyszenie dobroczynne. Następne trzy lata (1910 – 1913) Hitler spędził w Domu dla Samotnych Mężczyzn²²⁶, gdzie utrzymywał się ze sprzedaży ręcznie malowanych pocztówek, czy plakatów oraz dorywczych prac fizycznych (choć nie trwało to w sumie dłużej niż dwa tygodnie)²²⁷. W tamtym okresie pogłębił się jego kompleks niższości oraz przekonanie

²¹⁹ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 21.

²²⁰ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 23; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 22.

²²¹ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 38; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 107.

²²² F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 32; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 21.

²²³ F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 31; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 19.

²²⁴ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 39; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 16.

²²⁵ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 44; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 39; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 107.

²²⁶ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 24; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 46; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 33.

²²⁷ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 30.

o ciągłym poczuciu życiowej krzywdy²²⁸. Ukształtowany wówczas pogląd na życie w późniejszym czasie nie uległ większym zmianom, a oparty był na patologicznej nienawiści do Żydów i marksistów, liberałów i kosmopolitycznej monarchii Habsburgów. Wskazuje się, iż wtedy to właśnie ukształtowały się jego poglądy rasistowskie, a zwłaszcza antysemickie, które zostały oparte na opinii pseudorasowych teorii byłego mnicha L. von Liebenfelsa lub przywódcy Pangermańskiego Ruchu Nacjonalistycznego G. von Schönera²²⁹. Według niego „Żydzi” byli wszędzie, odpowiadali za wszystkie negatywne wydarzenia, za wszystko, czego Hitler nienawidził i bał się: za modernizm w sztuce, za pornografię i prostytucję, antynarodową propagandę w prasie²³⁰.

Okres wiedeński stanowił również dla Hitlera źródło innych przemysłów, bowiem już wtedy poznał on wielkie znaczenie propagandy dla kształtowania opinii publicznej, dowiadując jak łatwo można manipulować masami poprzez odpowiednie przedstawianie danych wydarzeń. Przyswajanie demagogicznych technik oratorskich odbywało się poprzez przysłuchiwanie się przemówieniom popularnego wówczas burmistrza K. Lügera²³¹. Innym istotnym wnioskiem Hitlera był ten, mówiący o nieskuteczności instytucji demokratycznych, a dokładniej parlamentu, który według niego przyczyniał się do niweczenia idei przywództwa, eliminowania indywidualnej inicjatywy oraz jednostkowej odpowiedzialności za czyny. W swych politycznych tyradach, jakie zwykł wygłaszać w Domu dla Samotnych Mężczyzn oraz w spotkaniach z przypadkowymi ludźmi, wskazywał na przykład, jakim był stopniowy proces destrukcji partii Pangermańskiego Ruchu Nacjonalistycznego, którą początkowo popierał, gdy przywódca zdecydował o zmianie charakteru Ruchu z militarnego na parlamentarny w celu uzyskania władzy w państwie. W trakcie takich debat przejawiał się jeszcze jeden element jego charakteru: ogromna nietolerancja wobec odmiennych poglądów. Natychmiast tracił panowanie nad sobą, gdy tylko jeden z rozmówców kwestionował jego punkt widzenia²³².

Przed opuszczeniem Austrii Hitler nagromadził wiele informacji i doświadczenia, które zaowocowały osobistymi refleksjami i spostrzeżeniami, które potem miał skwapliwie wykorzystać w przyszłości. Okres wiedeński stanowił dla Hitlera umocnienie jego niemieckiego nacjonalizmu. Wtedy też doszedł do wniosku, iż istnieją trzy grupy, które

²²⁸J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 27; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 18.

²²⁹U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 43 – 44; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 107 – 108.

²³⁰L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 21; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 35.

²³¹R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 108.

²³²J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 27; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 49 – 50; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 33; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 20.

stanowią zagrożenie dla narodu germańskiego, a są nimi: Żydzi, komuniści i rasowo gorsi Słowianie²³³. Jednakże wciąż nie miał pojęcia, w jaki sposób mógł osobiście przyczynić się do walki z tymi grupami, kiedy w maju 1913 roku przeniósł się do Monachium w Niemczech, co osiągnął dzięki pomocy finansowej ciotki²³⁴. Po latach Hitler decyzję tą przedstawiał jako taką o charakterze politycznym. Zmiana miejsca zamieszkania dawała Hitlerowi powód do satysfakcji – uważał on bowiem stolicę Bawarii za miasto „prawdziwie niemieckie”, które w odróżnieniu do Wiednia, nie miało tylu obywateli żydowskich, czy słowiańskich. Ponadto domniemywa się, iż przeprowadzka do Monachium stanowiła ucieczkę przed obowiązkowym zaciąganiem do armii austriackiej²³⁵. Monachium było miejscem, w którym aktywnie działało wielu intelektualistów, artystów, malarzy, czy pisarzy, jednakże faktu tego Hitler nie wykorzystał – prowadził jeszcze bardziej odizolowane życie niż to we Wiedniu²³⁶. Najprawdopodobniej wynikało to z pogłębiającego się poczucia rozczarowania spowodowanego tym, że niemieckie Monachium także zaczynało hołdować modernistycznym nurtom w sztuce, które niedoszły artysta, uważał za skrajnie niegodziwą formę artystyczną²³⁷.

Wybawieniem dla Hitlera stał się wybuch I wojny światowej. Wielu autorów wspomina o sławnym zdjęciu, wykonanym przez Heinricha Hoffmana (późniejszego osobistego fotografa Hitlera), na którym widnieje Odeonplatz plac pełny wiwatującego tłumu, wśród którego można było znaleźć i Hitlera²³⁸. Adolf, podobnie jak wielu Niemców, przyjęło wieść o wypowiedzeniu wojny przez Rzeszę niemiecką cesarstwu rosyjskiemu, które nastąpiło dnia 1 sierpnia 1914 roku, z nieukrywanym entuzjazmem. Hitler nie tylko podzielał te ogólne nastroje, ale także odczuwał radość w związku z wizją zakończenia jego życiowej klęski²³⁹ – już dnia 3 sierpnia 1914 roku złożył podanie z prośbą o przyjęcie go na ochotnika do armii niemieckiej. Pomimo austriackiego obywatelstwa, jego prośba została rozpatrzona pozytywnie²⁴⁰: następnego dnia otrzymał rozkaz stawienia się do 16. bawarskiego

²³³ J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 31; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 51 – 52; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 39.

²³⁴ Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 33; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 21; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 36.

²³⁵ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 55 – 56; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 21; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 21 – 22.

²³⁶ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 53; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 55.

²³⁷ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 22.

²³⁸ J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 33; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 61; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 56; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 23; W. L. Shirer, *Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 19.

²³⁹ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 39.

²⁴⁰ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 60; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 21; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 23.

rezerwowego pułku piechoty. Po kilku miesięcznym szkoleniu jednostka wojskowa, do której został przydzielony, została oddelegowana na front²⁴¹.

Hitler okazał się dobrym żołnierzem, służącym z uporem i nieustępliwością²⁴². Pełnił on funkcję łącznika pułkowego, a jego zadaniem było przekazywanie rozkazów ze sztabu do na wysuniętych w okopach pozycji, kiedy zawodziły inne środki łączności, co często się wówczas zdarzało. W jednostce Hitler postrzegany był jako żołnierz o ekscentrycznym charakterze – stroniący od alkoholu i palenia, odmawiający przyjęcia przepustek, nieważący na niedogodności i niebezpieczeństwa, jakie niesie ze sobą wojna²⁴³. Jednakże doświadczenia z okresu wojny pozwoliły mu na wysunięcie nowych wniosków: Hitler uważał, że jest częścią dużo większej całości (armii, czy narodu), która jednocześnie podporządkowywała sobie jednostki, nadając im sens i znaczenie. Ta identyfikacja, a zarazem oddanie na rzecz jednego *Volku* (inaczej narodu niemieckiego), stanowiła w przyszłości podstawę jego politycznych działań. Hitler odczuwał dumę, iż jego młodzińczy świat fantazji, oparty w dużej mierze na próbach znalezienia organizacji, dającej nie tylko bezpieczeństwo, ale również stwarzającej możliwość niszczenia wrogów Niemiec, stał się rzeczywistością²⁴⁴. W październiku 1919 roku Hitler został ranny w nogę i został przewieziony do szpitala polowego nieopodal Berlina, gdzie dochodził do siebie przez około pół roku²⁴⁵.

Kiedy powrócił na front jego oddział brał udział w walkach pozycyjnych we Flandrii, a następnie pod Arras, a od jesieni 1917 roku w okolicach Chemin des Dames. Hitler nie mógł znieść życia z dala od frontu. Z czasem, gdy wojna się przedłużała, z entuzjazmu Niemców, cieszących się z wybuchu wojny, nie został nawet cień. Odradzanie się podziałów społecznych i politycznych, coraz większe znaczenie czarnego rynku, ciągle niedobory podstawowych środków do życia przekładały się na tylko na nastroje społeczne, ale również na morale armii. W trakcie gojenia ran (na przełomie 1916 – 1917) potępiał osoby uchylające się od służby wojskowej i spekulantów, uważając ich za zdrajców narodu

²⁴¹U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 60 – 61; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 34; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 57.

²⁴²L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 23.

²⁴³U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 65; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 34; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 40; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 24.

²⁴⁴U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 68; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 22 – 23; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 44; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 57.

²⁴⁵U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 71; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 24.

niemieckiego²⁴⁶. Nie mógł poznać Monachium i przekonał się, że nastroje w batalionie zapasowym są godne pogardy. W kolejnych bitwach jego duch bojowy nigdy nie był równie duży – za zasługi wobec państwa otrzymał Krzyż Żelazny. Dowódco brało pod uwagę przyznanie mu wyższego stopnia wojskowego, jednakże nie dokonano awansu Hitlera, uważając, że nie posiada odpowiednich zdolności przywódczych²⁴⁷.

W drugiej połowie 1928 roku dla dowodzących armią niemiecką stało się oczywiste, że siły niemieckie były coraz słabsze. Ostatecznie niemieckie dowództwo poprosiło o warunki zawarcia pokoju. Publiczne ogłoszenie, że Niemcom bliżej do klęski, niż zwycięstwa dla większości Niemców było szokiem²⁴⁸. Hitler przyjął tę wiadomość z ogromnym rozczarowaniem, gdyż informacja ta oznaczała, że po długim okresie klęsk i rozczarowań, jakimi wypełnione było jego młodzińcze życie, wojna, która stanowiła dla niego sens życia, zakończyła w tak hańbiący dla Niemców sposób. Później, częściowo oślepiiony przez użycie gazu bojowego przez Brytyjczyków w miejscu walk²⁴⁹, spędził kilka miesięcy w szpitalu w Pasenwalku²⁵⁰. To właśnie tam skryształizowały się jego poglądy polityczne oraz podjęta została decyzja o poświęceniu się dla walki w imię odbudowy Niemiec. Podobnie, jak miliony obywateli niemieckich, Hitler nie mógł pogodzić się oczywistym, choć wstrząsającym faktem, że Niemcy przegrały wojnę i żył fantastyczną wiarą w legendę o „ciosie w plecy”. Mit ten opierał się na przekonaniu, że klęska Niemiec nie wynikała z przegranej na polu walki, ale że armia została „ugodzona ciosem w plecy” przez decyzję władz państwowych²⁵¹. Hitler później żywił głęboką nienawiść do Żydów, socjalistów i liberałów, uważając ich za sprawców klęski, czym po latach zaraził niemal całe niemieckie społeczeństwo²⁵².

W rezultacie powstania robotników i żołnierzy, na którego czele stał idealistyczny lewicowy socjalista żydowski K. Eisner²⁵³, po siedemsetletnim panowaniu w Bawarii abdykowała dynastia Wittelsbachów. Proklamowana została Republika Bawarska. Hitler, bez możliwości powrotu do domu, kurczowo trzymał się munduru. Na ochotnika zgłosił się do

²⁴⁶ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s. 71 – 72; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s.58.

²⁴⁷ J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 35; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 66; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 23; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 61; F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 22.

²⁴⁸ M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 63.

²⁴⁹ F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 35.

²⁵⁰ L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 28.

²⁵¹ J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 38; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 37, 43.

²⁵² W. L. Shirer, Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 21; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 30.

²⁵³ L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 29.

służby wartowniczej w obozie dla jeńców wojennych w miejscowości Traunstein i nie powrócił do Monachium aż do marca 1919 roku. Do tego czasu sytuacja w Bawarii zmieniała się – komuniści starali się proklamować Republikę Rad i przejąć władzę na tych terenach, jednakże ich siły zostały rozgromione przez armię i Freikorpsy²⁵⁴. Później Hitler został oddelegowany przez Okręgowe Dowództwo Armii na specjalny kurs indoktrynacji prowadzony przez profesorów o poglądach nacjonalistycznych z uniwersytetu monachijskiego²⁵⁵. Po przeprowadzonym kursie, Hitler został przydzielony do oddziału oświatowo – propagandowego w Gruppenkommando IV, stworzonym w Bawarii z inicjatywy dowództwa Reichswehry²⁵⁶.

Jako oficer oświatowy Hitler miał za zadanie kształtować opinię żołnierzy powracających z niewoli, którzy byli skłonni do przyjmowania postaw lewicowych, które mogły stanowić zagrożenie dla nowopowstałych rządów. To właśnie te kursy w obozie dla powracających żołnierzy stanowiły dla niego okazję do szlifowania oratorskiego talentu – pomimo pompatycznej, pozbawionej humoru, histerycznej treści przemówień, Hitler trafiał do swoich słuchaczy chrapliwością głosu oraz emocjonującym podejściem do omawianego tematu²⁵⁷. Ponadto, te spotkania stanowiły dla niego bardzo ważne preludium do rozwinięcia późniejszej kariery politycznej poprzez nagromadzenie doświadczeń z zakresu psychologicznego oddziaływania na słuchaczy²⁵⁸. Mianowanie Hitlera tzw. oficerem oświatowym nie oznaczało jego awansu w hierarchii wojskowej: nadal pozostawał w stopniu kaprała, jednakże dla niego sam tytuł budził w nim poczucie przynależności do kadry oficerskiej²⁵⁹.

Innym, niezwykle istotnym w świetle naszych rozważań, zadaniem Hitlera było również obserwowanie wielu prawicowych ugrupowań politycznych, jakie powstały na terenie Bawarii²⁶⁰, a w szczególności w Monachium, co było skutkiem zwycięskiej kontrrewolucji na tych terenach. Wszystkie informacje, jaki zbierał, przedkładał w formie raportów swojemu zwierzchnikowi kapitanowi K. Mayrowi. O tym przełożonym, któremu

²⁵⁴ F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 35; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s. 80 – 81.

²⁵⁵ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 87.

²⁵⁶ J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 37; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 34.

²⁵⁷ L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 33 – 34; F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 36; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 108.

²⁵⁸ K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 34; F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 36.

²⁵⁹ K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 34.

²⁶⁰ M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 48.

w poważnym stopniu zawdzięczał karierę polityka, Hitler w przyszłości nie wspomniał (w 1924 roku Mayr związał się z socjaldemokratami, przez co za rządów Hitlera został osadzony i zgładzony w obozie koncentracyjnym)²⁶¹. Dnia 12 września 1919 roku Hitler, w charakterze informatora, udał się na spotkanie kolejnej skrajnie prawicowej grupy, jaką było DAP²⁶². Po spotkaniu Hitler sporządził raport, który przedstawiał ugrupowanie w niezbyt entuzjastycznym świetle: członkowie nie mieli pojęcia, jak powiększyć swoje grono, przy czym tak naprawdę nie bardzo im na tym zależało, chociaż przedstawione tam treści odpowiadały światopoglądowi Hitlera, o czym nie wspomniał w raporcie²⁶³. Uważał on, że było to organizacja jak wiele innych, nie odznaczająca się niczym szczególnym na tle innych ugrupowań. Jednakże dwa dni później Hitler ponownie pojawił się na zebraniu DAP. Nazajutrz, otrzymał pocztą legitymację partyjną, dzięki której stał się siódmym z kolei członkiem DAP²⁶⁴.

2.3. Działalność w DAP

O powodach decyzji Hitlera dotyczącej wstąpienia do DAP pisze się różnie. Jedni wskazują na fakt, iż był to rozkaz kapitana E. Röhma lub kapitana K. Mayra, pełniącego w sztabie wywiadowczym unkcję politycznego doradcy. Na ten cel Hitler miał otrzymać 20 marek miesięcznie²⁶⁵. Inni znów uważają, że Hitler, wiedziony instynktownym przeczuciem, wstąpił w jej szeregi celem realizacji swoich postanowień walki z „żydostwem” i odbudowy potęgi Niemiec²⁶⁶. Istnieją także opinie, według których Hitler wybrał tę partię ze względu na to, iż była to jedyna droga do osiągnięcia politycznego sukcesu, zaś żadna inna mu nie odpowiadała, czyli poniekąd z konieczności²⁶⁷. Faktem jednak jest to, iż po wstąpieniu do tego stronnictwa politycznego, Hitler stał się jednym z najbardziej aktywnych członków DAP. Ukrywana do tamtej pory energia, jaka drzemała w Hitlerze, wybuchła z ogromną siłą:

²⁶¹ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 31; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 34.

²⁶² J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 39; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 91.

²⁶³ F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 38.

²⁶⁴ Pomimo tego, iż Hitler był siódmym członkiem NSDAP, otrzymał on legitymację z numerem 555, bowiem kierownictwo partii sztucznie zawyżało liczebność stronnictwa; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 35.

²⁶⁵ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 96; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 38; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 36.

²⁶⁶ W. L. Shirer, *Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 22.

²⁶⁷ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 35; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 48 – 49; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 81.

przekonywał lękliwy komitet do organizowania coraz większych spotkań, sam zaś do późnych godzin nocnych pisał zaproszenia, by nazajutrz wręczyć je jak największej liczbie osób²⁶⁸, był bowiem odpowiedzialny za rekrutację nowych członków oraz propagandę²⁶⁹. Coraz większe rzesze słuchaczy stanowiły dla niego katalizator do dalszych działań. Od tamtej pory Hitler starał się szlifować umiejętności wzbudzania emocji w masach podczas wieców, co stanowiło podstawę jego kariery. Była to szczególna umiejętność, której nie posiadał (lub nie ujawniał jej) żaden inny polityk tamtych czasów, co tak bardzo odróżniało Hitlera na scenie politycznej²⁷⁰.

Wkrótce po pierwszym publicznym przemówieniu Hitlera, zrezygnował on ze służby wojskowej, jednak nadal posiadał on wiele kontaktów z kręgów oficerskich²⁷¹. W całości poświęcił się pracy na rzecz partii – mieszkając w skromnie umeblowanym pokoju, starał się pozyskiwać coraz szersze poparcie najhojniejszych sponsorów²⁷². Cel jaki sobie obrał był jasny: chciał dokonać rewolucji na skalę państwową po to by dokonać pewnego rodzaju „odrodzenia narodowego”, którego pierwszym etapem miało być obalenie ówczesnego rządu. Dążył do takiego stanu w partii, by ta stanowiła odpowiednik masowej partii socjaldemokratycznej, która wywarła na nim tak wielkie wrażenie we Wiedniu. Hitler starał się wykorzystywać takie formy agitacji, które były wówczas bardzo powszechne oraz skuteczne – stworzenie organu prasowego partii oraz bardzo często wystąpienia na wiecach sprawiały, że partia w szybkim tempie powiększała grono swoich zwolenników²⁷³. Osiągnięcie to było skutkiem rozwijania i doskonalenia techniki organizowania zebrań i spektakularnej reżyserii, kształtującej w znacznej mierze nastrój uczestników zebrań, a wystąpienia Hitlera były głównym punktem spotkań²⁷⁴. Już w pierwszych latach istnienia partii prześcignęła ona aktywnością wszystkie inne ugrupowania nacjonalistyczne w Monachium. Nie było tygodnia bez jakiegoś wiecu, czy spotkania. Od pierwszego publicznego wiecu z 24 lutego 1920 roku spotkania były organizowane w dużych piwiarniach, które mogły pomieścić nawet około 2 tysięcy słuchaczy. Już rok później, 3 lutego 1921 roku, odbył się pierwszy wiec NSDAP w hali cyrku *Krone* – było to ówczesne

²⁶⁸W. L. Shirer, Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 22.

²⁶⁹A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s. 82.

²⁷⁰U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 96; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s. 82.

²⁷¹U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 96 – 97; F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 44.

²⁷²F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 44.

²⁷³A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s. 84 – 85.

²⁷⁴J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 40 – 41; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 109.

największe w Monachium zadane pomieszczenie do imprez masowych; tego dnia zebrało się około 6 tysięcy osób, gotowych słuchać Hitlera²⁷⁵.

Wielokrotnie Hitler był opisywany jako mówca, który miał niezwykły i pociągający wpływ na publiczność. Chociaż jego pierwsze próby poczynione w tym temacie, jakie podejmował u początków swojej działalności w DAP, były dosyć mierne, z czasem, nabierając wieloletniego doświadczenia, jego wystąpienia były wyrafinowaną grą sceniczną emanującą pewnością siebie. Hitler uważał, że do publiczności nie należy trafiać siłą argumentów, lecz apelowaniem do ich emocji i uczuć²⁷⁶. Osiągnięcie zamierzonego efektu uzyskiwał najczęściej poprzez przekonywanie słuchaczy o swoim indywidualnym zaangażowaniu w opisywaną sprawę, przez co podczas wystąpień sprawiał wrażenie, jakby sam tracił nad sobą kontrolę lub uczestniczył w jakimś porywającym rytuale. Hitlera wręcz otaczała aura szczerości i autentyczności²⁷⁷. Jego przemówienia były szczegółowo zaplanowane – przed wystąpieniem na wiecu spędzał godziny przed lustrem trenując odpowiednie pozy, czy ćwicząc mimikę twarzy. Ponadto, opracowywał on specjalne notatki, na których zapisane miał najważniejsze kwestie, wokół których toczyło się jego przemówienie²⁷⁸. Hitler uważał, że sukcesem przemówienia było trafienie do słuchaczy poprzez uproszczenie i powtarzanie danych wypowiedzi oraz odpowiednie wyczucie atmosfery panującej na sali, dokonując tego poprzez efektowny sposób opanowywania sztuki zatrzymywania się na danych fragmentach, czy trafnego modulowania głosu²⁷⁹. Kluczowym był także sposób konstruowania przemówień Hitlera. Rozpocynały się one od zarysowania straszliwej sytuacji Niemiec, następnie padało pytanie o osoby, które były odpowiedzialne za ten stan. Wymieniając "zdrajców" i „winnych” zaistniałej sytuacji najczęściej wskazywał Żydów, obecny rząd lub komunistów, odciażając tym samym „naród niemiecki”. Kończąc mowę zaznaczał, że partia hitlerowców zaprowadzi upragniony porządek i rozprawi się z niegodziwymi zdrajcami. Było to bardzo trafne posunięcie – zaczynając od głębokiego pesymizmu, kończył na radosnym odkupieniu i tryumfalnym dotarciu do celu²⁸⁰. Bardzo

²⁷⁵F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 39; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 100.

²⁷⁶J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 43; F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s.40.

²⁷⁷K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 93; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 42; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 47.

²⁷⁸F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 50; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 93; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 101.

²⁷⁹J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 42; F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 39, 42.

²⁸⁰L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 39; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 92; J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s.70.

często w przemówieniach pojawiały się także motywy religijne, gdyż Hitler częstokroć porównywał ruch nazistowski do Jezusa Chrystusa i jego uczniów, co dodatkowo trafiało w serca obywateli katolickiej Bawarii²⁸¹.

Istotnym elementem w życiu politycznym Hitlera był także jego stosunek do programu partii. Hitler nigdy nie wykazywał zainteresowania realizacją antykapitalistycznych haseł, które miały za zadanie pozyskać klasę robotniczą. Jednakże zdawał on sobie sprawę, że taka forma narodowego drobnomieszczańskiego socjalizmu jest bardzo atrakcyjna dla wielu nowych zwolenników stronnictwa, dlatego też nigdy nie rezygnował z ich powtarzania. W rzeczywistości Hitler nie miał zamiaru wcielać w życie większości założeń, jakie były zawarte w programie. Ciągłe nalegał, dzięki czemu wymusił on to, że program ten pozostał niezmienny przez wiele lat, co służyło do kontrolowania dyskusji na temat celów partii, czyli innymi słowy unikać błędu popełnianego przez inne partie parlamentarne, które miał w głębokiej pogardzie²⁸². Przez to Hitler wymusił na Komitecie partyjnym, aby początkowo na okres sześciu lat zablokowano możliwość zmiany nazwy bądź programu partii. Po tym czasie jego władza w stronnictwie była niekwestionowana, więc sprawa jakichkolwiek modyfikacji nie wchodziła w grę²⁸³. Hitler uważał, że program partii stanowi najwyższą krytykę ówczesnych rządów, a jego zwięzłość będzie przyczyną sukcesu NSDAP. Dla niego założenia partii istniały nie po to, by je realizować po przejęciu władzy, ale stanowiły jeden ze środków pozyskania nowych zwolenników. Prawdopodobnie z tego właśnie wynika prostota oraz uniwersalność przedstawianych w nim poglądów. Hitler uważał, że program był czymś na kształt wyznania wiary ruchu narodowo – socjalistycznego, przy czym miał być niezmienny²⁸⁴.

Rosnąca pozycja Hitlera miała niekwestionowany związek z objęciem przez niego przywództwa partyjnego. Hitler groził odejściem z partii, co oznaczałoby rozpad stronnictwa, na co komitet nie mógł sobie pozwolić. Wówczas Hitler z łatwością zaprowadził szereg zmian (m. in. zmienił nazwę partii lub opracował symbolikę, co już zostało wspomniane). Wtedy to również do partii przyłączyły się osoby, które w przyszłości obejmowały kluczowe stanowiska w systemie Trzeciej Rzeszy. Rudolf Hess, który wysłuchawszy jednego z emocjonujących przemówień Hitlera, zdecydował się przyłączyć do

²⁸¹J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 58; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 55; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 39 – 40.

²⁸²A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 90.

²⁸³U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 117; J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 45.

²⁸⁴U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 106, 199.

NSDAP. W okresie lat 1925 – 1932 nie pełnił on żadnej oficjalnej funkcji, pozostając jedynie wiernym sekretarzem Hitlera. Swój brak intelektu oraz zdolności oratorskich, nadrabiał ślepym posłuszeństwem wobec Hitlera²⁸⁵. Z kolei cennym dla partii okazał się Hermann Göring, który osławiony glorią bohatera narodowego dzięki kilku odznaczeniom nadanym za zasługi w walkach I wojny światowej, miał również powiązania z arystokracją szwedzką (jego żona należała do znamienitego rodu von Kantzowów²⁸⁶). Ze swej strony w zwycięstwie NSDAP upatrywał szansę urzeczywistnienia osobistych ambicji. Hitler wiedział, że Göring był wartościowym członkiem dla partii ze względu na jego kontakty w kombatanckim świecie, przez co szybko został on mianowany na dowódcę zbrojnej bojówki NSADP²⁸⁷. Alfred Rosenberg, przyłączywszy się do partii już w 1919 roku, u początków swojej działalności

w NSDAP był na stanowisku redaktora naczelnego gazety partyjnej, przez co zajmował bardzo ważną pozycję w ruchu nazistowskim u jego początków. Imponował on Hitlerowi swoją wiedzą, jaką czerpał z literatury tworzonej przez skrajnych nacjonalistów oraz chęcią do podbudowywania organizacji zaciętym antybolszewizmem i doktrynerskim antysemityzmem. Początkowo, do 1924 roku, pełnił również funkcję zastępcy szefa partii²⁸⁸. Joseph Goebbels wstąpił w szeregi partii w 1922 roku, by tym samym odsunąć od siebie podejrzenie o byciem „burżuazyjnym intelektualistą”²⁸⁹. Ten agresywny i zakompleksiony człowiek gardził rodzajem ludzkim w ogóle, a w szczególności Żydami, ujawnił swój ostry i precyzyjny intelekt oraz zdolności oratorskie dopiero po wstąpieniu do partii²⁹⁰. Max Amann, sierżant z oddziałów Hitlera za czasów I wojny światowej, był mocnym, nieokrzesanym mężczyzną, który jednak przydatny był dla partii jako sprawny organizator i został szefem finansowym partii oraz organu prasowego²⁹¹.

Hitler, po przejęciu całkowitej władzy w partii, zaczął tak przekształcać ją pod kątem organizacyjnym, ażeby stała się stronnictwem o charakterze masowym działającym na zasadzie wodzostwa. Po raz pierwszy pojęcie *Führer* w odniesieniu do Hitlera pojawiło się na

²⁸⁵ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 47; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 40; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 112; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s.96.

²⁸⁶ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 41.

²⁸⁷ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 76 – 77.

²⁸⁸ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 47; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 40; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 112; 179.

²⁸⁹ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 47; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s.62.

²⁹⁰ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 83; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 75; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 76. .

²⁹¹ F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 40; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 77; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 17.

przełomie 1920 i 1921 roku. Coraz częściej zaczynano zastępować zwrot „przywódca NSDAP” terminem *Führer*, po czym w dniu 7 listopada 1921 roku dokonano oficjalnego przemianowania tytułatury dotyczącej się Hitlera na łamach „*Beobachter’a*”²⁹². Dla narodowych socjalistów w Niemczech objęcie władzy przez faszystów we Włoszech było niczym silny podmuch wiatru w żagle. Hitler uważał, że Mussolini pokazał na co stać mniejszość, która ma w sobie siłę, agresję oraz mocną narodową wolę. Pod wpływem tych wydarzeń niewielka garstka współpracowników Hitlera zaczęła propagować obraz Führera, wzorowany na tamtejszym Duce. Jego współtowarzysze nie ustawali w wysiłkach, by przedstawić Hitlera, jako mesjanistyczną postać, która wyzwoli Niemcy z poniżenia i hańby i poprowadzi kraj ku nowemu rozkwitowi²⁹³. Odpowiednio do tego popularyzowano slogany utożsamiające Führera z wiarą w lepsze jutro lub nawołujące do tezy o tym, że ma on zawsze rację, co stanowiło preludium do wprowadzenia zasady całkowitego posłuszeństwa wobec Hitlera²⁹⁴. Ponadto, przymusowe stosowanie pozdrowienia *Heil Hitler!* było sposobem na umocnienie kolejnego z elementów kultu wodza w partii. Odwzorowując włoskie pozdrowienie faszystów, Hitler bardzo zręcznie wykreował to wykrzyknienie, które będąc sloganem krótkim i entuzjastycznym, łatwo wpadało w ucho i było proste do zapamiętania²⁹⁵.

Pierwszą demonstrację siły na skalę ogólnopaństwową Hitler zorganizował jesienią 1922 roku. Pretekstem stał się udział w „Dniu Niemieckim” zorganizowanym przez stronnictwo nacjonalistyczne dnia 14 października w Koburgu²⁹⁶. Komitet obchodu zaprosił Hitlera proponując mu, aby przybył wraz z niewielką delegacją. Przywódca NSDAP postąpił inaczej: przybył specjalnym pociągiem z Monachium wraz z 800 bojówkarzami i orkiestrą. Przedstawiciele komitetu „dnia” zwrócili się z prośbą do hitlerowców, aby nie prowokowali obywateli miasta marszem przez ulice z rozwiniętymi sztandarami. Postulat ten został całkowicie przez Hitlera odrzucony, co spowodowało do działania lewicowych działaczy, którzy zorganizowali kontrdemonstrację. Oddziały SA, które w nocy utrzymały posiłki, następnego dnia wystąpiły już w liczbie około 1 500 członków; doszło do ulicznych strąc. Po zakończonej imprezie hitlerowcy mieli problem z powrotem do Monachium, ponieważ kolejarze odmówili dokonania odprawy pociągu. Sytuacja uległa zmianie po tym, gdy Hitler

²⁹² L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 62 – 63.

²⁹³ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s.131 – 132.

²⁹⁴ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 42.

²⁹⁵ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 67; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s.101 – 102.

²⁹⁶ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 48.

zagroził aktem terroru wobec lokalnych socjalistów, dzięki czemu SA – mani wraz z ich przywódcą powrócili do Monachium²⁹⁷.

Dzięki niebagatelnym sukcesom propagandowym NSADP zaczęła się rozrastać. Dokonano utworzenia wielu oddziałów i komórek partii w wielu miastach poza Monachium. Pierwszy oficjalny zjazd NSDAP odbył się dniach 27 – 29 stycznia 1923 roku w Monachium. W ciągu tych trzech dni miało miejsce wiele wieców i spotkań, które za każdym razem rozpoczynały się kończyły poświęceniem przez Hitlera sztandaru NSDAP. Ten człowiek był bez wątpienia jedną z najbardziej interesujących postaci publicznych, przez co posiadał on nieoficjalny przydomek „króla Monachium”, jaki został mu nadany przez wewnątrzpartyjnych adwersarzy. Pomimo rosnącego splendoru Hitler nie dbał o zwiększenie swoich dóbr materialnych – pomimo tego, że zamienił mieszkanie na nieco większe, wciąż mieszkał w niemal spartańskich warunkach oraz nie przywiązywał wagi do swojego wyglądu, ubierając się w znoszone i proste ubrania²⁹⁸.

2.4. Pucz monachijski

W listopadzie 1923 roku Hitler był przekonany o tym, że Republika Weimarska znajduje się a skraju upadku. Było to związane ze skomplikowaną sytuacją polityczną w państwie niemieckim. Zamęt polityczny powstał na wskutek okupowania przez Francuzów Zagłębia Ruhry, którzy w ten sposób chcieli wyegzekwować od Niemiec szybszą spłatę reparacji wojennych. Rząd niemiecki odpowiedział na to posunięcie ogólnonarodowym apelem o przyjęcie postawy bierności, co było popierane przez prawie wszystkie partie polityczne²⁹⁹. Ponadto, w czerwcu 1922 roku dokonano mordu na ministrze spraw zagranicznych, o co posądzeni zostali bojówkarze ugrupowań prawicowych. Rząd republiki przyjął ustawę o ochronie republiki, jednakże nastąpiły trudności w jej wykonaniu – pod hasłem oporu wobec Francuzów wiele organizacji paramilitarnych ponownie się ujawniło swoją brutalną siłą, a rząd landu Bawarii odmówił wypełnienia założeń ustawy. Sytuację pogorszyła rosnąca inflacja³⁰⁰. Specjaliści twierdzili, że przyczyną pogarszającej się sytuacji

²⁹⁷ K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 45; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s.98; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 120 – 121.

²⁹⁸ J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 67; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 20; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 122.

²⁹⁹ L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s.64.

³⁰⁰ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 144.

ekonomicznej były alianckie żądania reparacji, co nie było prawdą. W miarę upływu kolejnych tygodni coraz częściej dawało się słyszeć głosy opinii publicznej, które jednoznacznie dawały do zrozumienia, że sytuacja musi jak najszybciej ulec zmianie³⁰¹.

W 1923 roku szczególnego znaczenia przybrał konflikt prawicowych rządów Bawarii z rządem centralnym. Bawaria, będąc drugim co do wielkości landem, dążyła do przeforsowania trzech kwestii. Pierwszą z nich była chęć osiągnięcia, jak najdalej idącej autonomii landu (w najlepszym wypadku wprowadzenia niepodległości). Inną sprawą była chęć przekształcenia SA i *Feikorpsów* w tanią rezerwę dla armii niemieckiej, która, jak wiemy, została ograniczona przez traktat wersalski do liczby 100 tysięcy. Trzecią sprawą, powodowaną przez silne tendencje nacjonalistyczne, była chęć stworzenia autonomicznego kraju Bawarii z własnym rządem, na czele którego oczywiście miał stać von Kahr i jego ziomkowie. Bawarski rząd dokonywał dalszego umacniania swojej władzy. Von Kahr odmówił zagwarantowanego przez konstytucję prawa ingerencji rządu Rzeszy w sprawy wewnętrzne Bawarii. W takiej atmosferze dokonało się zespolenie wszystkich antyrepublikańskich stronnictw oraz formacji paramilitarnych. Kiedy dnia 26 września 1923 roku von Kahr mianował się generalnym komisarzem Bawarii, rząd centralny w Berlinie uznał to za rebelię. Odseparowanie Bawarii otwierało możliwość zerwania więzów z rządem centralnym i perspektywę zlikwidowania demokratycznych form rządzenia państwem. Pod takimi właśnie hasłami von Kahr wyobrażał sobie „marsz na Berlin”, jakiego chciano dokonać na wzór Mussoliniego³⁰².

Innego zdania był Hitler, bowiem uważał on, że celem „marszu na Berlin” powinno być dokonanie scalenia landów oraz zaprowadzenie dyktatury, mającej zapewnić najściślejsze centralistyczne formy rządów zjednoczenia narodu i uzyskanie poparcia dla nowego rządu Rzeszy w Berlinie i wzmocnienie w ten sposób Republiki Weimarskiej³⁰³. Zarówno Hitler jak i jego partia posiadali ugruntowaną pozycję na bawarskiej scenie politycznej. Dnia 1 i 2 września 1923 roku w Norymberdze odbyły się uroczystości związane z rocznicą zwycięstwa Prus nad Francją w 1870 roku, Hitler przyjął defiladę 25 tysięcy uczestników tej imprezy, gdzie między innymi był gen. E. Lundendorff³⁰⁴ (zdaniem niektórych badaczy był on faktycznym przywódcą Niemiec w ciągu ostatnich dwóch lat I wojny światowej; uczestniczył

³⁰¹ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., tom I, s. 96.

³⁰² K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 49.

³⁰³ J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 51.

³⁰⁴ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 145.

w zamachu stanu z 1920 roku³⁰⁵) oraz O. von Lossowem (dowódca okręgu wojskowego Reichswehry w Bawarii). Wówczas utworzono tam Niemiecki Związek Walki (niem. *Deutscher Kampfbund*), zrzeszający prawicowe bojówki, na czele którego stanął Hitler. Tym samym wzmogło to rywalizację z von Kahrem o zdobycie dominującej pozycji w sprawie kwestii „marszu na Berlin”. Hitler bardzo często wskazywał na fakt, iż separatystyczne dążenia von Kahra doprowadzą do osłabienia integralności Rzeszy³⁰⁶, co w jego oczach było równoznaczne ze zdradą narodu niemieckiego. Von Kahr, w obawie przed konkurencyjnością poglądów głoszonych przez przywódcę NSDAP, zarządził odwołanie zebrania tej partii³⁰⁷. W wyniku zaostrej relacji z władzami centralnymi, von Kahr miał zamiar dokonać zamachu stanu przy wsparciu sił bawarskich separatystów, jednakże odsuwając od tej sprawy nazistów. W tej sytuacji Hitler postanowił przejąć inicjatywę³⁰⁸.

Już od połowy października 1923 roku Hitler rzucał szumne zapowiedzi, iż on, będąc na czele partii, poprowadzi swoich ludzi celem wprowadzenia dyktatury w kraju. Po wstępnym spotkaniu dnia 7 listopada z liderami *Kampfbundu* jako termin rozpoczęcia natarcia obrano dzień 11 listopada, na przypomnienie daty rozejmu z 1918 roku. Jeden z uczestników zaproponował, aby poprzedniego dnia dokonać zwołania nocnych ćwiczeń członków Związku, by w ten sposób usprawnić wymarsz do Monachium. Projekt ten jednak został odrzucony, po tym, gdy Hitler dowiedział się o spotkaniu von Kahra z prominentami miasta, jakie miało nastąpić dnia 8 listopada. Hitler domniemywał, że von Kahr zwołując naradę w tym dniu, pragnie go uprzedzić i chce ogłosić ponowną intronizację dynastii Wittelsbachów³⁰⁹, na co przywódca NSDAP nie mógł pozwolić. W rezultacie Hitler przesunął dzień puczu na dzień 8 listopada. Plan niespodziewanego zajęcia lokalu, w którym znajdować się będą niemal wszyscy członkowie bawarskiej elity politycznej, wydawał się Hitlerowi bardzo atrakcyjny pod kątem realizacji jego dalszych zamierzeń. Grupa ta miała zostać postawiona przed faktem dokonanym, co wymusiłoby na nich podjęcie współpracy z Hitlerem³¹⁰.

Rankiem 8 listopada Hitler rozesłał rozkazy do niewielkiej grupy liderów (w celu zwiększenia efektu zaskoczenia)³¹¹ oraz osobiście poinformował swoich najwierniejszych

³⁰⁵ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 65.

³⁰⁶ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 66.

³⁰⁷ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 140.

³⁰⁸ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 49 – 50.

³⁰⁹ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 51.

³¹⁰ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 65.

³¹¹ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 151.

towarzyszy (m. in. Hessa, czy Rosenberga³¹²) o tym, iż wieczorem należy stawić się pod piwiarnią Bürgerbräukeller, gdzie miało odbyć się spotkanie von Kahra. Ponadto, Hitler sfinalizował „transakcję” z członkiem dykcji policji³¹³, które miała zapewnić jemu oraz innym uczestnikom puczu nietykalność ze strony organów porządkowych. Spotkanie zaczęło się wieczorem, około godziny 20⁰⁰³¹⁴, jednakże już na wiele godzin przed jego zaplanowanym rozpoczęciem w lokalu tłoczyło się kilkaset osób. Krótko po tym, gdy von Kahr zaczął swoje przemówienie, nadjechał Hitler z wierną asystą Rosenberga oraz niepewnym Drexlerem. Inicjator przedsięwzięcia nie spodziewał się aż takiego tłumu; to dodało mu otuchy³¹⁵.

Kilkadziesiąt minut później Hitler ubrany w ciemny garnitur, uzbrojony w pistolet, wpadł do sali i przecisnął się ku podium, skąd przemawiał von Kahr. Dotarwszy do niego, wskoczył na stół, wystrzelił z pistoletu, by uciszyć tłum i zakomunikował wszystkim zebranym, iż sala została otoczona przez kilkuset uzbrojonych członków SA, a rząd Bawarii oraz rząd centralny zostały obalone, zaś władzę przejął rząd tymczasowy³¹⁶. Siłą zaprowadził von Kahra oraz kilku innych polityków na zaplecze, gdzie po napotkaniu niespodziewanego oporu z ich strony, po długim czasie rozmów, Hitler zdecydował się desygnować ich na najważniejsze stanowiska w przyszłym państwie³¹⁷. W międzyczasie na sali wrzało – oburzeni obywatele z trudem zostali uspokojeni przez tubalny głos Göringa³¹⁸. Hitler, powróciwszy na scenę, przedstawił wstępne ustalenia, jakich dokonał z von Kahrem i resztą polityków oraz wygłosił krótkie przemówienie, po którym zyskał entuzjastyczną przychylność audytorium. Wtedy zjawił się gen. Lundendorff, który mając opinię bohatera wojennego, został przywitany owacjami.³¹⁹ Jego przybycie zmieniło atmosferę negocjacji. Politycy pozornie ulegli namowom Hitlera oraz Lundendorffa i wspólnie wyszli na scenę, gdzie oficjalnie wyrazili aprobatę dla zamiarów Hitlera. Po tym wszystkim Hitler dowiedział się, że nastąpiły trudności w zajmowaniu koszar saperów, gdzie zdecydował się pojechać.

³¹² L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 66.

³¹³ Tamże.

³¹⁴ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 51.

³¹⁵ F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 46; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 152.

³¹⁶ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 51; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 66; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 46.

³¹⁷ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 152; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 51.

³¹⁸ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 51; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 153.

³¹⁹ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 51; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 65.

Został von Kahra i jego towarzyszy pod pieczę Lundendorffa, który po odebraniu od nich słowa honoru, że dotrzymają złożonych obietnic, wypuścił ich wolno³²⁰.

Nie mieli oni jednak zamiaru dotrzymywać obietnic. Podjęli szybkie działania: przez lokalne radio potępił pucz Hitlera i oficjalnie odżegnali się od złożonych oświadczeń, tłumacząc, iż zostały one wymuszone nań siłą. Następnie oficerowie około 23⁰⁰ wybrali się do koszar 19 pułku piechoty, gdzie koordynowano działania przeciwko puczystom. Wszystkie posterunki policji otrzymały rozkaz aresztowania puczystów w przypadku ich ucieczki. Międzyczasie, rebelianckie oddziały, będące przekonane, że dysponują już władzą polityczną, nocą siały terror wśród przeciwników politycznych oraz żydowskich mieszkańców Monachium³²¹. We wczesnych godzinach porannych spiskowcy zorientowali się, że nie mogą liczyć na poparcie ze strony von Kahra, co miało stanowić podstawę sukcesu przewrotu. Nastrój Hitlera oscylował pomiędzy nadzieją, a rozpaczą. Godzinami trwała narada, co dalej czynić: jeden z członków *Kampfbundu* zasugerował, by wycofać do tej części miasta, gdzie NSDAP posiadało największe poparcie, Lundendorff sprzeciwił się temu, twierdząc, że taka inicjatywa nie może zakończyć się fiaskiem i rzucił pomysłem wyruszenia demonstracyjnym pochodem do centrum miasta. Niepewny Hitler wahał się, jednak uległ namowom generała. Pochód sformułował się koło południa. Pierwszy kordon policji, jaki napotkali demonstranci został nieomal stratowany, jednakże niedaleko wspomnianego już Odeonplatz, napotkano drugi kordon policji. Wywiązała się szamotanina, nagle padł strzał, który rozpoczął wymianę ognia. Gdy strzelanina ucichła, na bruku leżało czternastu martwych puczystów i czterech policjantów³²².

Hitler został ujęty 11 listopada w mieszkaniu jednego ze swoim współpracowników E. Hanfstagengla³²³. Zaszokowany inicjator puczu oddał się w ręce policji bez cienia protestu³²⁴. Jeszcze tego samego dnia przywódca NSDAP został przewieziony do twierdzy Landsberg nad Lechem. Przydzielono mu celę, w której oczekiwał na proces. Po nieudanym puczu w Monachium doszło do wielu incydentów, które wykazywały wiele sympatii dla

³²⁰K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 52; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 153 – 154; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 66 – 67.

³²¹U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 156; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s.52.

³²²J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 52; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 156 – 157; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 67 – 68; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 52.

³²³U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 159; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s 109; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s.68.

³²⁴J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s.52.

poczynań Hitlera, jednocześnie deklasując rząd do poziomu zdrajców³²⁵. Z czasem sytuacja unormowała się, co miało również związek z polepszeniem się ogólnej sytuacji w państwie, bowiem w połowie listopada 1923 roku minęła najgorsza fala kryzysu. Hitler po krótkim pobycie w celi więziennej, został przeniesiony na szpitalny oddział, gdyż odczuwał skutki strajku głodowego, jaki prawdopodobnie podjął celem zakończenia swojego życia. Znajomi odwiedzający Hitlera byli zaszokowani jego kondycją: był wychudzony, blady i nieobecny. W połowie grudnia 1923 roku Hitler miał zostać przesłuchany przez prokuratora H. Eharda, jednakże skazany odmówił złożenia jakichkolwiek zeznań, twierdząc, że nie będzie się tłumaczył niczym przestępca. Nieugięta postawa Hitlera doprowadziła do podjęcia decyzji o rozporządzeniu jego przyszłością przez Sąd Ludowy w Monachium³²⁶.

Proces rozpoczął się dopiero dnia 26 lutego 1924 roku. Do temu czasu von Kahr i inni rządzący ustąpili ze swoich stanowisk w obawie przed decyzją bawarskiego wymiaru sprawiedliwości, jakoby oni również zamieszani byli w pucz. Przy ogromnym zainteresowaniu mediów niemieckich, rozpoczął się proces Hitlera, gen. Lunderdorffa i innych ośmiu puczystów³²⁷. Cały przewód sądowy trwał ponad miesiąc i charakteryzowała go pobłażliwa postawa wobec oskarżonych³²⁸. Posiadali oni możliwość wygłaszania wielogodzinnych przemówień, z czego skwapliwie skorzystał Hitler, przekuwając swoją porażkę w zwycięstwo. Bardzo często używał on określeń „zdrajców” lub „bandytów” w odniesieniu do ministrów w rządzie Rzeszy. Ponadto, oświadczył on, iż jedynym celem jego poczynań była chęć rozwoju niemieckiego ruchu wolnościowego, a on sam nie miał zamiaru pozyskania jakichkolwiek korzyści z tego tytułu (przy czym przemilczał fakt, że chciał być premierem – samozwańcem). Gazety publikowały obszerne relacje z procesu, utrzymane w tonie szacunku wobec puczystów, a sami prokuratorzy przyjmowali postawy uznania wobec oskarżonych³²⁹. Proces, który był wielką farsą, zakończył się werdyktem, który był wyjątkowo łagodny – pięciu oskarżonych skazano na okres poniżej 15 miesięcy (zostali oni natychmiast zwolnieni, gdyż zawieszono wykonanie wyroku), a pozostali, w tym Hitler, otrzymali wyrok 5 lat pozbawienia wolności³³⁰. Werdykt pozostawał w sprzeczności z wciąż obowiązującą ustawą o ochronie republiki. Ponadto, sędziowie nie skorzystali

³²⁵ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 160; J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 53.

³²⁶ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 165.

³²⁷ F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 46.

³²⁸ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 53.

³²⁹ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 69.

³³⁰ F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 46.

z możliwości deportacji Hitlera, jako obywatela Austrii. Hitler wyszedł na wolność już po pół roku pobytu w więzieniu, czyli w grudniu 1924 roku³³¹.

Proces w Monachium i jego rezultaty przyczyniły się bardziej do wzrostu popularności hitlerowców. Świadczyć mogą o tym wyniki wyborów do bawarskiego parlamentu z dnia 6 kwietnia 1924 roku³³². Występujące pod zmienionymi nazwami listy wyborcze nazistów osiągnęły sukces w Monachium, zdobywając tam jedną szóstą mandatów. Pobyt w więzieniu był dla Hitlera czasem, który wykorzystał na podyktowanie Hessowi tekstu, który później opublikowano pod tytułem *Mein Kampf*, na której w późniejszych latach zarobił olbrzymie sumy, doprowadzając do jej przymusowego rozpowszechniania³³³. Interpretacji tej książki powstało bardzo wiele, a opinie na jej temat są bardzo skrajne: od tych, które przedstawiają dzieło Hitlera jako pozycję godną głębszej analizy literackiej, czy politycznej³³⁴, po te, ukazujące książkę jako wywód człowieka z problemami psychicznymi, wyrażającego się za pomocą nielogicznych i niegramatycznych zdań³³⁵. Hitler za bramą więzienia miał czas na głębokie przemyślenia, dotyczące przyszłości, zwycięstw i dotychczasowych pomyłek. W tym czasie narodziło się w nim nowe poczucie misji i pragnął wskazać Niemcom nową drogę do wspaniałego przeznaczenia ich państwa. Wiedział również, że aby to osiągnąć, musiał dokonać zmiany dotychczasowej taktyki prób przejęcia władzy³³⁶.

2.5. Walka o władzę w państwie

Przebywający w więzieniu Hitler postanowił dokonać reorganizacji całej NSDAP, chociaż zaczął on już tego dokonywać zaraz przed uwięzieniem go, gdy wręczył on Rosenbergowi krótką notatkę o lakonicznej treści: „Drogi Rosenberg! Od teraz będzie pan kierował naszym ruchem.”³³⁷. Hitler, mianując niefrasobliwego Rosenberga na formalnego zastępcę, miał pewność, że jego pozycja nie będzie zagrożona³³⁸. Hitler, który został zwolniony przed terminowo, wrócił do swojego mieszkania w Monachium, gdzie zastał wiele

³³¹J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 54.

³³²K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 54.

³³³U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 168 – 170, 179; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 47; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 40.

³³⁴J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 58; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 71; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 40.

³³⁵F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 47; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 148; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 109; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 49.

³³⁶J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 53 – 54.

³³⁷K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 72.

³³⁸J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 63; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 156.

depesz gratulacyjnych i kwiatów. Przez kilkanaście miesięcy nieobecności Hitlera w życiu politycznym Monachium, dokonało się jednak bardzo wiele zmian³³⁹. Doszło do względnej stabilizacji kapitalizmu, co wiązało się z poprawą sytuacji gospodarczej kraju. Dokonał się również odpływ fali ruchu rewolucyjnego, co znalazło wyraz we wzroście udziału polityków nacjonalistycznych w rządzie Rzeszy³⁴⁰. Ponadto, po śmierci socjaldemokratycznego prezydenta F. Eberta, na urząd ten został wybrany dawny cesarski feldmarszałek P. Von Hindenburg, którego osobowość w połączeniu z uprawnieniami jakie posiadał z tytułu 48. artykułu konstytucji³⁴¹, stwarzała zagrożenie dla systemu demokratycznego. Taka sytuacja spowodowała znaczny spadek pozycji Hitlera na scenie politycznej, co wyraźnie widać w wynikach wyborów z dnia 20 maja 1928 roku, kiedy partia nazistowska otrzymała zaledwie 810 000 głosów na 31 milionów oddanych³⁴².

Niepowodzenie puczu piwiarnianego i okres spędzony w więzieniu dokonały pewnej metamorfozy psychicznej Hitlera: z bezdomnego awanturника wiedeńskiego przeistoczył się on w sprawnego polityka, który postanowił, że nie stanie oko w oko z lufami wojskowych i policyjnych pistoletów, dopóki nie będą na jego rozkazy. Po zakończonej jego uwięzieniem klęsce puczu, zaczął myśleć o sobie jak o wszechwładnym Führerze³⁴³. Doszedł on do wniosku, że władzy nie można zdobyć za pomocą przemocy, lecz poprzez legalną drogę, jaką utorowała mu konstytucja weimarska³⁴⁴. Jego celem było stworzenie masowego ruchu i połączenie silnej reprezentacji parlamentarnej z pozaparlamentarnym terrorem ulicznym. Z pomocą najwierniejszych towarzyszy, a w szczególności Göringa i Goebbelsa, Hitler przystąpił do obudowy ruchu partyjnego, który rozpadł się podczas jego nieobecności. Wyrazem powrotu do aktywnego życia politycznego było spotkanie Hitlera z premierem rządu bawarskiego H. Heldem dnia 4 stycznia 1925 roku. Na tymże spotkaniu Hitler oficjalnie przyznał, iż przewrót jakiego chciał dokonać był błędem, którego już nie powtórzy. W odpowiedzi na taką skruchę, premier dokonał ponownej legalizacji NSDAP, wznowił działalność jej organu prasowego³⁴⁵ oraz przywrócił Hitlerowi możliwość publicznego przemawiania. Partię w niedługim czasie relegalizowano również w Prusach, a później na

³³⁹ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 189; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 79.

³⁴⁰ F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 48; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 44.

³⁴¹ Dawał on możliwość przyznania prezydentowi specjalnych uprawnień, na podstawie których mógł wprowadzić on stan wyjątkowy, oparty o system prezydencki. (U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 194; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 156).

³⁴² U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 194.

³⁴³ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 57; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 61.

³⁴⁴ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 55.

³⁴⁵ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 77.

terenie całego państwa³⁴⁶. Hitler, wiedząc, że ruch nazistowski jest w rozsypce, znów postawił na rządy twardej ręki, jednoznacznie odrzucając możliwość narzucania sobie jakichkolwiek warunków przez innych działaczy. W ten sposób zapowiadał on rozprawienie się w wewnętrzną opozycją, jaka powstała na wskutek różnic poglądów, dotyczących stosunku partii do własności prywatnej³⁴⁷. Zwycięstwo nad wewnętrzną opozycją w partii datuje się na dzień 22 maja 1926 roku, kiedy to dokonano ponownego wyboru Hitlera na przywódcę NSDAP³⁴⁸.

Hitlerowi udało się umocnić własną pozycję w partii, ale to nie było środkiem do celu, jakim było wyjście z marginesowej pozycji na scenie politycznej Niemiec. Słabość partii przejawiała się w wielu dziedzinach, jednakże najbardziej dotkliwą kwestią była sprawa finansów. Rozumiejąc, że kluczem do sukcesu w polityce jest nie tylko talent oratorski, ale również zasobny budżet, Hitler zaczął zabiegać o poparcie kół przemysłowych³⁴⁹. Czyniąc te starania, nie tylko nie wspominał o wprowadzeniu radykalnych rozwiązań dotyczących rozwiązań z zakresu ekonomii kraju, jakie wciąż widniały w programie NSDAP, ale pomniejszał znaczenie spraw tak podstawowych w świetle jego poglądów politycznych, jako zagadnienia uporania się w kwestię „żydostwa”, czy ekspansji na wschód w imię *Lebensraumu*³⁵⁰. Zaczął przemawiać do przemysłowców, bankierów, armatorów i kupców, aby za ich pośrednictwem przyczynić się do zwiększenia zasobów finansowych partii. Na takich spotkaniach mówił najczęściej o tym, iż celem partii jest oczyszczenie Niemiec ze wszelkich przejawów marksizmu i przywrócenie wielkości gospodarki Niemieckiej na świecie. Osoby te były skłonne subsydiować NSDAP, widząc w niej jedyną skuteczną zaporę przeciwko szerzącemu się komunizmowi³⁵¹. Hitler odniósł pewne sukcesy na tej płaszczyźnie, jednakże dotyczyło to przedsiębiorców mniejszych przedsiębiorstw. Ze świata wielkiego biznesu zdołał przekonać kilka osób, a między innymi E. Kirdofa, który dokonał jednorazowej wpłaty 100 tysięcy marek na konto partii³⁵². Jednakże z czasem, gdy poparcie

³⁴⁶ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 64.

³⁴⁷ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 80 – 81; F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 48; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 75; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 67.

³⁴⁸ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 75 – 76.

³⁴⁹ F. Kersuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 48 – 49.

³⁵⁰ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 163.

³⁵¹ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 49; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 98.

³⁵² A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., tom I, s. 163.

partii rośło, zaczęło zgłaszać się coraz więcej wielkich przemysłowców, którzy chętnie wspierali skarbiec NSDAP³⁵³.

Te politycznie chude lata były dla Hitlera czasem, kiedy to wzbogacał swoje życie prywatne. Skoncentrowany na tworzeniu przyszłości partii i swojej, spędzał większość czasu w ustronnym miejscu, wypoczywając i relaksując się w Alpach Bawarskich, powyżej wsi Berchtesgaden. Jak sam wspomina, spędził tam najwspanialsze lata jego życia, gdyż to właśnie tam rodziły się i dojrzewały jego polityczne projekty. W tamtym właśnie okresie poznał wiele kobiet³⁵⁴, jednakże nie obnosił się on z zamiarem ożenku, kreując siebie na mężczyznę całkowicie oddanego sprawom politycznym. Wobec powszechnej opinii towarzyszków, Hitler lubił przebywać w towarzystwie kobiet (zwłaszcza tych atrakcyjnych, co było wyrazem jego artystycznego uwielbienia dla piękna), które niejednokrotnie odwzajemniając jego uczucia, stawały się dlań swoistymi „opiekunkami”³⁵⁵. Domniema się, iż jedną z jego największych miłości, było uczucie do Angeli (Geli) Raubal – jego siostrzenicy³⁵⁶. Ta jasnowłosa, dwudziestoletnia dziewczyna stanowiła dla Hitlera obiekt miłości i zazdrości równocześnie. Jego późniejsza towarzyszka życia, E. Braun, nie budziła już w Hitlerze takich emocji. Istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, że Hitler chciał poślubić Geli, co będąc jawnym łamaniem jego zasad, miało stanowić najdobitniejsze potwierdzenie jego uczuć, jednakże samobójcza śmierć dziewczyny, zakończyła całą tę farsę. Do dziś istnieje bardzo wiele przypuszczeń, dotyczących okoliczności śmierci Geli (wahających się pomiędzy samobójstwem, a morderstwem dokonany przez Himmlera). Sam Hitler przez wiele miesięcy był pogrążony w rozpacz, zamknięty w sobie. Wtedy to właśnie cały swój czas i energię poświęcił na wypełnienie obranych postanowień, by dokonać ostatecznego zrywu w walce o władzę i dyktaturę nad wielkim niemieckim narodem³⁵⁷.

Chociaż w wyborach z 1928 roku partia nazistowska uzyskała niewielkie poparcie, wielki kryzys gospodarczy, który był druzgocący dla klas średnich, sprawił, iż Hitler zaczął wznosić się na wyżyny poprzez zyskiwanie zwolenników ze wszystkich warstw społeczeństwa niemieckiego, które czuły się zagrożone ze względu na sytuację ekonomiczną. Oprócz chłopów, rzemieślników, handlowców, byłych oficerów, studentów, drobnych przedsiębiorców i zdeklasowanych intelektualistów w 1929 roku naziści zaczęli zdobywać

³⁵³ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 110.

³⁵⁴ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 66.

³⁵⁵ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 47.

³⁵⁶ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 98 – 99.

³⁵⁷ W. L. Shirer, *Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 46 – 47.

wpływy w kręgach wielkich przemysłowców, nacjonalistycznych konserwatystów i byłych wojskowych³⁵⁸. Z demagogiczną wirtuozerią Hitler grał na narodowych urazach, atmosferze buntu i pragnienia silnego przywództwa, wykorzystując wszystkie elementy nowoczesnej socjotechniki, aby ukazać się jako odkupiciel i mesjanistyczny wybawca narodu niemieckiego³⁵⁹. Hitler zwrócił się z podaniem do władz miejskich Linzu z prośbą o przyznanie mu obywatelstwa niemieckiego. Umotywował to faktem swojego długoletniego pobytu na terytorium Niemczech oraz czynnym udziałem w wojnie po stronie niemieckiej. Dotychczas Hitler był bezpaństwowcem, bez możliwości posiadania prawa wyborczego zarówno czynnego jak i biernego. Obywatelstwo Hitler otrzymał dnia 26 lutego 1932 roku, dzięki czemu był w stanie starować w wyborach prezydenckich³⁶⁰.

W okresie kampanii wyborczych, zarówno tych do Reichstagu, jak i w wyborach prezydenckich, Hitler starał się zakorzenić swą postać tak dalece w umysłach obywateli, aby stał się dla nich hasłem i synonimem wszystkich tych, którzy pragnęli odrodzenia Niemiec, co w późniejszym okresie stało się podstawą tworzenia kultu Führera³⁶¹. Niektórzy uważali nawet, iż Hitler, jako człowiek nie istnieje, gdyż jego postać jest bardziej utożsamiana z hasłem *Heil hitler!*, niż z jego osobą. Przez to Hitler nabrał megalomańskiej wiary we własną wszechwiedzę i zdołał przekonać też wielu innych o swoim geniuszu³⁶². Całe życie Hitlera było przedstawiane jako mit, legenda, której bohaterem był prawdziwy żołnierz, pracownik oraz osoba, która odczuwała te same nastroje, jakie żywili niemieccy obywatele. Tak atrakcyjnie udratyzowana historia stała się bardzo przydatna do umocnienia władzy Hitlera, jako tego, który poświęcił całe życie dla ratowania upadłego państwa niemieckiego³⁶³. Celom Hitlera służyło bezpośrednie wiązanie jego „heroicznej” służby podczas wojny z „misją”, jaką wyznaczył sobie potem w odpowiedzi na zdradę szlachetnych żołnierzy z frontu i obecną niedolę niemieckiego społeczeństwa, którą przypisywał dziedzictwu inspirowanej przez Żydów demokracji³⁶⁴. Charyzmatyczna atrakcyjność Hitlera była budowana na fundamencie osobistego „męstwa” i nie mógł sobie pozwolić na

³⁵⁸ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 48; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 67.

³⁵⁹ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 109 – 110.

³⁶⁰ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 227 – 228.

³⁶¹ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 90.

³⁶² M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 39, 46.

³⁶³ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 27 – 28.

³⁶⁴ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 50.

podważenie kreowanego obrazu³⁶⁵. Hitler był uważany za polityka, który powinien był wystąpić na scenie politycznej w roli mesjasza, za którym tłumy tak bardzo tęskniły³⁶⁶.

W 1932 roku polityczne wrzenie narastało i wraz z postępującą polaryzacją sił politycznych – w takiej atmosferze rozstrzygały się losy republiki weimarskiej. W związku z upływem kadencji Hindenburga zapowiedziano wybory prezydenckie. Jednym z kandydatów był Hitler³⁶⁷. W czasie kampanii wyborczej wygłosił on dziesiątki przemówień w kilkunastu różnych miastach: w trakcie spotkań m. in. w Lipsku, Wrocławiu, Szczecinie, Dortmundzie, Hanowerze słuchało go w sumie niecałe pół miliona ludzi. Jak na tamte czasy liczba ta była imponująca³⁶⁸. W pierwszej turze wyborów z dnia 13 marca 1932 roku głosy wyborców okazały się rozbite i Hindenburg nie otrzymał koniecznej do bezwzględnego wygrania wyborów połowy głosów. W drugiej turze, z dnia 10 kwietnia, za Hindenburgiem, uważanym za męża opatrnościowego konserwatystów, głosowała większość socjaldemokratów, dzięki czemu otrzymał on 53 procent głosów. Jednakże od tej chwili sytuacja rozwinęła się błyskawicznie. W wyborach do Reichstagu z lipca 1932 roku naziści otrzymali prawie czternaście milionów głosów, co przełożyło się na 230 mandatów, przez co okazali się najsilniejszą dotychczas partią w powojennej historii Niemiec. Hitler doszedł do władzy z pomocą partii pod przewodnictwem F. von Papena, który przekonał niezdecydowanego Hindenburga do mianowania Hitlera kanclerzem Rzeszy, co nastąpiło dnia 30 stycznia 1933 roku³⁶⁹.

³⁶⁵ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 97.

³⁶⁶ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 197.

³⁶⁷ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 100.

³⁶⁸ J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 71.

³⁶⁹ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 110; J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 76.

Rozdział 3

Analiza sprawowania rządów przez A. Hitlera w latach 1933 – 1945

3.1. Ustanowienie jednopartyjności

3.1.1. Eliminacja opozycji

Hitler po przejęciu władzy drogą demokratyczną, nie uważał, aby dalsze utrzymywanie opozycji miało rację bytu, jednakże do jej zlikwidowania konieczne było obranie takiego sposobu, aby nadal pozostawał on w granicach legalności, ze względu na wciąż słabą pozycję nowego kanclerza. Następnego dnia po zaprzysiężeniu Hitlera odbyła się specjalna narada nowego kanclerza oraz von Papena, której wynikiem było utworzenie rządu koalicyjnego, w skład którego weszli hitlerowcy oraz członkowie *deutschnationale*. Członkowie tej narodowo – konserwatywnej partii zgodzili się na oddanie urzędu kanclerza w ręce Hitlera³⁷⁰. Poniższa tabela (por Tab. 3) przedstawia skład rządu, jaki został powołany przez prezydenta von Hindenburga dnia 30 stycznia 1933 roku.

Tab. 3. Skład rządu Republiki Weimarskiej powołany dnia 30 stycznia 1933 roku

Stanowisko	Imię i nazwisko	Przynależność partyjna
Kanclerz	Adolf Hitler	NSDAP
Wicekanclerz	Franz von Papen	Bezpartyjny
Min. spraw zagranicznych	Konstantin von Neurath	Bezpartyjny
Min. obrony	Gen. Wener von Blomberg	Bezpartyjny
Min. spraw wewnętrznych	Wilhelm Frick	NSDAP
Min. gospodarki i rolnictwa	Alfred Hugenberg	DNVP
Min. finansów	Lutz Schwerin von Krosigk	bezpartyjny
Min. pracy	Franz Seldte	DNVP
Min. sprawiedliwości	Franz Grünter	DNVP
Min. Poczty i komunikacji	Paul Elzt von Rübenach	bezpartyjny
Minister bez teki	Herman Göring	NSDAP

Źródło: opracowane na podstawie J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 344 – 345; Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 56; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 366; F. Kresuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 58.

³⁷⁰J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 344.

Na podstawie danych zawartych w powyższej tabeli można stwierdzić, że pomimo tego, iż Hitler piastował urząd kanclerza, jego pozycja w rządzie była słaba ze względu na niewielką ilość ministrów wywodzących się z NSDAP, jacy mieli stanowić jego zaplecze władzy. Jednakże sytuacja ta w niedługim czasie uległa zmianie, gdyż dnia 13 marca 1933 roku zostało utworzone Ministerstwo Propagandy, które zostało przydzielone Goebbelsowi, a dnia 28 kwietnia Göring został przemianowany na ministra komunikacji lotniczej³⁷¹.

Pierwotny skład rządu budził nadzieję nie tylko w reprezentantach *deutschenationale*, ale również w ich przeciwnikach, że to konserwatyści będą wiedli prym w nowej ekipie rządzącej, co tym bardziej potwierdzały sympatie kierowane w stronę DNVP przez prezydenta von Hindenburga. Uważano, że Hitler na stanowisku kanclerza zostanie całkowicie przez nich zneutralizowany i będzie niczym marionetka w rękach von Papena i Hugenberg, którzy chcieli wykorzystać popularność Hitlera do przeforsowania własnych zamierzeń³⁷². Von Papen dodatkowo zabezpieczył się, gdyż zastrzegł sobie prawo do uczestniczenia w każdej audiencji Hitlera u prezydenta³⁷³. Hitler, posiadający coś na kształt politycznej intuicji, nie wyprowadzał swoich przeciwników z ich domysłów, bowiem na każdym spotkaniu z prezydentem Hindenburgiem podkreślał, iż dla niego istotne będzie realizowanie interesów narodu, a nie partii przy jednoczesnym poszanowaniu konstytucji i wynikłych z niej praw oraz obiecał, iż będzie się starać zaprowadzić harmonię w państwie. Ponadto, Hitler miał świadomość tego, że jego pozycja jest jeszcze niepewna i nie chciał odstraszać swoich konserwatywnych koalicjantów, przez co był bardzo ostrożny, otwarty na sugestie i nie odrzucał poglądów odmiennych o jego własnych³⁷⁴.

To błędne myślenie przeciwników i rywali NSDAP zostało wykorzystane przez lidera tej ostatniej. Hitler widząc, iż jego pozycja może w każdej chwili znacząco stracić na znaczeniu, postanowił podjąć decyzję rozwiązania dotychczasowego Reichstagu oraz zaplanowania daty wyborów, które miały odbyć się dnia 5 marca 1933 roku³⁷⁵. Hitler w najwęższym gronie współpracowników podkreślał, że władzy zdobytej takim wysiłkiem nie ma zamiaru oddać, a podjęcie współpracy z konserwatywnymi jako partnerami w koalicji,

³⁷¹R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 73, 77.

³⁷²L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 1998, s. 42; J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny, Wydawnictwo Albatros, Warszawa 2014, s. 339.

³⁷³J. C. Fest, Obliczcie Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 76; W. L. Shirer, Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 58.

³⁷⁴I. Kreshaw, Hitler. Hybris 1889 – 1936, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2001, s. 369, 380.

³⁷⁵Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 56.

było jedynie rozwiązaniem tymczasowym³⁷⁶. Oficjalnie zaś podkreślał, że nowe wybory mają charakter wotum ufności społeczeństwa wobec nowego gabinetu, a ich wynik nie wpłynie na zmiany kadrowe rządu³⁷⁷.

W momencie, gdy Hitler wymusił na nieudolnym prezydencie von Hindenburgu decyzję o rozpisaniu nowych wyborów, rozpoczęła się brutalna walka z opozycją. Jej celem było zlikwidowanie przeciwników politycznych Hitlera oraz umocnienie pozycji jego nazistowskiej partii. Kolejne decyzje i zmiany przychodziły z dużą łatwością dla Hitlera. Przykładowo, wiedział, że uzyskanie poparcia wojska było bardzo istotnym elementem budowania jego przyszłej pozycji. Dnia 3 lutego Hitler złożył wizytę naczelnym dowódcom wojsk lądowych i marynarki w siedzibie ministra obrony narodowej, gdzie bezpośrednio zaznaczył, że celem jego polityki jest budowanie silnej władzy państwowej i potężnego zaplecza wojskowego Niemiec, a armia nie zostanie wykorzystana do przywrócenia spokoju w państwie, lecz przez następne lata powinno zostać zmodernizowana i przygotowana do odepchnięcia ataku ze strony potencjalnych agresorów zagranicznych. Zapowiadał również wtedy, że jakiegokolwiek przejawy pacyfizmu oraz tendencje marksistowskie w wojsku będą srodze tępić. Przemówienie to zostało przyjęte przez zgromadzonych z entuzjazmem, mimo, że początkowo byli pełni dystansu wobec nowego kanclerza. To spotkanie przyczyniło się do uzyskania poparcia dla Hitlera ze strony armii³⁷⁸. Następnie, dnia 4 lutego 1933 roku Hitler preforsował dekret „O ochronie narodu niemieckiego”, na podstawie którego rząd otrzymał uprawnienia do zawieszania działalności „niebezpiecznych” wydawnictw oraz rozpędzania groźnych dla porządku publicznego zebrań publicznych³⁷⁹.

Kolejną i jednocześnie najważniejszą z okoliczności, która przyczyniła się do sukcesu Hitlera, był pożar Reichstagu, jaki miał miejsce dnia 27 lutego 1933 roku. Przez wiele lat nie dotarto do prawdy, kto był odpowiedzialny za ten czyn. Domniemać można, czy dokonano tego na rozkaz Göringa, który w tamtym okresie był przewodniczącym Reichstagu, czy była to wina komunistycznego działacza Marinusa von Lubbe, schwytanego podczas pożogi.

³⁷⁶ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 411.

³⁷⁷ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 382; L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 48.

³⁷⁸ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 384; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 680.

³⁷⁹ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 341; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 127

Istnieje również teza, że były dwie grupy podpalaczy³⁸⁰. Pomimo świadectw naocznych uczestników wydarzenia, że podpalacz działał w pojedynkę, Hitler uważał, iż to początek komunistycznej rewolucji, której celem było obalenie jego rządu. Kanclerz jednoznacznie podkreślał, że nie może istnieć żadna tolerancja ani pobłażliwość dla takiego zachowania i wydał rozkaz aresztowania wszystkich komunistycznych deputowanych oraz przywódców partii, a także zamknięcia lokali Komunistycznej Partii Niemiec oraz wydawania ich czasopism³⁸¹, jednakże nie dokonał on delegalizacji partii komunistycznej. Kanclerz wiedział, że przed wyborami byłoby to błędem politycznym. Za pomocą krwawego terroru, masowych aresztowań i zabójstw przeciwników politycznych Hitler szybko doprowadził do niemalże całkowitego usunięcia ze sceny politycznej i życia społecznego reprezentantów i zwolenników komunizmu³⁸². Już na samym początku rządów udało się Hitlerowi częściowo „oczyścić” niemiecki naród od jego wrogów, jakimi byli komuniści³⁸³.

Hitler wykorzystał te wydarzenia bardzo zręcznie i powołując się na ochronę porządku publicznego wymusił na prezydencie von Hindenburgu, aby ten następnego dnia po podpaleniu gmachu parlamentu wydał dekret „O ochronie narodu i państwa”, wymierzony przeciwko „zdradzie narodu i zdrazieckim knowaniom”³⁸⁴. Cywilny stan wyjątkowy został zastąpiony wojskowym, za którym opowiedzieli się konserwatyści³⁸⁵. Kolejne paragrafy anulowały, aż do odwołania, siedem artykułów konstytucji weimarskiej i pozwalały na zniesienie swobód obywatelskich celem przywrócenia ładu oraz porządku na terenie państwa niemieckiego.³⁸⁶ Zapisy tej ustawy szczególnie uderzały w osoby, które zostały oskarżone o zbrodnie polityczne przeciwko nowemu rządowi i pozostawały w więzieniach prewencyjnych na czas nieokreślony³⁸⁷. To posunięcie Hitlera było dla niego początkiem nowych możliwości, ponieważ swobodne interpretowanie zapisów tego dekretu, pozwalało mu na kolejne realizowanie procesu eliminacji opozycji. Interesującym jest również to, czemu nikt z badaczy czy współczesnych świadków nie zwrócił uwagi na fakt, iż wolności obywatelskie zostały zawieszone, a w praktyce zniesione, co w tym przypadku miało poważne konotacje prawne. Ponadto, wprowadzenie tego dekretu, sprawiło, iż społeczeństwo uwierzyło, iż

³⁸⁰ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2014, s. 95; L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 48; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 666; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 310; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 419.

³⁸¹ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 95; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 315.

³⁸² J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 345 – 346, 350.

³⁸³ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez kary*, Wydawnictwo AA, Kraków 2015, s. 103.

³⁸⁴ *Encyklopedia historyczna Świata...*, op. cit., s. 56.

³⁸⁵ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 348.

³⁸⁶ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 314.

³⁸⁷ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 98; L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 48.

porządek i ład w państwie jest poważnie zagrożony, przez opinia publiczna przyjęła podjęte przez rząd kroki z entuzjazmem³⁸⁸. Ten „efekt uboczny” stanowił dla Hitlera kolejną zaletę: przysporzyło mu to dodatkowej popularności, a w oczach społeczeństwa zaczął on uchodzić za obrońcę narodu niemieckiego.

W nowej sytuacji prawnej pędu zaczynała nabierać kampania wyborcza. Hitler, mając ułatwioną sprawę, zastraszał wszelkich przeciwników politycznych za pomocą represji i terroru bojówek hitlerowskich, zwłaszcza SA³⁸⁹. W przemówieniach Hitlera dominowała krytyka wobec przeciwników politycznych, zaś sam nie przedstawiał własnego programu³⁹⁰. Dnia 10 lutego 1933 roku naziści zainaugurowali swą kampanię wyborczą, w której zręcznie wykorzystali technologię radiofonii.³⁹¹ Hitler osiągnął nowy poziom zastraszania, gdyż podczas kampanii wyborczej nazistowska propaganda bez przerwy powoływała się na wywrotową działalność komunistów oraz niezwykłą wolę Hitlera, walczącego o zachowanie bezpieczeństwa narodu niemieckiego. Goebbels uważał, że dzień wyborów będzie „dniem narodowego przebudzenia”³⁹², ponieważ miał to być równocześnie dzień początku nowego reżimu i moment upadku znienawidzonego przez nazistów i ich zwolenników systemu demokratycznego³⁹³. Ponadto, Hitler zdobył duże zaufanie społeczeństwa, ponieważ wykorzystał pozycję von Hindenburga. Plakaty z twarzami kanclerza i prezydenta oraz płomienne hasła walki o jedność narodową, które zostały wykorzystane podczas kampanii³⁹⁴, okazały się bardzo trafnym posunięciem w umacnianiu wizerunku Hitlera. Kampania była prowadzona analogicznie do tej przed 1932 rokiem, a jej uwieńczeniem była transmisja przemówienia Hitlera, jakie zostało wygłoszone na ogromnym wiecu na terenie Prus Wschodnich. Majestatyczna mowa, przepełniona bezpośrednimi zwrotami do przyszłych wyborców, została uwieczniona hymnem, a zakończenie przemówienia sygnalizowało zapalenie „ognisk wolności”, jakie zapłonęły wzdłuż granic Rzeszy³⁹⁵. Ta patetyczna oprawa oraz pompacyjny przebieg wieców stanowiły podstawę

³⁸⁸ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 397; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 428.

³⁸⁹ *Encyklopedia historyczna Świata...*, op. cit., s. 57.

³⁹⁰ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 351.

³⁹¹ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 417.

³⁹² J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 111; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 315.

³⁹³ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 378.

³⁹⁴ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 111; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 190. R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 110; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 417.

³⁹⁵ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 207; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 315.

wielkich wysiłków nazistów, jakie były podejmowane w celu uzyskania jak największej ilości głosów w nadchodzących wyborach. Korzystanie z dotychczasowego dorobku, jaki posiadali hitlerowcy w prowadzeniu kampanii, było udoskonalone z każdym kolejnym dniem, co Hitlera zapewne bardzo cieszyło, ale jednocześnie i napełniało poczuciem powagi sytuacji.

3.1.2. Wyniki wyborów oraz zmanipulowanie liczby mandatów w parlamencie

W dniu wyborów, czyli dnia 5 marca 1933 roku, frekwencja wynosiła 88,04% uprawnianych do głosowania i była to najwyższa frekwencja od 1918 roku. Mimo tak wysokiego stopnia obecności obywateli na wyborach, NSDAP uzyskało, niezadowolające z punktu widzenia Hitlera, wyniki³⁹⁶. Hitler, podejmując decyzję o dążeniu do rozpisania nowych wyborów, zapewne liczył na to, iż jego partia uzyska przewagę tak miazdzącą, iż uzyska ona bezwzględną większość, która pozwoliłaby na samodzielne rządzenie. Wyniki wyborów do Reichstagu przedstawiały się następująco (por. Tab. 4):

Tab. 4. Wyniki wyborów z dnia 5 marca 1933 roku do Reichstagu

Nazwa stronnictwa	Ilość otrzymanych mandatów	W procentach
NSDAP	288	43,9
Socjaldemokraci	120	18,3
Centrum	74	11,7
Komuniści	81	12,3
<i>Deutschnationale</i>	52	8,2
Bawarska Partia Ludowa	18	2,8
Demokraci	5	0,9
Partia Ludowa	2	1,1
Drobne stronnictwa (łącznie)	7	1,9
Łącznie	647	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 347; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. II, s. 451; Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 57; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 128.

³⁹⁶ L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 120.

Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, iż dla hitlerowców koniecznym było doprowadzenie do koalicji rządowej z nacjonalistami, co dla Hitlera było sytuacją niedopuszczalną, bowiem nie zamierzał uzależniać swojej władzy od jakiegokolwiek koalicjanta, nawet jeśli ten byłby bezwzględnie posłuszny wobec woli partii większościowej. Innym interesującym elementem tych wyborów był wynik socjaldemokratów, którzy w ciągu kampanii wyborczej byli nie mniej szykanowani od komunistów przez hitlerowców. Uzyskanie drugiego miejsca pod względem ilości mandatów w parlamencie to niemały sukces. Jednakże przypomnijmy, iż posłowie komunistyczni zostali aresztowani po pożarze Reichstagu, a część z nich wyjechała w obawie o swoje życie. KPD posiadała prawie 5 milionów głosów, które mogły zostać oddane na inne partie, jednak ich reprezentanci nie byli fizycznie obecni w parlamencie. Ta sytuacja pchnęła Hitlera do dalszych działań, które miały pozwolić mu uzyskanie samowładztwa³⁹⁷.

Pierwsze posiedzenie nowo wybranego Reichstagu odbyło się dnia 24 marca 1933 roku w sali gmachu opery Krolla (stąd prześmiewcze określenie Reichstagu „najdroższym chórem świata”)³⁹⁸. Dzień ten był dla Hitlera bardzo ważny, bowiem planował on doprowadzić do przegłosowania ustawy „O specjalnych pełnomocnictwach” (niem. *Ermächtigungsgesetz*), znanej również pod nazwą „O likwidacji nędzy narodu i państwa”. Wszystkie dotychczasowe działania Hitlera były podporządkowane temu, aby osiągnąć cel przegłosowania tej ustawy. Zamierzeniem kanclerza było zniesienie kontrolowania rządu przez parlament na okres czterech lat, co stanowiło podstawę tej ustawy. W przygotowanej dla posłów mowie zawarte były postulaty rozważne i nacechowane powagą: kanclerz zapewnił, że będzie szanować własność prywatną, obiecał pomóc rolnikom i klasie średniej, skupi się na rozwiązaniu najpoważniejszego problemu, jakim było bezrobocie i będzie tworzył przyjazną politykę zagraniczną. Istotnym jest również to, iż Hitler w momencie spotkania z posłami zamierzał swoją decyzję wesprzeć groźbą rozpoczęcia masowego terroru, jaki byłby usankcjonowany dekretem „O ochronie narodu” z dnia 28 lutego³⁹⁹. Można również podejrzewać, iż Hitler obawiał się, iż jego przeciwnicy polityczni zawiążą koalicję i tym samym pozbawią go władzy, dlatego musiał działać szybko i bezkompromisowo.

³⁹⁷ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 656; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 316.

³⁹⁸ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 113; M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 97; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 128.

³⁹⁹ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 382; J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 354; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 113; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 190, 114.

Przygotowanie do przegłosowania ustawy miało także charakter organizacyjny: Hitler dopilnował, aby gmach został otoczony przez członków SA i SS, którzy jednoznacznie grozili użyciem przemocy wobec posłów, gdy ci zadecydują przeciwko woli Hitlera⁴⁰⁰. Hitler liczył na poparcie ze strony konserwatystów i nie mylił się co do swoich założeń. Za uchwaleniem ustawy „O specjalnych pełnomocnictwach” głosowało aż 444 posłów, przeciwko zaś było 94. Uzyskany wynik był większy od wymaganej 2/3 liczby głosów, która przy ówczesnym stanie parlamentu wynosiła 432⁴⁰¹. Taki wynik wskazuje na to, iż nawet obecność komunistów nie zmieniłaby losów głosowania. Wynik ten był wyrazem poparcia dla Hitlera ze strony prawicy – zarówno posłów *deutschnationale*, jak i reprezentantów katolickiej partii Centrum. Głosując za przyjęciem tej ustawy, przyczynili się do sytuacji, w której Hitler otrzymał władzę tak nieograniczoną, że nawet dotychczasowe uprawnienia prezydenta, czy Reichstagu były w sensie prawnym węższe. Na podstawie uzyskanych pełnomocnictw Hitler posiadał możliwość wydawania dekretów, które dotyczyć mogły zmian we wszystkich dziedzinach polityki państwowej, bez możliwości ich korygowania przez Reichstag lub prezydenta. Hitler doprowadził również do rozwiązania wszystkich innych partii, co nastąpiło w czerwcu i lipcu 1933 roku, przejmując kolejno ich majątek. Dnia 14 lipca 1933 roku został przedstawiony dekret, który jednoznacznie ukazywał NSDAP jako jedyną partię rządzącą III Rzeszą⁴⁰². Do tego czasu Hitler wprowadził kolejnych pięciu nazistów do swojego rządu⁴⁰³, więc opcja zmiany systemu partyjnego Niemiec na jednopartyjny, napotkała niewielu przeciwników. W ten sposób wprowadził on system jednopartyjny, co było niezgodne z zapisami konstytucji weimarskiej, a pozbawienie Reichstagu wpływu na władzę, czyniło cały system parlamentarny jedynie ułudą.

Należy zwrócić tutaj szczególną uwagę na wszystkie dotychczasowe działania Hitlera – miały one charakter szybki i zdecydowany, co w połączeniu z błyskawicznym tempem wypadków spowodowało, iż jego przeciwnicy polityczni nie mieli możliwości skupienia i sformułowania na nowo kadr oraz poczynań. Promulgowanie kolejnych aktów prawnych, które w teorii prawa miały słabe podstawy prawne, w bardzo krótkim odstępie, spowodowało, iż działania rządu zostały przekształcone w jeden długi proces, który charakteryzował się tym, że każdy kolejny etap stanowił poniekąd konsekwencję kroku poprzedniego, a zarazem stawał się podstawą prawną, rzeczową i wykonawczą do podejmowania dalszych działań.

⁴⁰⁰ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 405.

⁴⁰¹ M. Hesemann, Kłamstwa Hitlera..., op. cit., s. 97; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 321; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 347.

⁴⁰² K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 115, 124; Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 57.

⁴⁰³ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 362.

3.2. Kontrola gospodarki

3.2.1. Militaryzacja Niemiec – cel nadrzędny

Hitler niejednokrotnie podkreślał, że przywrócenie dawnej potęgi Niemiec jest dla niego celem nadrzędnym, a narzędziem miało być napędzenie gospodarki wojennej. Sprawą priorytetową było dla niego przestawienie gospodarki Niemiec na tory wojenne⁴⁰⁴. Takie działanie kanclerza, początkowo może być dla czytelnika niezrozumiałe, jednak w połączeniu z kolejnymi faktami, jakie zostaną przedstawione dalej, stworzy spójny obraz przyczyn, dla których Hitler tak bardzo naciskał na proces militaryzacji Niemiec. Swoje zamiary w tej kwestii oraz sposób ich realizacji pierwszy raz Hitler oficjalnie przedstawił na wspomnianym już spotkaniu z wojskowymi dnia 3 lutego 1933 roku, czyli już kilka dni po objęciu władzy. Wtedy to właśnie Hitler odsłonił swoje ekspansyjne plany walki o „przestrzeń życiową”. Poruszanie tego tematu w pierwszych dniach kanclerstwa, stanowi potwierdzenie tego, że militaryzacja stanowiła dla Hitlera sprawę priorytetową.⁴⁰⁵ Można domniemać, że w owym czasie wojskowi nie byli do końca świadomi tego, do czego dążył Hitler, uważając, że militarna i ideologiczna wojna z jakimkolwiek mocarstwem zakończy się kompletną katastrofą. W trakcie tego spotkania doszło do jeszcze jednego ważnego aktu: wojskowi uzyskali od nowego kanclerza gwarancję swojego monopolu oraz zapewnienie, że sprawy resortu militarnego będą traktowane priorytetowo. Hitler wówczas zapewnił ich o tym, że w najbliższym okresie, obejmującym od czterech do pięciu lat, wprowadzona będzie zasada, która będzie opierać się na prostym zdaniu: „Wszystko dla wojska”⁴⁰⁶. Jednak w pierwszych latach swoich rządów Hitler krył się z publicznymi i oficjalnymi oświadczeniami dotyczącymi ekspansjonistycznych planów.

Kilka dni później, czyli dnia 9 lutego 1933 roku, na spotkaniu komitetu ds. tworzenia nowych miejsc pracy, nowy kanclerz stwierdził, iż etap, dzielący zdobycie wymaganego stanu uzbrojenia wojska, a tolerancją ze strony międzynarodowych przeciwników politycznych Niemiec, będzie drogą trudną i niebezpieczną⁴⁰⁷. Dlatego w pierwszych latach swojej władzy Hitler dążył do tego, aby swoje rzeczywiste zamierzenia skrzętnie ukrywać przed pozostałymi mocarstwami. Był to bardzo sprytny sposób na to, aby na nowo pozyskać zaufanie na arenie międzynarodowej, co miało przyczynić się do odzyskania równoprawnej pozycji Niemiec wśród innych potęg politycznych. Jak widać, nawet w polityce

⁴⁰⁴; A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady Żydów*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1961, s. 37.

⁴⁰⁵ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 387.

⁴⁰⁶ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 415; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 120.

⁴⁰⁷ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 472; I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 386.

międzynarodowej Hitler zręcznie wykorzystał swoje umiejętności, na które dał się nabrać von Papen, uważając, że Hitler będzie jedynie marionetką w rękach konserwatywnych sojuszników. Najwyraźniej rządy innych państwa, uważały, że Hitlera będzie można utrzymać w ryzach poprzez międzynarodowe umowy, czy konwencje. Ponadto, na tym spotkaniu komitetu ds. tworzenia nowych miejsc pracy Hitler podkreślił, że kolejnym istotnym dla niego celem jest przywrócenie narodowi niemieckiemu prawa do noszenia broni. Kiedy minister pracy zgodził się z tą opinią, jednocześnie zwracając uwagę na istotność innych ekonomicznych zadań, Hitler podkreślił ponownie, że wszystkie działania, mające na celu poprawę kondycji ekonomicznej kraju, mają być w pierwszej kolejności rozpatrywane pod kątem ich przydatności dla spraw militaryzacji państwa⁴⁰⁸.

W okresie pokoju gospodarka Niemiec rozrastała się w stronę przemysłu zbrojeniowego. To właśnie w tą gałąź przemysłu kierowano najwięcej inwestycji, surowców oraz siły roboczej⁴⁰⁹. Podejście Hitlera do militaryzacji Niemiec od strony czysto ekonomicznej jest bardzo ciekawym elementem jego polityki. Hitler darzył szczególnym szacunkiem konstruktorów oraz osoby przedstawiające przydatne patenty. Indywidualizm takich jednostek, który w tamtych czasach był w ciągłym niebezpieczeństwie ze strony biurokracji wielkich trustów, był przez niego postrzegany jako sposób wprowadzenia nowoczesnych rozwiązań w przemyśle. Inną bardzo istotną cechą Hitlera była jego otwartość dla wprowadzenia nowoczesnej technologii, która według niego nie mogła stać się przyczyną bezrobocia, bowiem zwykł on mawiać: „Jeżeli okaże się to o połowę mniej pracochłonne, po prostu zbuduję dwa razy dłuższą autostradę”⁴¹⁰. Takie podejście może być interpretowane dwójako: albo mogło wynikać z kompletnej ignorancji i niewiedzy z zakresu podstawowych spraw ekonomii, albo było genialnym dostrzeżeniem ogromnego potencjału, który można było wykorzystać nie tylko po to by ratować upadającą gospodarkę Niemiec, ale również zrealizować cel uzbrojenia państwa.

Kładzenie nacisku na przemysł zbrojeniowy przyczyniło się w bardzo dużej mierze do napędzenia koniunktury gospodarczej Niemiec. Hitler już na początku lutego w rozmowie z generalicją i ministrami wskazał na konieczność ustanowienia priorytetowości zbrojeń nad pozostałymi aspektami gospodarki, co w jego mniemaniu wiązało się z przeznaczaniem miliardowych kwot na cele militarne. Hitler, powołując się na swoje stanowisko usunął

⁴⁰⁸ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 326.

⁴⁰⁹ M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 187.

⁴¹⁰ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 480; I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 387; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 326, 331.

dotychczasowego prezesa Reichsbanku Hansa Luthera, bowiem ten wydał się mu za mało dynamiczny i niezdecydowany w swoich działaniach, zastępując go Hjalmerem Schachtem, który przysłużył się w trakcie kampanii wyborczych nazistów przed 1933 rokiem⁴¹¹. Przygotowany przez Schachta budżet wydatków o wysokości 35 miliardów marek znalazł uznanie w oczach Hitlera⁴¹². W poszukiwaniu źródeł finansowania, Schacht obmyślił kreatywny system zdobywania pieniędzy. Latem 1933 roku doprowadził on do założenia fikcyjnej spółki badań metalurgicznych, złożonej z czterech największych koncernów wytwarzających broń i dla sfinansowania zamówień zbrojeniowych wystawiano producentom weksle z pokryciem przez skarb państwa i bank centralny. Rząd płacił tym koncernom za pomocą gwarantowanych przez siebie skrypty dłużne z pięcioletnim terminem płatności. Termin realizacji weksli przypadł na 1938 rok, a rząd uciekał się do różnych metod, by dokonać spłaty. Zamiast pieniędzy proponowano ulgi podatkowe, banki zostały zmuszone do zakupywania państwowych obligacji, a rząd pobierał fundusze z rachunków oszczędnościowych i polis ubezpieczeniowych. Doprowadziło to do całkowitego uzależnienia się instytucji bankowych od władzy państwowej, zaś rząd, nie znając skutków, emitował kolejne para pieniądze, doprowadzając w 1939 roku do ogromnej inflacji. Hitler bagatelizował te problemy, uważając, że w sytuacji kryzysowej odpowiedź przynoszą karabiny, a nie to czy weksle mają jakiekolwiek pokrycie⁴¹³. Ponadto, zapewniał on, iż do spłaty długów w końcu dojdzie, a dzień ten nastąpi po zwycięskiej wojnie o „przestrzeń życiową”⁴¹⁴.

Cały plan remilitaryzacji Niemiec był dla Hitlera prawdziwą grą nerwów, gdyż skrętne ukrywanie oraz kamuflowanie takich działań przed innymi państwami było nader skomplikowane. Ponadto, odczuwał on presję ze strony zagranicznych mocarstw, ponieważ Niemcy były państwem bardzo narażonym na atak. Jednak udało się mu dokonać bardzo sprytnego posunięcia. Przez cały 1933 rok trwała w Genewie sesja konferencji rozbrojeniowej. Początkowo w trakcie spotkań Hitler był bardzo ostrożny i przybrał postawę ugodową, jednakże dnia 14 października 1933 roku doprowadził on do wystąpienia Niemiec z

⁴¹¹ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 355.

⁴¹² U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 453.

⁴¹³ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 385; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 158 – 159; J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 356.

⁴¹⁴ L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 58; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 385.

Ligii Narodów oraz z udziału w obradach konferencji rozbrojeniowej⁴¹⁵. Nie był on pierwszy w tego typu działaniu, ponieważ Japonia wycofała się z Ligi w maju 1933 roku, więc szlak już był przetarty. Decyzję swoją Hitler poparł bardzo zręcznym argumentem. Bowiem stwierdził iż jeżeli mocarstwa traktują tak bardzo poważnie sprawy równouprawnienia militarnego Niemiec powinny albo rozbroić się lub pozwolić na dodatkowe uzbrojenie Niemiec, aby otrzymać ten sam poziom militarny. Decyzję swoją Hitler potwierdził poprzez referendum, które z przyczyn oczywistych było poprzedzone agresywną kampanią propagandową. Wynik głosowania przeszedł najśmielsze oczekiwania: ponad 90% uprawnionych do głosowania opowiedziało się za decyzją Hitlera⁴¹⁶. Można domniemać, iż wyniki referendum były uzyskane na skutek manipulacji i zastraszania, jakich użyto podczas kampanii wyborczej. Jednakże można wyniki głosowania również interpretować jako odzwierciedlenie nastrojów opinii publicznej. To mistrzowskie zagranie Hitlera świadczyć może o umiejętnym wykorzystaniu zdolności manipulacyjnych.

Powiększając finansowanie militaryzacji z 70 – 200 milionów marek (rok 1933) do niebotycznej sumy 35 miliardów marek (rok 1934), kosztem wydatków na konsumpcję, proces rozbudowy wojska ruszył bardzo energicznie⁴¹⁷. W marcu 1935 roku Göring udzielił wywiadu, w którym pierwszy raz wspomniał o tym, iż Niemcy posiadają lotnictwo wojskowe w ilości 1 500 maszyn, chociaż prawdziwa liczba była o prawie połowę niższa (tj. 800 sztuk). Jednak przez bardzo długi czas nie rząd ani Reichswehra nie miały sprecyzowanych szczegółowych danych, dotyczących tego, jak duże mają być siły zbrojne Niemiec. W marcu 1936 roku określono, iż ilość wojsk lądowych opiera się na 23 dywizjach, jednocześnie wskazując, że w ciągu najbliższych dwóch – trzech lat liczba ta powinna wynosić 36 dywizji⁴¹⁸. Taki plan uzyskał pozytywną opinię Hitlera, co stało się przyczyną niezadowolenia i obudzenia ministra von Blomberga, który zaznaczył, iż liczba ta doprowadzi do zniesienia przez mocarstwa zamysłu zniesienia militarnych zobowiązań wersalskich. Jednak Hitler nie kierował się jego zdaniem, twierdząc, iż Niemcy starannie wykonują wszystkie warunki wersalskie, a powiększenie sił zbrojnych ma związek z dalszym rozbudowywaniem zaplecza militarnego pozostałych mocarstw⁴¹⁹. To kolejne posunięcie

⁴¹⁵ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 368; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 139.

⁴¹⁶ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 478, 481; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 337; J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 91; J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 369 – 340.

⁴¹⁷ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 388.

⁴¹⁸ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 409, 419; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 336.

⁴¹⁹ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 491 – 492.

Hitlera było już grą na krawędzi, jednakże ciągłe dążenie do realizacji celów stało się dla kanclerza sposobem na realizację jego zamierzeń. Ponadto, wypowiedzenie posłuszeństwa mocarstwom dodatkowo przyniosło umocnienie jego wizerunku w społeczeństwie, bowiem tym posunięciem kreował się on postać polityka z twardymi zasadami, opierającego się wpływom z zewnątrz.

Militaryzacja Niemiec opierała się również na co prawda długim procesie podporządkowywania armii kanclerzowi. Świeżo utworzone lotnictwo zasilane było przez nazistów, a flota wojenna od dawna była wspierana była dawnymi członkami Freikorpsów⁴²⁰. W marcu 1935 roku Hitler wprowadził dekret o obowiązkowej służbie wojskowej i przejął naczelne wodzostwo nad siłami Wehrmachtu⁴²¹. Dokonał również zmiany przysięgi wojskowej, która dotychczas zobowiązywała żołnierzy do posłuszeństwa wobec prezydenta i konstytucji, a w nowym kształcie wymagała poddania się woli Hitlera, stwarzając osobisty związek pomiędzy kanclerzem, i każdym żołnierzem. W 1938 roku doprowadzono do dymisji ministra Reichswchry von Blomberga, oskarżając go o poślubienie prostytutki. Funkcji pozbawiono również dowódcę armii lądowej, zarzucając mu skłonności homoseksualne, co było szczególnie piętnowane i tępiące przez Hitlera. Kanclerz przejął ich obowiązki, a Göring został mianowany marszałkiem, co miało służyć załagodzeniu jego ambicji⁴²². Połączenie tych funkcji wojskowych doprowadziło do tego, że Hitler stał się naczelnym wodzem III Rzeszy, w praktyce jednak już wcześniej posiadając nad wszystkimi jednostkami militarnymi władzę najwyższą⁴²³.

Rozbudowa przemysłu zbrojeniowego w znaczącym stopniu doprowadziła również do zmniejszenia bezrobocia (kwestia ta będzie poruszana w dalszej części pracy). Latem 1936 roku Hitler dobitnie podkreślał, że potęga militarna Niemiec musi zostać rozbudowana do granic potencjału niemieckiej gospodarki, co było skrupulatnie pilnowane przez Göringa. W okresie pomiędzy 1933 rokiem, a 1939 rokiem na cele zbrojeniowe wydane zostało co najmniej 60 miliardów marek, a sam Hitler twierdził, że nawet i 90 miliardów. Pomimo rozbieżności tych danych, śmiało można stwierdzić, że kwoty te są oszałamiające. Poparciem tego twierdzenia są następujące dane: poziom produkcji przemysłu już 1936 roku przekroczył ten z roku 1928, przy czym przemysł konsumpcyjny osiągnął ten pułap dopiero w 1938

⁴²⁰W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 676.

⁴²¹L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 53; Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 57

⁴²²J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 410, 487; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 673; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 353.

⁴²³L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 179; Encyklopedia historyczna Świata..., op. cit., s. 57.

roku⁴²⁴. Jednakże oznacza to również, iż Hitler w znaczącym stopniu przedkładał przemysł ciężki nad zwykły przemysł konsumpcyjny, co dla obywateli oznaczało problemy z utrzymaniem godnego poziomu życia. Rozwój zbrojeń w szczególności przyczynił się do rozwoju przemysłu metalurgicznego (ilość produkowanego w Niemczech aluminium była najwyższa na świecie) oraz chemicznego (skupiano się na produkcji syntetycznej benzyny i sztucznego kauczuku). Ogółem produkcja przemysłowa w latach od 1933 roku do 1939 roku została powiększona dwukrotnie⁴²⁵.

Praktyka pokazuje, że Hitler nie realizował konkretnej polityki gospodarczej, lecz skupiał się na osiągnięciu gospodarczych celów. Wprowadzenie w życie koncepcji odbudowy potęgi militarnej Niemiec nie może być bowiem rozpatrywane tylko w kategoriach materialnych, czyli jako realizacja dążeń do produkowania największej ilości uzbrojenia. Hitlerowi zapewne chodziło również o duchową, mistyczną odbudowę narodu niemieckiego oraz jego poczucia bezpieczeństwa i godności. Po analizie powyższych faktów można zaryzykować stwierdzenie, iż był to cel nadrzędny militaryzacji państwa niemieckiego. Hitler bowiem uważał, że zniszczenie tych podstawowych wartości były przyczyną klęski w listopadzie 1918 roku i doprowadziło do wewnętrznego rozbitcia społeczeństwa oraz kraju. Od dawna zaznaczał, że w jego planach jest doprowadzenie do obudowy zjednoczonych i silnych Niemiec. Zbrojenia przyniosły Niemcom rozwiązanie wielu problemów, zarówno politycznych, jak i ekonomicznych. Poparcie istniało nie tylko ze strony przemysłu, czy armii, ale również ze strony aparatu administracyjnego, ministerstwa, służby dyplomatycznej oraz partii i zwykłych obywateli. To poparcie w znaczącej mierze przyczyniło się do umocnienia pozycji Hitlera. Jednakże z czasem działania Hitlera okazały się zgubną dla gospodarki Niemiec jako całości, a decyzja o rozpoczęciu wojny w 1939 roku być może okazała się remedium na wewnętrzne problemy gospodarcze, spowodowane przez nierozwagę kanclerza.

3.2.2. Walka z bezrobociem

Pozytywny obraz Hitlera był kształtowany nie tylko w środowiskach mieszczańskich, czy w kręgu partii, ale także w klasie robotniczej. Miało to bezpośredni związek ze sukcesami, jakie reżim Hitlera osiągał w walce z najpowszechniejszym problemem społeczeństwa niemieckiego, czyli bezrobociem. Sam Hitler uważał, że rozwiązanie tego

⁴²⁴ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 449; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 678.

⁴²⁵ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 111; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 445; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 678.

problemu przyczyni się w znaczący sposób do umocnienia jego pozycji, bowiem zaradzenie na ten ogromny społeczny problem pozwoli na przeciągnięcie na swoją stronę sceptyków oraz zdobycie większego poparcia ze strony większości obywateli⁴²⁶. Poprawa koniunktury gospodarczej po 1933 roku bardzo często była określana mianem „cudu gospodarczego”, bowiem faktem było, iż zatrudnienie w Niemczech w porównaniu do innych państw europejskich rzeczywiście nabierało coraz większego tempa⁴²⁷. Jednakże warto zastanowić się nad tym, czy to była to wyłączna zasługa decyzji Hitlera? Czy dla Hitlera walka z bezrobociem była w praktyce priorytetem jego polityki?

Hitler bardzo zręcznie prowadził swoją politykę, bez przerwy podkreślając, iż ważna jest dla niego „kwestia społeczna”, która przed rokiem 1933 oznaczała przede wszystkim zminimalizowanie stopy bezrobocia. Kanclerz zdawał sobie sprawę, iż jego pozycja oraz poparcie dla tworzonego reżimu są sprawami w pewnym stopniu też uzależnionymi od rozwiązania tego palącego problemu⁴²⁸. W swoim pierwszym przemówieniu do narodu, jakie miało miejsce dnia 1 lutego 1933 roku Hitler zapewniał, że rozpocznie „potężną i szeroką ofensywę przeciwko bezrobociu” i problem ten rozwiąże w ciągu najbliższych czterech lat. Ponadto, podkreślił on, iż pragnie jedynie powrotu danych cnót narodu niemieckiego. Doskonale się do tego przemówienia przygotował – w mowie tej nie wspomniał o swoich planach na najbliższą przyszłość, ani nie powiedział nic, co mogłoby urazić przeciętnego obywatela⁴²⁹. Mimo wszystko sytuacja gospodarcza, jaką zastał Hitler, była nienajgorsza. Po pierwsze z tego powodu, iż w momencie przejmowania władzy przez Hitlera nadeszło ożywienie gospodarcze, które zawładnęło większością uprzemysłowionych państw Europy. Ponadto, rządy poprzedzające gabinet Hitlera już podjęły pewne kroki w zakresie tworzenia nowych stanowisk pracy i decyzje te zaczęły przynosić rezultaty: np. plany budowy autostrad w Niemczech były już gotowe przed 1930 rokiem, jednakże ze względu na kryzys gospodarczy z 1929 roku, zostały odłożone na przyszłość i to właśnie z nich korzystał Hitler

430

Jednak Hitler przy każdej nadarzającej się sposobności powtarzał, iż dozbrojenie Niemiec jest celem nadrzędnym, dominującym pozostałe decyzje, dotyczące gospodarki. Wiedział doskonale, iż bezrobocie musi zostać zminimalizowane, jednakże pozostawił

⁴²⁶ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 376.

⁴²⁷ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 513; M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 128.

⁴²⁸ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 157.

⁴²⁹ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 340; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 106.

⁴³⁰ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 450; M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 94, 129.

rozwiązanie tego problemu swoim podwładnym, mając jedynie kontrolę nad ich działaniami. W maju 1933 roku rząd III Rzeszy przyjął ustawę o przeciwdziałaniu bezrobociu, która była znana również pod nazwą „pierwszego programu Reinhardta” (od nazwiska sekretarza stanu w ministerstwie finansów Rzeszy). Celem głównym tego programu było przekazanie miliarda marek na utworzenie dodatkowych miejsc pracy. „Drugi program Reinhardta” został zapoczątkowany we wrześniu tego samego roku i na jego podstawie kwotę przeznaczoną na cel aktywizowania bezrobotnych zwiększono o dodatkowe 500 milionów marek. Fundusze te były przeznaczane w szczególności na remonty i adaptacje budynków, co miało rozpędzić przemysł budowniczy. Podjęto również inne kroki w celu odciążenia rynku pracy poprzez dezaktywizację zawodową kobiet. Ponadto, Hitler zainicjował program robót publicznych oraz projekt zatrudniania bezrobotnych w rolnictwie, co było znane jako „pomoc dla wsi”⁴³¹.

Program przymusowej pracy społecznej miał dla społeczeństwa także znaczenie polityczne, bowiem rozwiązanie tego problemu miało stanowić o skuteczności rządu, podobnie było z Hitlerem, który dążył do realizacji swoich obietnic przedwyborczych. Bezrobocie zostało zlikwidowane głównie poprzez wprowadzenie przymusu pracy oraz zniesienie zasiłków dla bezrobotnych, co zmuszało niepracujących do podejmowania pracy z niewielką zapłatą, jaka była ustalana przez państwo. Do pracy przymusowej zaliczano głównie nieskomplikowaną pracę dla robotników fizycznych: budowę autostrad, boisk sportowych, lotnisk, kanałów śródlądowych, czy umocnień przy wschodniej granicy, a także budynków przeznaczonych dla partii. Te roboty publiczne bardzo często przybierały charakter propagandowy i militarny⁴³². Koszt robocizny był niewielki, gdyż ludzie zatrudniani byli poprzednio bez pracy, więc satysfakcją dla nich było otrzymanie jakiegokolwiek wynagrodzenia⁴³³. Hitler bardzo szybko zauważył, iż frustracja człowieka bezrobotnego jest niepomiaralnie większa od tej, jaką odczuwa osoba otrzymująca niewielkie wynagrodzenie, ale jednak pracująca. Jednakże sytuacja obywatela po znalezieniu zatrudnienia nie należała do najprostszych. Warunki zatrudnienia były kształtowane jedynie przez organa państwowe, które wyznaczały denuncjatorów, a w miejscach pracy panowała ścisła dyscyplina, pilnowana przez przedsiębiorcę. Z czasem prawa pracowników zostały ograniczone na wskutek

⁴³¹ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 451 – 452; I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 391 – 392; M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 128.

⁴³² L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 58; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 121

⁴³³ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 383.

przyjęcia ustawy „O porządku pracy” z dnia 20 stycznia 1934 roku. na jej podstawie zakazano swobodnego zmiany miejsca zatrudniania, wydłużono godziny pracy⁴³⁴.

Dla poparcia tezy postawionej na początku poprzedniego akapitu warto przytoczyć dwa przykłady, które dobitnie podkreślają propagandowy wymiar walki z bezrobociem. Pierwszym z nich jest zdjęcie Hitlera, zrobione w dniu 23 września 1933 roku, kiedy kanclerz Rzeszy dzierżąc w ręku łopatę – według ówczesnych symbol pracy prostego pracownika fizycznego – jako pierwszy, w otoczeniu tłumów wiwatujących ludzi, dokonuje przełomowego wbicia jej na nowo budowanym odcinku autostrady. Ta fotografia obiegała wówczas całe Niemcy, a podpis pod nią brzmiał: „Batalia na polu pracy”. W stworzeniu sieci autostrad Hitler widział jeden ze sposobów na upamiętnienie jego poświęcenia dla narodu niemieckiego. Podkreślał on, że budowa autostrad powinna być wspierana wszelkim kapitałem, zarówno finansowym, jak i ludzkim, bowiem zdawał on sobie sprawę, że w niedalekiej przyszłości komunikacja będzie uzależniona od największych dróg⁴³⁵. Drugim przykładem na znaczenie propagandowego wymiaru walki z bezrobociem były pierwsze obchody dnia pracy, które przypadły na dzień 1 maja 1933 roku. Dzień ten został proklamowany przez Reichstag jako „święto pracy narodowej” i wiązał się on z licznymi uroczystościami o charakterze państwowym na terenie całych Niemiec⁴³⁶.

Likwidację bezrobocia Hitler uzyskał również poprzez zwiększenie wydatków na administrację państwową poprzez wzrost zatrudniania kadry „białych kołnierzyków” w celach realizacji zadań biurokracji partyjnej oraz państwowej. Dane są następujące: w 1928 roku procent udziału wydatków na administrację państwową w całości niemieckich wydatków inwestycyjnych wynosił 19,9 procent, w 1933 roku było to już 25,9 procent, a w 1935 roku liczba ta osiągnęła wartość 35,7 procent. Największe wrażenie robiły dane, które przedstawiały, że pomiędzy styczniem 1933 roku, a lipcem 1935 roku liczba zatrudnionych wzrosła z 11,7 do 16,9 miliona, czyli powstało ponad 5 milionów nowych miejsc pracy (nawet przy zawodowej dezaktywizacji kobiet). Co do liczby bezrobotnych, która wynosiła ponad 6 milionów w 1933 roku, spadała ona do 1,8 miliona w 1935 roku. Rok 1936 przyniósł

⁴³⁴ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 47; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 677; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 122; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 140.

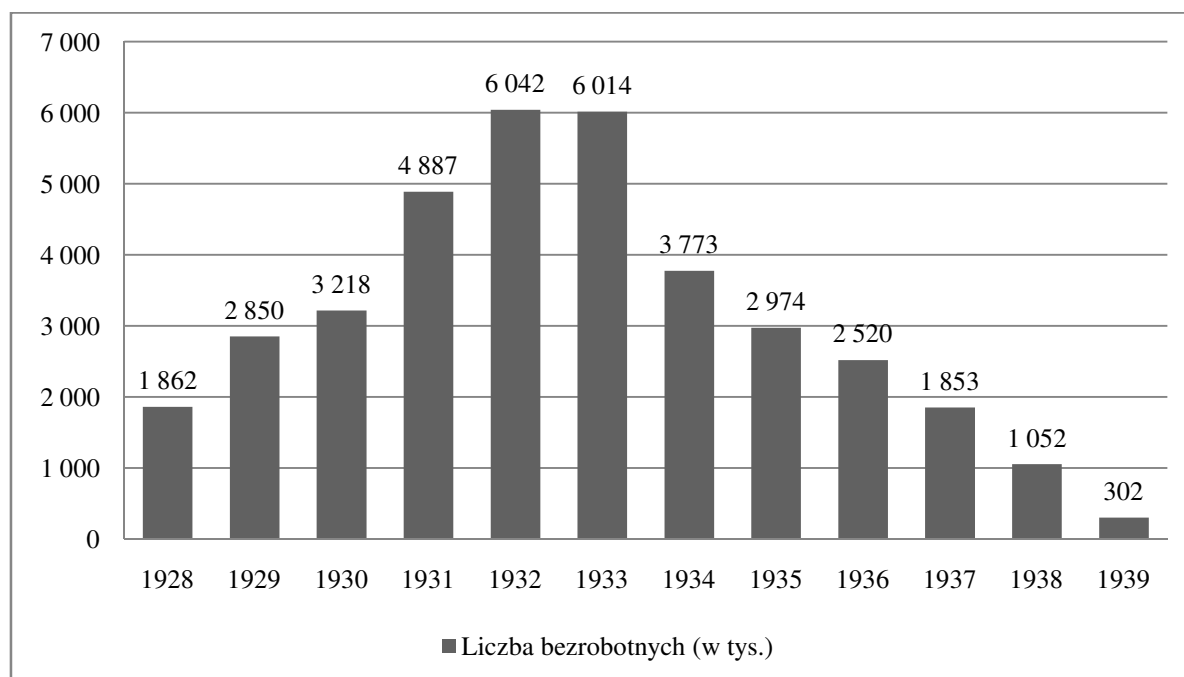
⁴³⁵ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 678; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 451.

⁴³⁶ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 394; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 115; M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 129; G. Knopp, *Tajemnice Trzeciej Rzeszy*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2013, s. 141.

zaskakujące informacje: w państwie, gdzie istniał największy wskaźnik bezrobocia, wystąpił niedobór rąk do pracy⁴³⁷. Poniżej wykres (por. Wyk.1) przedstawia bezrobocie w Niemczech w latach od 1928 roku do 1939 roku.

Wyk. 1. Liczba bezrobotnych w Niemczech w latach 1928 – 1939 (w tys. osób)

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 302; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 678; M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 128.

Hitler bardzo dużo zyskał w oczach narodu niemieckiego, gdyż cały splot wydarzeń i czynników przedstawionych powyższej, doprowadził do znaczącej poprawy koniunktury gospodarczej Niemiec. Jednakże warto pamiętać o tym, iż zmniejszenie bezrobocia nie stanowiło dla Hitlera w żadnym wypadku celu nadrzędnego, a jedynie „efekt uboczny” jego innych zamierzeń lub skutków działania praw rynkowych. Faktem jednak jest to, iż Hitler wywiązał się ze swoich przedwyborczych obietnic, likwidując blisko 6 – milionowe bezrobocie. Istotnym jest to, aby pamiętać, że ów „cud gospodarczy” nie był wyłącznie dziełem Hitlera, ale kumulacją wszelakich rozwiązań, jakie podjęły poprzednie rządy oraz ogólnego ożywienia gospodarczego, które ogarnęło również inne państwa w Europie. Kwestią godną uwagi jest również fakt zwiększenia liczby urzędników państwowych oraz partyjnych. Szybki wzrost ilościowy tej klasy społecznej był dla Hitlera również ważnym czynnikiem w

⁴³⁷ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 443 – 445.

jego polityce, bowiem doprowadził on do zwiększenia liczby ludności zależnej od jego woli, co dodatkowo znosiło trudności w rządzeniu. Subiektywnie ujmując sprawę, Hitler był wizjonerem, który wybiórczo traktował zagadnienia dotyczące gospodarki. Z jednej strony tak konsekwentnie dążąc do militaryzacji Niemiec, zaniedbywał strefę konsumpcyjną, przy czym wskazywał na fakt istotności rozbudowy sieci dróg, co na owe czasy było podejściem bardzo przyszłościowym i nowatorskim.

3.2.3. Inne zmiany gospodarcze

Warto jednak wrócić do początkowych lat sprawowania kanclerstwa przez Hitlera, aby wskazać, że poprzez przyjęcie dwóch ważnych aktów prawnych chciał on pomóc ludności zamieszkującej wieś. Pierwszym takim aktem była ustawa „O gospodarstwach dziedzicznych” z dnia 15 maja 1933 roku, na podstawie której dokonano kategoryzacji gospodarstw rodzinnych i dokonano zabezpieczenia przed bankructwem tych najmniejszych poprzez uniemożliwienie ich sprzedaży, czy oddania w zastaw hipoteczny. Jednak ustawa obejmowała jedynie 35% z niemieckich gospodarstw, a rekompensata bezpieczeństwa i wyższego statusu społecznego w zamian za przywiązanie rolnika do ziemi, z którą nie miał prawa dobrowolnie rozporządzać, okazała się mało atrakcyjna dla obywateli⁴³⁸. Inną nowością w dziedzinie rolnictwa miała być utworzona we wrześniu 1933 roku instytucja żywicieli Rzeszy, która miała za zadanie walczyć o wzrost cen płodów rolnych. Jednakże i tu zderzenie z rzeczywistością z 1935 roku, w której tania żywność stała się podstawą do utrzymania tempa wzrostu rozwoju gospodarczego, nie wytrzymało próby. Organizacja z czasem stała się narzędziem umożliwiającym przerzucenie środków z mniej wydajnego sektora rolniczego do przemysłu zbrojeniowego⁴³⁹. Z czasem, sprawy rolników zostały zepchnięte na margines działań Hitlera, a politykę rolną pozostawił do dyspozycji swoim podwładnym⁴⁴⁰.

Dla Hitlera ważni byli także rolnicy, bowiem postrzegani oni byli przezeń jako *Reichsnährstand*, czyli „żywiciele Rzeszy” lub jako „źródło krwi narodu” (niem. *Blutquelle des Volkres*). Jego szczególny stosunek do wsi i chłopów wiązał się z jego planami rozszerzania „przestrzeni życiowej” oraz zagadnieniami rasy i planami osadnictwa. W początkowym okresie sprawowania rządów Hitlera, rolnicy byli uprzywilejowanym stanem w

⁴³⁸ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 677; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 677.

⁴³⁹ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 361; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 165; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 449.

⁴⁴⁰ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 389.

społeczeństwie oraz w gospodarce, ze względu również na fakt, iż to właśnie ta grupa w dużej części przyczyniła się do sukcesów wyborczych partii nazistowskiej⁴⁴¹. Jednakże z czasem pozycja rolników znacząco spadła i stało się to ze względu na przedłożenie przez Hitlera wartości ideologicznych a realiami ekonomicznymi, jakie były związane z wypowiedzeniem wojny. Dalsze uprzywilejowanie rolnictwa mogło stać na drodze do polepszenia stosunków z wielkim biznesem⁴⁴².

Wydatkowanie ogromnych funduszy na wszystkie inwestycje podjęte przez Hitlera doprowadziły do zaburzenia równowagi budżetowej. W bardzo krótkim czasie od 1933 roku do 1935 roku dług publiczny wzrósł z 1,6 do 5 miliardów marek. Starano się uzyskać pożyczki zagraniczne dla pokrycia bieżących kosztów, jednakże okazało się to trudniejsze w realizacji niż w zamierzeniach. Wobec tego podjęto się odpowiedniego kształtowania handlu zagranicznego, który miał doprowadzić do ustabilizowania się gospodarki. Cały eksport, podobnie jak obrót dewizami, były pod ścisłą kontrolą instytucji państwowych. Usilnie promowana zasada samowystarczalności gospodarczej, która realizacja była dla Hitlera wyobrażeniem ideału gospodarki Niemiec, miała doprowadzić do zminimalizowania przywozu do Niemiec produktów, które nie były bezwzględnie konieczne dla przemysłu zbrojeniowego. Rezultatem takich działań było zmniejszenie wymiany Niemiec z uprzemysłowionymi państwami Europy Zachodniej na rzecz zacieśnienia współpracy o charakterze ekonomicznym z Europą Południowo – Wschodnią oraz niektórymi państwami zamorskimi. Szczególną uwagę koncentrowano na imporcie surowców, co było dodatkowo ułatwione niskimi ich cenami na rynkach światowych⁴⁴³. Takie działania z czasem przyczyniły się zapewne rosnącej izolacji Niemiec w sferze gospodarczej.

Hitler zdawał sobie sprawę z faktu, iż Niemcy nie posiadają wystarczającej ilości surowców, aby pozwolić sobie na całkowitą samowystarczalność w sferze przemysłowej⁴⁴⁴ bowiem nowy kanclerz przystąpił do podporządkowania gospodarki poprzez utworzenie Agencji Handlu i Rzemiosła Rzeszy, która przejęła dotychczasowe zadania Niemieckiej Izby Przemysłu i Handlu⁴⁴⁵. Hitler zamierzał również forsować wprowadzenie zasad całkowitej autarkii także zakresie samowystarczalności żywieniowej⁴⁴⁶, . We wrześniu 1935 na

⁴⁴¹ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 325, 375.

⁴⁴² I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 389.

⁴⁴³ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 679.

⁴⁴⁴ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 466.

⁴⁴⁵ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 361.

⁴⁴⁶ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 175.

partyjnym zjeździe w Norymberdze Hitler opowiedział się za przyjęciem kursu autarkii⁴⁴⁷, który miał być realizowany poprzez osiągnięcie dwóch celów: 1) Armia niemiecka musiała być jak najszybciej gotowa do wojny; 2) A Niemiecka gospodarka musi się temu celowi poddać. Miało to związek z faktem, iż osiągnięcie całkowitej autarkii wiąże się bezpośrednio z przejęciem wschodnich ziem (m. in. Polski, czy Związku radzieckiego)⁴⁴⁸. Już od samego początku sprawowania kanclerskiego urzędu niejednokrotnie podkreślał, iż Rosja stanowić będzie w przyszłości dla Niemiec źródło ziarna, drewna, mięsa, żelaza i ropy naftowej. Dla Hitlera państwa, jakie w jego wizji świata, miały być podbite przez Niemcy w celu realizacji idei „przestrzeni życiowej”, były ziemiami jakie miały podlegać całkowitej eksploatacji ze względu na ich bogactwa naturalne⁴⁴⁹. Wówczas, według Hitlera, Niemcy mogły pretendować do miana największego mocarstwa na terenie Europy ze względu na nieograniczone możliwości gospodarcze. Poniekąd również całkowita kontrola gospodarki z jednoczesnym pozostawieniem własności prywatnej miały przyczynić się do doprowadzenia stanu autarkii.

Handel zagraniczny oraz gospodarka wewnętrzna zostały uregulowane zapisami planu czteroletniego⁴⁵⁰. Początkowo, a więc w 1934 roku, plan czteroletni był kierowany przez Schachta. Pierwszymi krokami było zorganizowanie odpowiedniego zaplecza administracyjnego dla jego realizacji. Opierało się to głównie o powołaniu Biura Planu Czteroletniego, jako komórki, mającej za zadanie koordynować prace ministerstwa oraz wszystkich innych instytucji i organizacji państwowych, będących związanych z dziedziną gospodarki. Następnie dokonano poszczególnych kroków w sferze ekonomicznej: bezwzględniej kontroli poddano obrót dewizowy oraz kursy walut, znacząco zmniejszono import oraz zwiększono rezerwy dewizowe. Wprowadzenie restrykcji związanych z dewizami przyniosło Hitlerowi inne, korzystne w jego oczach zmiany, bowiem doprowadziło to do znacznego ograniczenia podróży zagranicznych, czy sprowadzania zagranicznych pozycji książkowych. Ponadto, u podstaw założeń planu czteroletniego leżała zasada, według której największe kapitały kierowane były do branży zbrojeniowej, a fundusze były obcinano tam, gdzie Hitler uważał to za dozwolone⁴⁵¹. W dniu 18 października 1936 roku pełnomocnikiem

⁴⁴⁷ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 448.

⁴⁴⁸ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 454, 466.

⁴⁴⁹ M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 189.

⁴⁵⁰ K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 168; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 157 – 158.

⁴⁵¹ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 381; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 159.

czteroletniego planu gospodarczego został mianowany Göring⁴⁵². Schaht zrezygnował z tej posady, bowiem jego zalecenia były zupełnie przez Hitlera odrzucane, a mianowanie na to stanowisko kogoś, kto ma stały dostęp do kanclerza, było skutecznym rozwiązaniem. Ponadto, Göring, który od samego początku zaznaczał, że nie zna się na ekonomii, wydawał się Schachtowi potencjalną marionetką w jego rękach. Jednak mylił się, bowiem Göring był nie tylko lojalny wobec Hitlera, ale również całkowicie od niego uzależniony⁴⁵³. Göring okazał się nieodpowiedni na tym stanowisku, bowiem pomimo tego, że poprzez jego decyzje udało się doprowadzić do intensyfikacji produkcji rolnej, to gospodarka Niemiec z każdym rokiem uzyskiwała bilans na coraz większym ujemnym poziomie⁴⁵⁴.

Dodatkowym obciążeniem dla obywateli, na które państwo zdecydowało się na skutek pogarszającego się bilansu gospodarczego, było wprowadzenie licznych podatków, czy „dobrowolnych” świadczeń. Już w lipcu 1933 roku utworzona została instytucja Generalnej Rady Gospodarki Niemieckiej, w skład której zostali włączeni przedstawiciele wiodących monopolii przemysłowych⁴⁵⁵. Instytucja ta, powstała na skutek rozkazu Hitlera, zajmowała się podejmowaniem funduszy z różnych kół przedsiębiorczych, a zdobyte środki lokowane były na rachunku partyjnym. Z czasem do organizacji przystąpić musiały wszystkie firmy z przemysłu, rolnictwa i bankowości, które ofiarowywały cztery razy w roku co najmniej 5 promili od całości swoich dochodów⁴⁵⁶. Inną formą wyłudzenia pieniędzy od obywateli był program Akcji Pomocy Zimowej, w którym uczestnictwo było jedynie teoretyczne. Robotnicy od 1935 roku mieli potrącane z pensji 10%, a kto przeciwstawiał się tej zasadzie był upominany lub wręcz straszony groźbą pozbawienia wolności lub wszelakiej własności osobistej. Co więcej, opór społeczeństwa do wzięcia udziału w Akcji był związany nie tylko z agresywną i napastliwą postawą osób zbierających datki, ale również miał on swoje podstawy w podejrzeniach, iż fundusze te nie zawsze trafiały do potrzebujących⁴⁵⁷. Podobnych „dobrowolnych” akcji było bardzo wiele, a datki były wręcz zbierane od przechodniów na ulicach. Ponadto, społeczeństwo zostało opodatkowane pod różnymi postaciami. Jednym ze sposobów było utrzymanie płac na możliwie najniższym poziomie

⁴⁵² U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 579.

⁴⁵³ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 466; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 448 – 449.

⁴⁵⁴ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 381; A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 38.

⁴⁵⁵ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 38; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 107.

⁴⁵⁶ F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 70; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 170.

⁴⁵⁷ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 536.

pomimo ogólnego wzrostu produkcji⁴⁵⁸. Wprowadzono jednak i pewne udogodnienia – zwolniono od podatku budownictwo małych mieszkań, producentów samochodów, zniesiono opłatę rejestracyjną dla nowych pojazdów, co częściowo napędzało gospodarkę.⁴⁵⁹

Jedne z największych podwyżek podatków miały miejsce w latach 1936 i 1938, co było odpowiedzią na ogromne zwiększenie wydatków państwowych w przemyśle zbrojeniowym. Podatek od dochodów przedsiębiorstw wzrósł z 20% do 40%. Dodatkowo uszczelniono system podatkowy oraz zmieniono ustawodawstwo, aby ściąganie podatków było uproszczone. Właściciele domów również zostali obciążeni wyższymi świadczeniami. Pomimo tego, że pracownicy fizyczni oraz rolnicy nie zostali wysoko opodatkowani, to sprawa ta została rozwiązana poprzez zwiększenie akcyzy na tytoń, czy alkohole⁴⁶⁰. Co ciekawe, sam Hitler oraz znakomita część jego najbliższych podanych zwolnieni byli od uiszczania jakichkolwiek podatków. Było to skutkiem zastraszania najwyższych urzędników skarbowych. Ponadto, Hitler uważał, że pozycja, jaką zajmuje w państwie, zwalnia go z tej nieprzyjemnej konieczności i odwoływał się on do zasad konstytucyjno – prawnych, którego według niego chroniły go przed podatkami⁴⁶¹.

Hitler, jako polityk, zręcznie wykorzystał swoje możliwości kształtowania gospodarki, aby efekty jego działań były zadowalające, zarówno dla niego, jak i dla społeczeństwa oraz dla tych, którzy w dużej mierze przyczynili się swoim wkładem finansowym w pozyskanie przez niego władzy. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że decyzje Hitlera nie stanowiły wyłącznej przyczyny początkowej polepszenia się stanu gospodarki niemieckiej, która i tak przed rokiem 1939 znów odnotowywała stałą bessę. To zbiór wszystkich okoliczności, czyli ogólnej poprawy koniunktury gospodarczej, decyzje poprzednich rządów oraz manewry Hitlera doprowadziły do poprawy ekonomii Niemiec. Kolejnym ważnym elementem stosunku Hitlera do prowadzenia polityki gospodarczej była wybiórczość. Interesował się jedynie tymi aspektami, które on uważał za najważniejsze i znaczące dla realizacji swoich zamierzeń oraz planów. Jak można było dostrzec na podstawie powyższych informacji, te kwestie, które dla kanclerza były drugorzędne lub nieznaczące, zostawiał do rozwiązania swoim podwładnym, podkreślając jedynie, iż kierować mają się priorytetowością przemysłu zbrojeniowego w niemieckiej gospodarce. Poglądy Hitlera na gospodarkę były niekonwencjonalne, a wynikała z tego nowa koncepcja gospodarcza, która zakładała, że wolna konkurencja musiała zostać

⁴⁵⁸ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 384.

⁴⁵⁹ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 129.

⁴⁶⁰ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 204 – 205.

⁴⁶¹ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 584; G. Knopp, *Tajemnice Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 109. .

poddana ekonomii dyktatu narodowego interesu. Choć Hitler utrzymał własność prywatną, indywidualną przedsiębiorczość oraz konkurencję ekonomiczną, to państwo nadawało kształt rozwojowi gospodarczemu, który był w całości podporządkowany przyszłej wojnie o dominację.

3.3. Rozbudowanie aparatu policyjnego

3.3.1. *Sturmabteilung*, czyli Oddziały Szturmowe NSDAP

Sturmabteilung, czyli w skrócie SA, jako Oddziały Szturmowe NSADP zostały utworzone już 1920 roku. Po jej delegalizacji w 1923 roku, czyli po puczu piwiarnianym Hitlera, została odtworzona w 1925 roku, stopniowo przeradzając się w najbardziej znaczącą organizację podległą NSDAP. Po licznych zmianach organizacyjnych, w momencie przejmowania władzy przez Hitlera, SA dowodził wspomniany już Röhm, mianowany ponownie na stanowisko jej szefa sztabu pod koniec listopada 1930 roku⁴⁶². Röhm jako jedyny potrafił się przeciwstawić lub negocjować z Hitlerem na równych warunkach⁴⁶³, zaś sam Hitler był do niego nastawiony jako do przyjaciela i często zwracali się do siebie bezpośrednio, po imieniu, na co inni podwładni nie mogliby sobie pozwolić⁴⁶⁴. To dzięki jego działaniom SA z małej przypartyjnej bojówki przekształciła się w formację na wzór armii, a jej liczebność rosła w ogromnym tempie, co pokazuje poniższy wykres (por. Wyk. 2). Dla Röhma jego organizacja stanowiła trzon i centrum ruchu nazistowskiego, a partia była przezeń uważana jedynie organizację, dzięki której uda się pozyskać władzę państwową, jaka miała zostać scedowana w przyszłości na kierownictwo SA⁴⁶⁵. Ponadto, Röhm był świetnym organizatorem i właśnie dlatego w okresie przed objęciem władzy kanclerskiej Hitler go potrzebował⁴⁶⁶.

W procesie zdobywania władzy przez Hitlera SA odegrało ogromną rolę, bowiem jej głównym zadaniem miało być unicestwienie (szczególnie fizyczne) opozycji. Jej głównymi zadaniami było likwidowanie placówek konkurencyjnych partii, rozpraszanie ich zgromadzeń, atakowanie Żydów, czy napadanie na komunistów. Od początku SA wykazywało tendencje autonomiczne, Hitler niejednokrotnie podejmował próby

⁴⁶²U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 247.

⁴⁶³A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 344.

⁴⁶⁴M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 282.

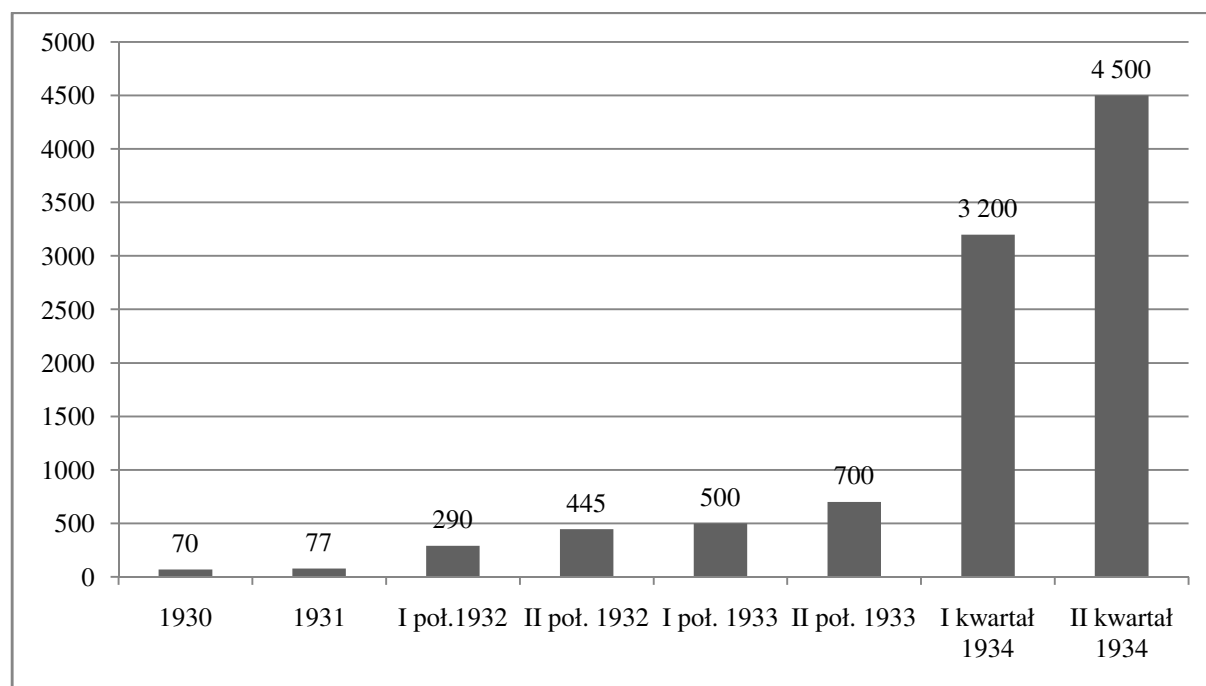
⁴⁶⁵R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 176.

⁴⁶⁶F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 85.

podporządkowania sobie członków tej organizacji, którzy odznaczeni się szczególnym okrucieństwem⁴⁶⁷. Szybko rosące szeregi SA były głównie zasilane przez weteranów wojennych oraz młodzież, marzącą o sławie i mundurze. Z czasem dołączyli młodzi rzemieślnicy, kupcy, chłopcy, niżsi urzędnicy oraz robotnicy, a w okresie wielkiego bezrobocia przyjmowano petentów urzędów pracy, którzy szukając jakiegokolwiek zajęcia, chętnie zaciągali się organizacji⁴⁶⁸. SA wchłonęło również większość dawnych formacji o charakterze skrajnie nacjonalistycznym. SA posiadało charakterystyczne dla swojej organizacji umundurowanie. Było ono bardzo proste i dzięki temu również tanie, przez co stawało się dostępne dla każdego nowego rekruta, a składało się ono z brązowej koszuli i czarnych spodni⁴⁶⁹.

Wyk. 2. Liczebność formacji SA w latach 1930 – 1934 (w tys. osób)

Źródło: U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 247; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 176.

Napływ tak dużej ilości chętnych spowodował, iż organizacja ta zaczęła rozbudowywać swoją strukturę organizacyjną, przy czym szczególnemu rozszerzeniu uległy stany osobowe komórek kierowniczych. Kariera w SA oraz uzyskanie awansu na kolejne stopnie nie były uzależnione od stopnia wojskowego, stażu, przynależności, kwalifikacji, czy

⁴⁶⁷ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 273.

⁴⁶⁸ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 99; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 330.

⁴⁶⁹ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 201; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 128.

zaangażowania, lecz wiązano je z osobistymi układami oraz posiadanymi koneksjami. W hierarchii SA istniała możliwość uzyskania awansu na wysokie stanowisko w przeciągu zaledwie kilku lat. Niektóre wyższe rangi w organizacji były traktowane przez jej członków jako analogiczne do stopni wojskowych, np. generałów brygad, czy dywizji, gdyż tacy kierownicy posiadali władzę nawet nad kilkutysięczną grupą szturmowców. Tak szybka kariera niejednokrotnie stawała się powodem niekorzystnych zmian w zachowaniu ludzi, z reguły na gorsze. Manifestacja posiadanej władzy oraz kolejnych sukcesów odbywała się przez organizowane na szeroką skalę parady i zloty członków. To gwałtowne zwiększenie liczebności stawało się przyczyną niepokoju różnych środowisk, a zwłaszcza Reichwehry, która rozbudowywanie SA interpretowała jako tworzenie własnej i osobistej armii dla potrzeb Hitlera⁴⁷⁰. Jednakże i Hitler uważał, że SA, a zwłaszcza stojący na jej czele Röhm z autonomicznymi zapędami, są przeszkodami do tego, aby osiągnąć w państwie pełnię władzy⁴⁷¹.

Po objęciu władzy przez Hitlera i przeforsowaniu ustawy „O pełnomocnictwach” SA stało się organizacją politycznie bezużyteczną w oczach Hitlera, bowiem jej brutalny aktywizm kierowany odtąd przeciwko opozycji, był już zbyteczny. Ponadto, nasilało się napięcie w samej organizacji, które miało dwojakie przyczyny. Po pierwsze, członkowie SA wiązali zwycięstwo NSDAP z bardzo szybkim poprawieniem własnej sytuacji, a to nie nastąpiło. Po drugie, we wnętrzu organizacji narastały antagonizmy pomiędzy członkami o długim stażu przynależności, a nowicjuszami, których trudno było zintegrować, co tylko potęgowało poczucie niezadowolenia⁴⁷². Wzburzoną atmosferę podsycił dodatkowo Röhm, który był rozczarowany rewolucją przeprowadzoną przez nazistów, uważając, że członkowie SA otrzymywali za mało stanowisk państwowych, a rozrastająca się biurokratyzacja kłóciła się z jego postrzeganiem państwa jako zrzeszenia ludzi na zasadach wojskowych i prymacie żołnierza nad politykiem. Röhm uważał, że władza składać się będzie ze swobodnego duumwiratu, składającego się z jego osoby w roli przywódcy wszystkich sił zbrojnych utworzonych przez dołączenie SA do regularnej armii i Hitlera w roli przywódcy politycznego⁴⁷³. Jak pokazał czas Röhm bardzo mylił się swoich przekonaniach.

⁴⁷⁰ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 148; L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 51; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 128.

⁴⁷¹ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 454; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 137.

⁴⁷² U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 454; M. Hesemann, Kłamstwa Hitlera..., op. cit., s. 98.

⁴⁷³ L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 51; M. Hesemann, Kłamstwa Hitlera..., op. cit., s. 99; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 176.

Posiadający bardzo silną pozycję w szeregach SA Röhm został mianowany przez Hitlera w roku 1933 ministrem bez teki oraz ministrem bawarskiego rządu⁴⁷⁴. Podobne działania Hitler podejmował względem innych podwładnych i poprzez mianowanie ich na wysokie stanowiska, skutecznie zaspokajał ich ambicje i zapędy. Ponadto, Göring jako pruski minister spraw wewnętrznych, wyszedł z propozycją włączenia SA do Policji Pomocniczej. Decyzja ta z czasem została odwołana ze względu na brutalne działania członków SA, którzy powołując się na przysługujące im uprawnienia wyłudzały datki od obywateli, przejmowali banki lub firmy ubezpieczeniowe, prześladowali Żydów, mieszczan, zagranicznych dyplomatów lub nawet oficerów Reichswehry⁴⁷⁵. Jednak nie tylko te poczynania budziły głęboki niepokój dowódców wojskowych. Obawiali się oni głównie tego, iż zostaną oni wyparci przez SA ze względu na jej liczebność: Stutysięczna Reichswehra, której liczebność była uwarunkowana zapisami traktatu wersalskiego, sprawiała wrażenie niepozornej przy kilkumilionowej organizacji SA. Pomimo tego, że wojsko zdawało sobie sprawę z przewagi wyposażenia i wyszkolenia, obawy pozostały⁴⁷⁶.

Röhm w oczach Hitlera stawał się coraz bardziej niebezpiecznym poddanym, bo pomimo tego, że darzył go sympatią i czuł doń wdzięczność za poświęcenie w trudnych latach przed objęciem władzy, jego wypowiedzi mogły stać się przyczyną upadku tworzonego reżimu⁴⁷⁷. Ponadto, Röhm domagał się, aby jego podwładni otrzymali status wojskowych, na co nie zgadzała się armia. Dnia 6 lipca 1933 roku Hitler oznajmił, że prowadzona przezeń „narodowosocjalistyczna rewolucja” została zakończona, ponieważ uważał, że stan rewolucyjny nie może mieć charakteru permanentnego, a ruch rewolucji powinien zostać skierowany na bezpieczną drogę ewolucji⁴⁷⁸. Według Röhma rewolucja przeprowadzona przez nazistów nie była zakończona. On sam wraz z wieloma członkami SA przeprowadziłby „drugą rewolucję”. Przy okazji kontynuowałby drogę ku socjalizmowi i zlikwidowałby niewygodnych konkurentów (m. in., Himmlera, czy Göringa)⁴⁷⁹. Ta postawa doprowadziła do spadku popularności NSDAP w klasie średniej, konserwatywnym junkierstwie i kręgach

⁴⁷⁴; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 101. 117; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 137; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 282; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 128.

⁴⁷⁵ L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 51.

⁴⁷⁶ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 101. 118; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 336; F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 85.

⁴⁷⁷ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 177.

⁴⁷⁸ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 362, 379; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 116.

⁴⁷⁹ F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 86.

nadreńskich przemysłowców, których poparcia Hitler nadal bardzo potrzebował⁴⁸⁰. Ponadto, sytuacja budziła również napięcie wewnątrz społeczeństwa⁴⁸¹. Hitler upominał Röhma, aby ten zaprzestał nawoływania do rozpętania „drugiej rewolucji”, mając cały czas na uwadze to, iż jako kanclerz musi tworzyć dobre stosunki z armią, by móc kontynuować program remilitaryzacji Niemiec⁴⁸².

Hitler postanowił uspić czujność Röhma i dnia 1 stycznia 1934 roku na łamach partyjnej gazety *Beobachter*'a publicznie uznał go za swojego przyjaciela i składał mu podziękowania za niezliczone zasługi dla ruchu narodowosocjalistycznego⁴⁸³. Intensywne działania podjęli również rywale Röhma, którzy widzieli w nim zagrożenie dla swojej pozycji. Heydrich gromadził stosowną dokumentację, która dotyczyła Röhma oraz jego najbliższych współpracowników. Swoich możliwości szpiegowskich użyli również Himmler i Göring. Od marca do czerwca 1934 roku udało się im zgromadzić bardzo wiele dowodów na potwierdzenie zbrodniczej działalności Röhma oraz o jego coraz śmielszych planach na przyszłość, przeprowadzenia „drugiej rewolucji”, a także rzekomego przeprowadzenia zbrojnego puczu, skierowanego przeciwko Hitlerowi⁴⁸⁴. Po zastosowaniu ostrzeżenia wobec Röhma, Hitler wysłał swojego podwładnego na miesięczny urlop⁴⁸⁵. Wówczas Hitler podjął decyzję o usunięciu „niewygodnego elementu”, niepasującego jego zdaniem do budowania nowego systemu. Dnia 30 czerwca 1934 roku Röhm został zaskoczony przez Hitlera, który wraz z niewielkim oddziałem SS wkroczył do prywatnego hotelu Röhma w miejscowości Bas Wiessee. Röhm nie krył zdziwienia, bowiem był przekonany, iż Hitler przebywa w tym czasie w miejscowości Essen. Hitler nie kryjąc wzdargy dla Röhma, który nie do końca jeszcze trzeźwy został wręcz przyłapany w otoczeniu swoich podwładnych w jednoznacznej sytuacji (Röhm był homoseksualistą). Röhm, podobnie, jak 77 najważniejszych członków SA oraz przynajmniej sto innych niewygodnych dla reżimu osób, zostało straconych w „noc długich

⁴⁸⁰ L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 137; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 343; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 177.

⁴⁸¹ F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 88.

⁴⁸² A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 344.

⁴⁸³ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 128; F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 90.

⁴⁸⁴ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 382; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 119; F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 64; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 283; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 346; F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 92.

⁴⁸⁵ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 283; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 177.

noży”, gdzie egzekutorami byli członkowie konkurencyjnej SS⁴⁸⁶. W tym dniu stracono wielu dawnych współpracowników i przeciwników Hitlera: dla przykładu Georga Strassera lub Gustava von Kahra. Od przeprowadzenia tej czystki SA straciło na znaczeniu na rzecz SS i pełniła już jedynie funkcje ceremonialne, a na jej czele stanął pozbawiony ambicji Viktor Lutze⁴⁸⁷.

Długie wahania, Hitlera co do podjęcia ostatecznej decyzji, której podjęcie zajęło mu ponad rok i było „wspomagane” przez podwładnych, wskazuje na złożoność psychiki Hitlera. Chociaż w dniach poprzedzających usunięcie niewygodnego podwładnego Hitler działał już z premedytacją i zdecydował się nawet na osobiste doprowadzenie sprawy do jej rozwiązania, jego początkowa postawa wobec Röhma pokazuje, że obawiał się podejmowania drastycznych kroków. Z czego to mogło wynikać? Odpowiedzi nasuwa się kilka. Po pierwsze, z obawy o utratę władzy Hitler mógł uważać, że nie posiada jeszcze dostatecznie silnej i ugruntowanej pozycji, aby móc dokonać czystki w SA i aparacie partyjnym, przez co skutki tego przedsięwzięcia przedstawione społeczeństwu i nazistom jako „realizacja woli Führera”, mogły nie zdobyć akceptacji. Innym powodem mogła być po prostu mocna więź przyjaźni, jaka łączyła Hitlera z Röhmem. Świadczy o tym chociażby list opublikowany w gazecie partyjnej, czy mianowanie Röhma na wysokie ministerialne stanowiska. Ponadto, Hitler wysyłał mu sygnały i ostrzeżenia, może po to właśnie aby uchronić niefrasobliwego przyjaciela. Kolejnym wyjaśnieniem decyzji Hitlera może stanowić teza, mówiąca o tym, iż sam Hitler stał się ofiarą manipulacji swoich podwładnych. Dla wielu z nich Röhm stanowił zagrożenie nie tylko personalne, ale również polityczne, a najbliżsi współpracownicy Hitlera dołożyli wszelkich starań, aby przedstawić mu Röhma w najgorszym świetle. Może Hitler, będąc osobą o zmiennych nastrojach, dla elity partyjnej i wojskowej stał się narzędziem do usunięcia niewygodnego rywala? Zarówno Himmler, jak i Göring znali Hitlera na tyle dobrze, aby móc dobrać odpowiednie sposoby do wywarcia presji na kanclerza. Jak widać odpowiedzi jest wiele, jednakże faktem pozostaje to, iż „noc długich noży” była pierwszym zaprezentowaniem bezwzględności Hitlera, który jako wódz III Rzeszy zamierzał pokazać niemieckiemu narodowi, iż rządzić będzie twardą ręką, a uderzenie skierowane w radykalne elementy w ruchu stanowi o zdolności jego działania także wewnątrz obozu władzy.

⁴⁸⁶L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 53; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 284; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 347; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 463; J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 197.

⁴⁸⁷J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 123; J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 81; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 285; *Encyklopedia historyczna Świata...*, op. cit., s. 57.

3.3.2. Die Schutzstaffel der NSDAP, czyli „Oddział ochrony NSDAP”

Dzień 30 czerwca 1934 roku, stał się jednocześnie dniem upadku SA, ale również i początkiem kariery SS, bowiem ta formacja wykazała się bezwzględną lojalnością i oddaniem dla osoby Hitlera⁴⁸⁸, chociaż kilkudziesięciu członków straciło życie w trakcie „nocy długich noży”, oskarżając ich o współpracę z SA przy montowaniu domniemanego puczu. Powstała w kwietniu 1925 roku SS (pełna nazwa to: niem. *Die Schutzstaffel der NSDAP*, czyli „Oddział ochrony NSDAP”) na rozkaz Hitlera miała za zadanie ochraniać go podczas przemówień w piwiarniach⁴⁸⁹. Podobnie jak w SA stanowiska zmiany na stanowiskach kierowniczych były znaczące, jednakże od dnia 6 stycznia 1929 roku na czele osobistej ochrony Hitlera, umundurowanej w czarne koszule, był Heinrich Himmler. Wówczas organizacja ta liczyła zaledwie 200 osób, jednakże pod przewodnictwem Himmlera sytuacja ta miała ulec zmianie. Hitler potrzebował dobrze zorganizowanych i godnych zaufania ludzi, a rozdarta dotąd wewnętrznymi walkami frakcyjnymi SS nie stanowiła dla niego stałego zaplecza w pozyskiwaniu władzy⁴⁹⁰. Himmler był bardzo ciekawą postacią, bowiem był on wyznawcą fanatycznego biologicznego rasizmu i głównym jego celem było stworzenie nowej nazistowskiej elity, opierając się na szczegółowych kryteriach rasowych, antychrześcijańskiej ideologii i bezwzględnym posłuszeństwie wobec przełożonych. Te założenia były zbieżne z ideologią głoszoną przez Hitlera, który zawładnął umysłem Himmlera swoją demagogią i tym samym zyskał jednego z najwierniejszych poddanych⁴⁹¹.

Do momentu, gdy SA liczyło się w państwie, SS było mu podległe, a liczebność organizacji kierowanej przez Himmlera była reglamentowana względem liczebności SA. Röhm doprowadził do tego, iż wydano specjalne zarządzenie, na podstawie którego określona została liczebność SS i wynosiła ona 10% stanu osobowego SA na określonym terenie. Ponadto, jeden oddział SS nie mógł liczyć więcej niż 10 osób wraz z dowódcą⁴⁹². Właśnie to uzależnienie od SA rodziło sprzeciw Himmlera, który będąc pracowity oraz bardzo ambitny, dążył do maksymalnego rozbudowania swojego aparatu. W latach 1929 – 1930 do SS napływać zaczęli masowo młodzi oraz bezrobotni i to w tym okresie Himmler rozpoczął

⁴⁸⁸K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 132.

⁴⁸⁹M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 273, 285; J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 189 – 190.

⁴⁹⁰M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 275; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 101.

⁴⁹¹L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 319; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 102; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 330.

⁴⁹²J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 116; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 276.

proces uniezależniania się od władzy SA⁴⁹³. Himmler starał się zdobywać kolejne stanowiska (m. in. komisarycznego szefa dyrekcji policji, dowódcy policji politycznej, czy szefa pruskiego Gestapo), by w ten sposób umocnić swoją pozycję i swoją wyteżoną pracę na rzecz partii, udowadniać Hitlerowi swoje oddanie⁴⁹⁴. Hitler wykorzystał tę służalczą postawę Himmlera do tego, aby z SS zrobić w pełni dyspozycyjny wobec wodza organ wykonawczy, który byłby niezależny od partii, SA czy państwa i podlegał bezpośredniemu zwierzchnictwu Hitlera. Dzięki temu, że Himmler był mu tak uległy, mógł wykorzystać SS do działań, będących poza normami konstytucji i prawa. Swoją wizję Hitler urzeczywistnił w lipcu 1934 roku, kiedy to nadał SS status niezależnej organizacji i na tej podstawie zalecił Himmlerowi i jego zastępcy Heydrichowi przekształcić SS w narzędzie ideologii rasowej⁴⁹⁵.

Hitler dostrzegł, jak duży potencjał, który można wykorzystać do budowania reżimu, drzemie w SS. Dlatego też podjął on decyzję o połączeniu SS z policją państwową, co w niedalekiej przyszłości stało się podstawą budowania potęgi SS. Wyjęcie organów policyjnych spod kontroli ministerstwa spraw wewnętrznych Rzeszy zaczęło budzić sprzeciw ministra Fricka. Ostatecznie Frick musiał zgodzić się z takimi zmianami, ale wciąż chciał podkreślić zależność Himmlera od jego ministerstwa i zaproponował, aby tytuł szefa SS brzmiał „Reichsfürer SS i szef Policji Niemieckiej w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”⁴⁹⁶. Mimo usilnych jego nalegań koncepcja ta nie została realizowana, bowiem Hitler przedstawił Frickowi własną interpretację prawa, według której Himmler, będąc szefem SS, podlega bezpośrednio jemu, jako kanclerzowi. Od tamtej pory pozycja Fricka w znaczący sposób zmalała i popadł w niełaskę u Hitlera. Himmler wykorzystał tę sytuację i w styczniu 1934 roku przejął pełne kierownictwo nad prawie wszystkimi oddziałami tajnej policji⁴⁹⁷, a w roku 1943 sam objął funkcję ministra spraw wewnętrznych, jednocześnie zachowując kontrolę nad policją⁴⁹⁸.

Hitler dążył do tego, aby całkowicie oddzielić SS od aparatu państwowego. Dnia 17 czerwca 1936 wydał dekret, na podstawie którego dokonał zniesienia kontroli państwa nad policją, (która w tradycyjnym rozumieniu służyła do egzekwowania wykładni prawa) i oddał

⁴⁹³ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 397.

⁴⁹⁴ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 425.

⁴⁹⁵ J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 197; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 397, 421.

⁴⁹⁶ J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 191; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 279.

⁴⁹⁷ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 357; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 101.

⁴⁹⁸ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 671; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 281; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 433.

jej organy pod zwierzchnictwo SS, realizujące zadania (często wychodzące poza normy legalności) zlecane bezpośrednio przez kanclerza. Znamienym jest także to, iż Himmler nie stworzył osobnego biura Szefa Niemieckiej Policji, przez co jednoznacznie dał do zrozumienia, iż dąży on do połączenia tych dwóch organów⁴⁹⁹. Himmler, chcąc zaprezentować swoje umiejętności organizatorskie, dokonał reorganizacji policji i podzielił ją na dwa działy: Ordnungspolizei (regularną policję mundurową) oraz Sicherheitspolizei, czyli policję bezpieczeństwa, na którą składała się policja polityczna (Gestapo) i policję kryminalną (Kripo)⁵⁰⁰. W 1939 roku SS stanowiło jeden z pionów władzy Hitlera, a podlegały mu również Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy (od września 1939 roku kierowany przez Heydricha) oraz Główny Urząd Administracyjno – Gospodarczy, który koordynował prace z zakresu spraw obozów koncentracyjnych i przedsiębiorstw należących do SS. Ważne miejsce zajmowali wyżsi rangą dowódcy SS i policji oraz przyporządkowane im odpowiednie dowództwa niższego szczebla, jakie działały wspólnie z placówkami terenowymi Służby Bezpieczeństwa oraz Policji Bezpieczeństwa. Centralną częścią tego całego systemu było Ministerstwo Spraw Wewnętrznych⁵⁰¹. Tak zhierarchizowana i ściśle związana z aparatem państwowym SS stanowiła dla Hitlera podstawę do realizowania jego nielegalnych celów, przy jednoczesnym zachowaniu fasady praworządności.

Himmler dbał o rozwój swojej organizacji już od samego początku lat trzydziestych, celowo nadając jej elitarny charakter i rekrutując większą część nowych jej członków z klasy arystokratycznej, czy wyższej klasy średniej oraz absolwentów szkół wyższych. W szeregach SS było również wielu wojskowych z wysokimi stopniami. Hitler także chciał nadać SS charakter elitarnej grupy i nadał pewnej znaczącej części członków SS honorowe stopnie oficerskie z prawem do noszenia szykownego czarnego umundurowania⁵⁰². Nie oznacza to, że szeregi organizacji były wolne od niepożądanych elementów (np. alkoholików, czy homoseksualistów). Dlatego też w latach 1933 – 1935 dokonano czystki w aparacie i

⁴⁹⁹ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 41; L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 65; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 671; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 357; F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 59.

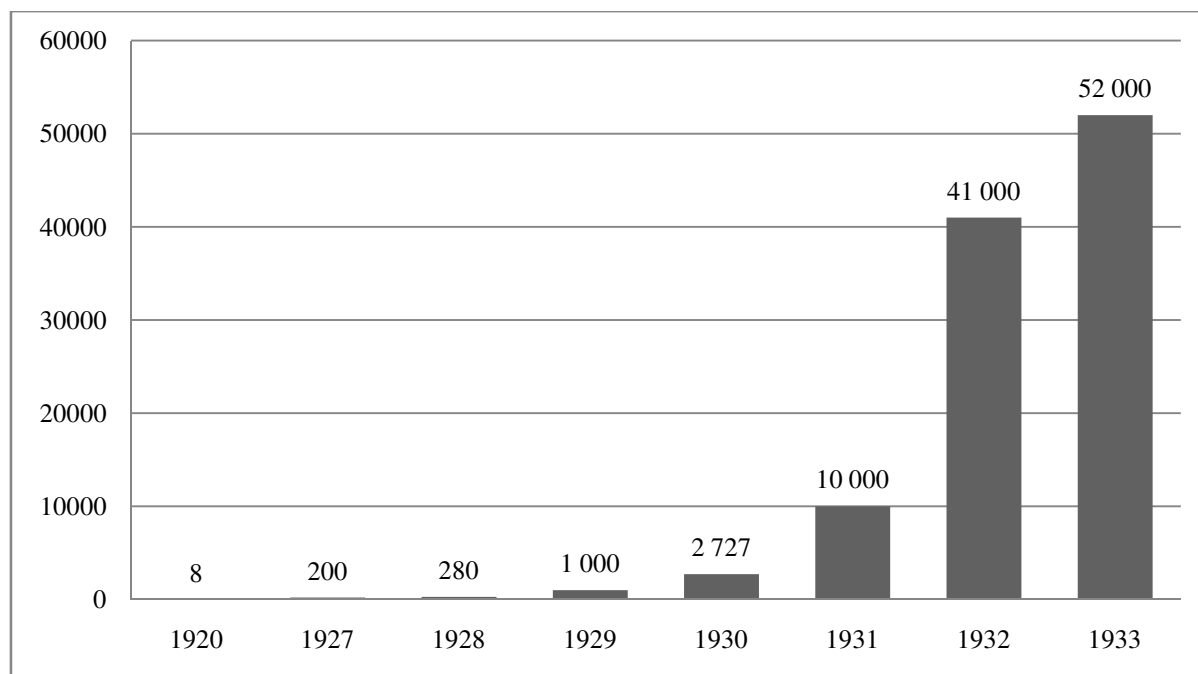
⁵⁰⁰ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 197; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 357; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 433; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 156.

⁵⁰¹ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 288.

⁵⁰² R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 101, 103; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 275, 287.

zwolniono ponad 60 tys. ludzi⁵⁰³, co jednak nie przeszkadzało temu, by SS rozwinęło się znacząco w kwestii ilości jej członków, co przedstawia poniższy wykres (por. Wyk. 3.)

Wyk. 3. Liczebność formacji SS w latach 1920 – 1933

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 275; F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 186; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 101; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 146.

Od momentu uzyskania przez Hitlera władzy, bardzo częstym stało się aresztowanie osób, które stanowiły realne, bądź potencjalne zagrożenie dla reżimu. Osoby takie były przetrzymywane w prowizorycznych więzieniach, gdzie członkowie SA torturowali przetrzymywanych. Pomimo tego, że Hitler popierał fizyczne likwidowanie opozycji, nie koniecznie aprobował wszystkie działania SA: ganił pogwałcanie prywatności wybranych osób, blokowanie samochodów i utrudnianie prowadzenia interesów osób, które nie są Żydami lub komunistami⁵⁰⁴. Dnia 12 marca 1933 roku wezwał najwyższych dowódców SA i wezwał ich do podniesienia dyscypliny. Himmler, chciał umocnić swoją pozycję i wiedział, jak odpowiedzieć na potrzeby Hitlera, doprowadził do tego, że dnia 21 marca 1933 roku w Dachau pod Monachium, w dawanej fabryce prochu został otwarty pierwszy obóz koncentracyjny jaki był zarządzany przez szefa SS. Hitler uważał, że Himmler jest

⁵⁰³ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 201; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 146; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 288.

⁵⁰⁴ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 403.

odpowiedni na takim stanowisku, ponieważ jego sposób zarządzania odpowiadał wizji tworzenia nowych Niemiec⁵⁰⁵. Istnienia obozów koncentracyjnych nie utrzymywano w sekrecie, a dwa dni przed otwarciem pierwszego takiego obiektu, przeprowadzono konferencję prasową na ten temat⁵⁰⁶. Z czasem dokonano rozbudowy sieci obozów koncentracyjnych, które pozostawały pod ścisłym nadzorem SS, które przekształcało więźniów w niewolniczą i taną siłę roboczą⁵⁰⁷.

Hitler w latach 1936 – 1938 dołożył wszelkich stań, aby przygotować SS do roli, jaką miało odegrać w późniejszym czasie w państwach podbitych na rzecz „przestrzeni życiowej”, w szczególności państw Europy Wschodniej⁵⁰⁸. W latach 1933 – 1934 ministerstwo spraw wewnętrznych i sprawiedliwości dążyło do znaczącego ograniczenia roli SS i Gestapo do granic określonych przez reguły prawne, jednakże osobista wola Hitlera wygrała w tej batalii. Hitler był wręcz zachwycony tym, że Himmler oraz jego organizacja są do jego całkowitej dyspozycji. Służalność szefa SS była wręcz niewyobrażalna i przybierała patologiczne formy. Niesamodzielność jego egzystencji w polityce oraz niemożność osiągnięcia wysokiej pozycji w państwie bez oparcia przekładały się na wyolbrzymienie wierności wobec Hitlera. Himmler potwierdził to także oficjalnie w swoim przemówieniu wewnętrznym do SS z dnia 11 października 1936 roku, kiedy to podkreślił, iż wszystkie podejmowane przez SS działania są zgodne jedynie z wolą Führera, a ich zgodność z prawem nie ma żadnego znaczenia. Himmler tłumaczył dalej, iż roztrząsanie kwestii praworządności tych działań w obliczu reagowania na sprawy dotyczące się życia i śmierci narodu niemieckiego jest zupełnie bezcelowe i nieistotne. W marcu 1938 roku zostały już wytypowane przez Hitlera pierwsze oddziały SS, które miały zostać skierowane na terytorium Austrii, gdzie dokonała się ich próba ich działań. Na wielką skalę rozwój SS rozpoczął się jednak dopiero po wybuchu wojny⁵⁰⁹.

Różnorodne działania Hitlera, który dążył do odłączenia SS spod ram aparatu państwowego, mogą być podstawą do stwierdzenia, iż marzył on o stworzeniu organu militarnego, będącego jedynie po jego bezpośrednim kierownictwie. Takie położenie SS miało również wpływ na zaburzenie równowagi w administracji, ponieważ sam minister

⁵⁰⁵ J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 188; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 279; L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera...*, op. cit., s. 126.

⁵⁰⁶ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 404.

⁵⁰⁷ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 398; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 102.

⁵⁰⁸ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 465.

⁵⁰⁹ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 147; J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 198, 206, 494; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 465.

spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa nie miał możliwości sprawowania kontroli nad policją kryminalną, czy polityczną, bowiem te zostały przyłączone do SS. To zapewne mogło przyczynić się do poważnego podważania tradycyjnego rozumienia przez społeczeństwo państwa jako instytucji prawa (co Hitler sam zrozumiał, gdy zmienił sposób zdobycia władzy). Dla Hitlera mogło być też pociągające samo oddanie Himmlera, który tak wiernie wierząc w jego osobę, był w stanie zrobić wszystko, aby zadowolić kanclerza. Hitler wykorzystał skwapliwie oddanie Himmlera. Poprzez niego stworzył organizację, dzięki której posiadał organizację, która realizowała zadania o charakterze policyjno – terrorystycznym, jakie były nieuniknione dla podtrzymania totalitarnego reżimu. Pomimo tego, że Hitler może nie dostrzegał lub trochę bagatelizował ideologiczne rozwiązania stosowane w SS, opisane w dalszej części pracy, cenił wartość tej organizacji z punktu widzenia techniki władzy.

3.3.3. Państwo policyjne

Jednym z elementów reżimu hitlerowskiego było stosowanie terroru na szeroką skalę, którego użycie wiązało się z ukształtowaniem aparatu policyjnego lub tworzeniem nowych jednostek. W ramach Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy istniała bardzo ważna dla reżimu Hitlera tajna policja, której powierzone zostało zwalczanie na terenie całego państwa wszystkich działań skierowanych przeciwko NSDAP i władzy Hitlera⁵¹⁰. Policja ta powstała z inicjatywy Göringa, który podobnie jak pozostali podwładni Hitlera, dążył do stworzenia własnego małego imperium wewnątrz państwa hitlerowskiego, bowiem wiedział on, że przyszłość i pozycja w systemie tworzoną przez Hitlera będzie zależała od tego, kto zdobędzie stery nad policją. Jako urzędujący wówczas premier Prus, Göring wyznaczył na kierownika urzędu dr Rudolfa Dielsa⁵¹¹. Ten ambitny i sumienny urzędnik już od 1930 roku pracował w pruskim Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, od 1933 roku stał się bezpośrednim podwładnym Göringa, oddając mu na usługi dogłębną znajomość technik policji politycznej. Uważa się, iż to właśnie Diesl był pomysłodawcą stworzenia tajnej policji i dlatego snął na czele Departamentu IA w Pruskiej Policji Państwowej⁵¹². W rezultacie działań Diesla w dniu 26 kwietnia 1933 roku powstał Urząd Tajnej Policji Państwowej (niem. *Geheime*

⁵¹⁰ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 41; F. Kresuday, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję...*, op. cit., s. 83.

⁵¹¹ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 280.

⁵¹² R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 42.

Staatspolizei), w skrócie „Gestapa” (później przemianowana na „Gestapo”) z centralą w Berlinie⁵¹³.

W momencie przejścia władzy przez Hitlera zaczęło się regularne oczyszczanie szeregów służb mundurowych z opozycji. Początkowo usunięto zwolenników lewicy i demokracji parlamentarnej, chociaż priorytetem była eliminacja z tych stanowisk osób o pochodzeniu żydowskim⁵¹⁴. Na miejsce poprzednich funkcjonariuszy zostali wybrani członkowie SA, a później SS. Każdy zatrudniony już funkcjonariusz lub kandydat na policjanta miał obowiązek przystąpienia do którejkolwiek z tych organizacji. Hitler podkreślił, iż głównym i nadrzędnym celem policji, nawet tej porządkowej, było unicestwianie wszelkich przejawów opozycyjnych. W pierwszych miesiącach kanclerstwa Hitlera policja dostała zakaz jawnych i oficjalnych interwencji w sytuacjach przemocy wobec Żydów oraz skierowanej przeciw przeciwnikom politycznym Hitlera⁵¹⁵. Najprawdopodobniej wynikało to z faktu, iż Hitler uważał, iż jego pozycja nie jest jeszcze na tyle ugruntowana, by móc sobie pozwolić na tak zdecydowane posunięcia wobec opozycji. Jednakże faktem jest to, jeżeli dochodziło do aresztowania osób podejrzanych, wówczas nie trafiały one przed sąd, lecz były w nieludzki sposób zabijane lub torturowane, a w późniejszym czasie trafiały do licznie powstających obozów koncentracyjnych⁵¹⁶. Można domniemać, iż takie rozwiązanie miało związek z procesem reorganizacji aparatu sądownictwa na potrzeby działania systemu totalitarnego.

Ważnym aspektem w świetle przejmowania Hitlera aparatu policyjnego był sposób klasyfikacji osób, które postąpiły niezgodnie z prawem. Z czasem grupa osób uważanych za wrogów państwa zaczynała przybywać w coraz szybszym tempie, a poziom inwigilacji oraz prześladowań stale rósł. Zaczęto od komunistów, jednakże w niedługim czasie do obozów koncentracyjnych trafiać zaczęły także przedstawiciele innych, często wmawianych im, przekonań politycznych. Wśród nich należeć można było nawet niedawnych towarzyszy nazistów z innych organizacji nacjonalistycznych, którzy mogli rościć sobie pretensje do zagarnięcia władzy. Więźniowie polityczni, przebywający w obozach koncentracyjnych, nie stanowili oddzielnej grupy, a odbywali karę razem z innymi więźniami, którzy trafili tam np. za stronienie od pracy, homoseksualizm, włóczęgostwo, czy występki pospolite. Co tyczy się

⁵¹³ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 357; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 671.

⁵¹⁴ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 358.

⁵¹⁵ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 137.

⁵¹⁶ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 358; L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 49.

tych ostatnich, osadzanie ich w obozach koncentracyjnych, było niezgodne z prawem, ponieważ najczęściej trafili oni tam bez wyroku sądowego. Ten, kto został skazany przez sąd i dostał wyrok pozbawienia wolności, karę swoją odbywał w „normalnym” więzieniu. Do obozów koncentracyjnych trafiały te osoby, co do których policja mogła wysunąć podejrzenia, iż wynik procesu sądowego byłby nie po myśli kanclerza⁵¹⁷. W przypadku, gdy jednak do procesu doszło, a wyrok był dla Gestapo niezadowolający, oskarżony po uniewinnieniu lub odsiedzeniu wyroku, był prewencyjnie aresztowany i osadzany w obozie koncentracyjnym. Próby kontrolowania tego typu działań Gestapo przez organy sprawiedliwości, nie doprowadziły do złagodzenia działań Tajnej Policji, lecz sprawiły, że sądownictwo było coraz głębiej wciągane we współpracę z Gestapo, czy SS⁵¹⁸.

Samo społeczeństwo, w odniesieniu do roli aparatu policyjnego w systemie państwowym, zachowywało się w sposób zróżnicowany. Bardzo duża część społeczeństwa uważała, że zaprowadzane zmiany i rozwijanie sieci obozów koncentracyjnych było jedynie realizacją zapowiedzi przedwyborczych Hitlera, który zaręczał, że przywróci w Niemczech porządek. Uważano, że ludzie zebrani w obozach koncentracyjnych to kryminaliści, a ich obecność tam jest jak najbardziej słuszną i uzasadnioną⁵¹⁹. Badania historyczne udowodniły, iż przekonanie o tym, iż w pierwszych latach funkcjonowania III Rzeszy Gestapo było wszechobecne i wszechmocne, było nietrafione, gdyż ograniczała to najzwyczajniej fizyczna niemożliwość skrupulatnego kontrolowania każdego skrawka Niemiec. Otóż, okazało się, iż z Gestapo bardzo często podejmowali współpracę zwykli obywatele, którzy poczuwając się w patriotycznym obowiązku, donosili na „wrogów państwa”, czyli Żydów, Cyganów, niepracujących, czy prostytutki. To ta gotowość niektórych osób była jedną z przyczyn tak sprawnego funkcjonowania Gestapo⁵²⁰. Jednak z czasem sytuacja się zmieniła, ponieważ wolność słowa, prasy czy zgromadzeń były już tak dalece ograniczone przez hitlerowski reżim, iż propaganda, terror policyjny i donosicielstwo doprowadziły do permanentnej atmosfery lęku i strachu. Zastraszenie to miało między innymi taki skutek, że niewiele wiadano o szczegółach prześladowań. Osoby wypuszczane niekiedy z obozów koncentracyjnych lub ofiary katowni Gestapo bały się cokolwiek ujawnić ze swoich przeżyć,

⁵¹⁷J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 137; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 357 359.

⁵¹⁸A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 440.

⁵¹⁹L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 60; L. Rees, Złowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 126.

⁵²⁰L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 60 – 61; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 178; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 576.

nad przed najbliższymi⁵²¹. Zaś nastroje społeczne były regularnie analizowane przez Hitlera. Raporty te były opracowywane na podstawie materiałów informacyjnych nadsyłanych systematycznie przez rozległą sieć agenturalną w rozmaitych środowiskach, a ich tworzeniem zajmowała się Służba Bezpieczeństwa Reichsführera SS (niem. *Sicherheitsdienst des Reichsführers – SS*). Regularna, a przy tym szczegółowa analiza opinii publicznej odnosiła się zwłaszcza do reagowania społeczeństwa na kroki podejmowane przez Hitlera i, co budziło największe emocje kanclerza, reakcje na jego przemówienia⁵²².

3.4. Ujednolicanie społeczeństwa w celu stworzenia „wspólnoty narodowej”

3.4.1. Tworzenie nowego ideału społeczeństwa

Cały zbiór zasad elementarnych idei nazistowskich, jakie były stopniowo uzupełniane o rasistowskie i eugeniczne reguły, składały się na system indoktrynacji społeczeństwa, który był bardzo usilnie zaszczerpiany i narzucany społeczeństwu. Oprócz tego systemu istniała jeszcze bardzo duża grupa zasad, często sprzecznych, czy archaicznych pomysłów. Za przykład może posłużyć nam zasada „krwi i ziemi” (niem. *Blut und Boden*), jaka wywodziła się ze starego mitu niemieckiej prawicy i opierała się na pragnieniu ucieczki od szaleńczego życia w mieście i powrotu do prymitywnych form gospodarki rolnej i wiejskiej prostoty⁵²³. Zasada ta była sprzeczna z głoszoną przez Hitlera priorytetowością militaryzacji Niemiec, która wymagała od społeczeństwa dużego zaangażowania w przemysł. Budowanie przez Hitlera nowego systemu rządów nie opierało się jedynie na zmianach gospodarczych, czy przekształceniach w aparacie policyjnym. W dużej mierze była to także indoktrynacja społeczeństwa poprzez ideologię stworzoną przez Hitlera, której wykładnią była jego książka *Mein Kampf*. Do dziś niejednokrotnie pada pytanie, co takiego miał w sobie Hitler, że stał się tak przekonującą postacią dla zdecydowanej większości obywateli Niemiec i ta kwestia nadal jest przedmiotem badań nie tylko historyków, ale także psychologów, czy socjologów. Dla samego Hitlera jego ideologia mogła być zarówno środkiem do zdobycia władzy oraz sposobem jej realizacji, a jej zakorzenienie i podtrzymanie miało służyć do utrzymania reżimu. Hitler podjął wiele działań zmierzających ku temu, aby całkowicie podporządkować sobie nie tylko zwykłych obywateli, ale również i najbliższych pracowników.

⁵²¹ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 404; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 359.

⁵²² K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 183.

⁵²³ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 151; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 458.

Punktem wyjścia dla Hitlera było jego przeświadczenie o nierówności ras ludzkich oraz o toczącej się walce klasowej, które dało początek rasistowskiej teorii podziału ludzkości na rasy wyższe i niższe, ze względu na kolor skóry, miejsce urodzenia. Cechy te są niezależne od warunków bytu i otaczającego środowiska, co sprawia, że są stałymi niezmiennymi⁵²⁴. Hitler uważał, że cała kultura europejska jest tworem tzw. rasy nordyckiej, która przez nazistów błędnie została określona rasą *aryjską*. Ich zdaniem do rasy tej należeli głównie wysocy długowłosi blondyni o niebiesko stalowych oczach. Uważano, że największy odsetek krwi nordyckiej posiadał właśnie naród niemiecki. To predysponowało naród ten do określania ich mianem „narodu panów” (niem. *Herrenvolk*)⁵²⁵. Hitler postanowił, że realizację swoich zamierzeń w kwestii „przestrzeni życiowej” nie osiągnie poprzez administrację, czy gospodarkę, lecz na skutek stworzenia nowej elity, złożonej z „rasy panów”, zaprawionej do walki z „rasami niższymi”⁵²⁶. Hitler od samego początku swojej kariery politycznej zaznaczał, iż istotnym dla niego jest wprowadzenie jednolitości w narodzie niemieckim, co miało stać się sposobem na przemysłne wprowadzenie systemu podboju psychologicznego społeczeństwa⁵²⁷. Bardzo popularnym i znanym sloganem w okresie panowania Hitlera było hasło: „Jeden naród – jedna Rzesza – jeden wódz”. Wraz z ustawicznym zapewnianiem Niemców, że ich naród jest czymś bardzo wyjątkowym, stanowił podstawę tej całej sugestywnej koncepcji⁵²⁸. Hitler w swoich przemówieniach, czy na poparcie podejmowanych decyzji bardzo często powoływał się na „wspólnotę narodową” (niem. *Volksgemeinschaft*)⁵²⁹. Termin ten nie został przez Hitlera w żaden sposób jasno sprecyzowany, bowiem gdy został poproszony w 1934 roku o szczegółowe wyjaśnienie terminu „wspólnoty narodowej”, rozmówca otrzymał następującą, niejasną odpowiedź: „Wspólnota narodowa – to oznacza wspólnotę wszelkiej aktywnej pracy, to oznacza jedność wszystkich żywotnych interesów, to oznacza przewyższenie prywatnego mieszczaństwa i masy zorganizowanej na zasadzie związków zawodowych i mechaniki, to oznacza bezwzględne zrównanie losów jednostki z losami narodu”⁵³⁰. Nikt nie miał wątpliwości, że planowanie budowania nowej wspólnoty narodowej będzie opierać się na zasadach rasistowskich, co oznaczało, że należeć będą doń

⁵²⁴ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 24.

⁵²⁵ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 343; A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 34.

⁵²⁶ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 361.

⁵²⁷ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 78.

⁵²⁸ L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 59 – 60.

⁵²⁹ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 528; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 138. 140.

⁵³⁰ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 529.

jedynie obywatele wykazujący się „czystą niemiecką krwią”⁵³¹. Jednakże zaistniał problem, jak dokładnie miały zostać określone kryteria przynależności do wspólnoty narodowej?

Kwestia wyboru elementów, na podstawie których kategoryzowałoby się obywateli wiązała się bezpośrednio z historią narodu Niemiec, bowiem od 1871 roku istniało kilka państw niemieckich, do których przynależność państwowa nie była utożsamiana z przynależnością narodową. Sytuacja zaostrzyła się po I wojnie światowej, bowiem republika Weimarska była oparta na zasadach federalizmu, a upadek dynastii Habsburgów oraz zapisy traktatu wersalskiego zaostrzyły ten problem. Przez to zwykły niemiecki obywatel nie uważał, aby posiadanie obywatelstwa Republiki Weimarskiej stanowiło o przynależności do narodu niemieckiego. Na tym gruncie wytworzyło się bardzo ciekawe zjawisko, które polegało na tym, iż wówczas w Niemczech wytworzyło się swoiste niemieckie poczucie „wspólnoty narodowej”, będące niezależne od przynależności państwowej. Hitler stanął więc przed zadaniem rozwiązania tej skomplikowanej sytuacji, mając do wykorzystania narzędzie pod postacią ideologii. Wybrnął on z tego w bardzo kreatywny sposób i wykorzystując znane już rozwiązania, opierając „wspólnotę narodową” na kwestii pochodzenia. Stosunek do Żydów w Niemczech był oczywisty – pomimo tego, że posługiwali się oni językiem niemieckim, byli ściśle związani z kulturą niemiecką i choć przez inne narody byli uważani za reprezentantów cywilizacji niemieckiej, dla narodu niemieckiego oczywista była ich odmienność. Hitler, wobec trudności zastosowania kryteriów wyznaniowych, językowych, czy przynależności państwowej, postawił na niegermańskie pochodzenie Żydów⁵³².

Zasadę rasizmu hitlerowskiego najpełniej realizowano w SS. Interesującym jest to, iż roli tej nie spełniała partia, bowiem przynależć do NSDAP mógł prawie każdy obywatel Niemiec (o ile nie był Żydem). Jednakże w przypadku SS wymagania stawiane wobec kandydatów były znacznie bardziej wyśrubowane, bowiem Hitler uważał, że jeśli jego zasady mają mieć przełożenie na rzeczywistość, w przyszłości Niemcami nie mogą rządzić ludzie nieidealni⁵³³. Członkiem SS mógł być jedynie ten, który spełniał wspomniane kryteria rasy aryjskiej, przy jednoczesnym posiadaniu wzrostu co najmniej 170 cm⁵³⁴. Ponadto, kandydat musiał udokumentować, iż wśród jego przodków od 1750 roku nie było żadnych Żydów. Przez zawarcie małżeństwa każdy członek SS musiał uzyskać odpowiednią zgodę Urzędu

⁵³¹J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 193.

⁵³²J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 342.

⁵³³J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 1933; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 670.

⁵³⁴M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 288 – 289.

Rasy i Osadnictwa SS, który prowadził dochodzenie i analizował wartość rasową narzeczonej. Innym obowiązkiem funkcjonariuszy SS było posiadanie możliwie najliczniejszego potomstwa, które ze względu na swoje predyspozycje stanowiłoby przyszłość nowych Niemiec. Zachęcano również członków SS do płodzenia nieślubnych dzieci z kobietami wartościowymi rasowo. Przewidywano, iż w okresie po wojnie, wprowadzone zostanie wielożeństwo dla członków SS, aby straty w ludności poniesione w trakcie zdobywania „przestrzeni życiowej” szybko uzupełnić⁵³⁵. Jednakże takie regulacje nie cieszyły się za dużym posłuchem u podopiecznych Himmlera, bowiem tak restrykcyjny regulamin zniechęcił wielu członków, którzy zwolnili się ze służby, co przyczyniło się do pewnego złagodzenia wymagań. Ponadto, rodziny SS z reguły posiadały co najwyżej jedno lub dwoje dzieci⁵³⁶.

Hitler był bardzo mocno zaangażowany w prowadzenie polityki społecznej, której realizacja oznaczała dla Hitlera uspołecznianie ludzi oraz zjednoczenie narodu niemieckiego, w niemiecką wspólnotę narodową, antagonizując ją z liberalnym indywidualizmem, czy marksistowską wojną klasową. Hitler uważał, że kluczowym jest, aby dokonać zmiany w świadomości Niemców, co miałoby stanowić początkowy warunek do zmiany warunków materialnych ich bytu w świetle „przestrzeni życiowej”. Hitler, mając do dyspozycji zasoby całego państwa oraz wszystkich instytucji, doprowadził do perfekcji system indoktrynacji państwa. Wachlarz narzędzi obejmował od ustalenia kalendarza obchodów świąt państwowych po organizację, mającą na celu kontrolowanie i kształtowanie umysłów Niemców. W ciągu roku istniało wiele dni, które były przeznaczone na obchody świąt państwowych:

30 stycznia – nominacja Hitlera na kanclerza Rzeszy;

24 lutego – rocznica ponownego założenia NSDAP w 1925 roku;

24 marca – Dzień Pamięci Bohaterów po żołnierzach niemieckich poległych w wojnie;

30 kwietnia – urodziny Hitlera;

1 maja – Narodowe Święto Pracy;

druga niedziela maja – Dzień Matki;

czerwiec – Dzień Przesilania Letniego;

wrzesień – krajowy zjazd partyjny;

⁵³⁵ J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 451; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 364.

⁵³⁶ G. Knopp, *Tajemnice Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 157; J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 200; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 102.

1 października – Dożynki (w myśl zasady *Blut und Boden*);
9 listopada – rocznica puczu monachijskiego z 1923 roku⁵³⁷.

Wydarzeniem, które stanowiło dla Hitlera każdego roku największe przedsięwzięcie, było coroczne organizowanie zjazdów partyjnych, zwanych *Parteitag*, co w wolnym tłumaczeniu oznacza „Tydzień partyjny”. Były one organizowane w okresie od 1933 roku do 1938 roku, a miejscem docelowym zawsze była Norymberga⁵³⁸. Miasto to w szczególności przypadło do gustu Hitlerowi, który chciał przekształcić je wedle swojej koncepcji architektonicznej. Na potrzeby tego corocznego święta państwowego podjęto szereg prac budowlanych, których celem było stworzenie monumentalnych gmachów, mogących pomieścić nawet do pół miliona osób (niestety, wiele z prac zostało niedokończonych). Rozpoczynanie nowych kampanii (np. wprowadzenie planu czteroletniego) było tak organizowane w czasie, aby zbiegało się z tym najważniejszym wydarzeniem. *Parteitag* odbywały się w pierwszej dekadzie września i trwały około tygodnia, a każdy dzień miał określony harmonogram. Nadawano im rozmaite nazwy: rok 1933 – *Parteitag Zwycięstwa*; rok 1934 – *Parteitag Rzeszy*; rok 1935 – *Parteitag Wolności*; rok 1936 – *Parteitag Honoru*; rok 1937 – *Parteitag Pracy*; rok 1938 – *Parteitag Wielkich Niemiec*. Przewidziany na rok 1939, który jak na ironię miał być *Parteitagiem Pokoju*, nie odbył się ze względu na rozpoczęcie wojny. *Parteitag* były widowiskami, które zapierały dech w piersiach, a przygotowania nad oprawą oraz scenarią były projektowane i realizowane przez osobistego architekta Hitlera – inż. Alberta Speera. Głównym punktem programu było przemówienie Hitlera, który posiadał naczelne miejsce w schemacie zjazdowego ceremoniału. Obecni na zjeździe mogli nacieszyć oczy specjalnymi efektami świetlnymi lub dźwiękowymi. W tamtych czasach takie wydarzenia były dla społeczeństwa tak intensywną przygodą, iż porównywano je do przeżyć o charakterze transcendentalnych⁵³⁹.

Obok *Parteitag*ów innym niezwykle ważnym w harmonogramie świat państwowych były urodziny Hitlera. Pierwszy raz obchodzone w kwietniu 1933 roku były świętowane z dużym rozmachem: kanclerzowi okazano nadzwyczajne uwielbienie i w całym państwie zorganizowano festyny z tej okazji.. Wtedy również wiele ulic i placów zostało nazwanych imieniem Hitlera. W tym dniu Goebbels, wygłaszając przemówienie radiowe, podkreślał, iż

⁵³⁷ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 516; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 459.

⁵³⁸ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s.

⁵³⁹ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 409, 413, 455; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 209; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 517 – 524; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 184.

celem życia Hitlera nie było zdobycie władzy, ale uwolnienie Niemców od ich klęski i niedostatku, przy czym kanclerz w szczególności pochyła się nad osobami, które popierają głoszone przez niego idee. Ponadto, Goebbels złożył w imieniu narodu serdeczne życzenia i podziękował mu, że tak szybko i sprawnie dźwignął kraj z największego poniżenia i nędzy. Kolejne obchody urodzin Hitlera, do momentu wybuchu wojny, były równie pompatyczne, jak te pierwsze, przy czym podczas obchodów 44. urodzin Hitlera *Völkischer Beobachter* obwołał go mężem stanu niespotykanego dotychczas formatu⁵⁴⁰. Co roku na terenie całego państwa przystrajano budynki organów i instytucji państwowych oraz prywatne domy w nazistowskie swastyki⁵⁴¹. Z niemniejszym patosem obchodzono również Dzień Matki, który dzięki aktywnym zabiegom lobby rynku kwiatów, wprowadzono już na początku istnienia Republiki Weimarskiej. Dzień ten stał się najważniejszym wydarzeniem nazistowskiego kultu płodności, który był celebrowany bardzo hucznie⁵⁴².

Ponadto, w ramach systemu indoktrynowania, społeczeństwo zostało skrępowane przez gęstą sieć przymusowych organizacji hitlerowskich. Hitler zdawał sobie sprawę w wagi, jaka należy przywiązać do odpowiedniego kształtowania umysłów najmłodszej części społeczeństwa. Szczególną uwagę kierowano na kształtowanie dzieci i młodzieży. System Hitlera doprowadził do opanowania całego systemu nauczania: bardzo wysoki odsetek nauczycieli należało do NSDAP, programy szkolne oraz treści podręczników były poddawane dogłębnej kontroli. Ważnym elementem edukacji stało się również wychowanie fizyczne. Celem nazistowskiego systemu edukacji było kształtowanie charakteru, a nie tworzenie małych geniuszów. Na realizację tego założenia nie szczędzono nakładów, bowiem w interesie Hitlera leżało rozwijanie fizycznych predyspozycji młodych Niemców na rzecz ich rozwoju psychicznego, by w przyszłości stanowili oni podstawę budowania potężnej i posłusznej armii⁵⁴³. Dla Hitlera liczyło się to, aby niemiecki chłopiec był pozbawiony egoizmu, pewny siebie i posłuszny, a cechy te uznawane były za nieodłączny element przynależności do „rasy panów”. Osobowość młodych była kształtowana w taki sposób, aby ich przynależność do narodu wygrywała z więzami rodzinnymi, czy religijnymi przekonaniami⁵⁴⁴.

⁵⁴⁰ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 421; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 187.

⁵⁴¹ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnia bez..., op. cit., s. 207.

⁵⁴² M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 182.

⁵⁴³ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 462; M. Hesemann, Kłamstwa Hitlera..., op. cit., s. 132; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 676.

⁵⁴⁴ M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 185.

Dla uzyskania żądanych przez Hitlera efektów wprowadzono dnia 1 grudnia 1936 roku ustawę „O obowiązkowej przynależności do Hitler – Jugend”. Prawo to zmuszało do przymusowego uczestnictwa w trzech organizacjach młodzieżowych, a były to: Młodzież Hitlera (niem. *Hitler – Jugend*) dla chłopców powyżej 14 roku życia oraz pododdział (niem. *Deutsches Jungvolk*) dla chłopców od 10. do 14. roku życia oraz Związek Niemieckich Dziewcząt (niem. *Bund Deutscher Mädel*)⁵⁴⁵. Szefem organizacji młodzieżowych był Baldur von Schirach, który cechował się doskonałym zmysłem organizacji. Kanclerz uważał, że powierzenie Schirachowi takiego stanowiska jest bardzo dobrym posunięciem, bowiem cenił go za zaraźliwy entuzjazm oraz umiejętność zakrzewiania w młodzieży ideałów koleżeństwa, poświęcenia, odwagi i honoru. Schirach był jednym z tych, którzy w pośredni sposób przyczynił się do realizacji wizji świata Hitlera, bowiem jako szef Hitler – Jugend za pomocą kombinacji pogańskiego romantyzmu, militarystyki i naiwnego patriotyzmu poszerzał szeregi organizacji młodzieżowych, które w przyszłości miały stanowić fundament nowej rasy nadludzi⁵⁴⁶.

Od roku 1933 aparat hitlerowski zaczął sobie również podporządkowywać uczelnie wyższe oraz kadrę wykładowców. Hitler doprowadził do zniesienia niezależności uczelni wyższych od systemu państwowego, bowiem uważał on, że indoktrynacja rozpoczęta w wieku dziecięcym powinna być procesem nieprzerwanym. Doprowadzono do centralizacji struktur uczelni wyższych i od 1934 roku rektorzy uczelni byli mianowani przez Ministerstwo Rzeszy do Spraw Nauki, Wychowania i Oświaty, a studenci byli związani przymusem wstąpienia do Narodowosocjalistycznego Niemieckiego Związku Studentów⁵⁴⁷. Proces podporządkowania uczelni wyższych był zadaniem łatwym, bowiem już od dawna kadra dydaktyczna oraz samorządy i organizacje studenckie były penetrowane przez prawicowe poglądy, zaszczipiane w szczególności przez członków NSDAP. Kult silnego państwa, Hitlera i słabej jednostki był krzewiony nie tylko wśród studentów, ale także i w świecie naukowców⁵⁴⁸.

Niejednokrotnie Hitler zaznaczał, że obowiązkiem uczonych jest praktykowanie i rozwijanie takiej nauki, która jest zgodna jedynie z ideami hitlerowskimi i ma służyć ich udowodnieniu. Nauka niemiecka została przystosowana do realizowania służebnej wobec

⁵⁴⁵ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 167; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 197; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 186.

⁵⁴⁶ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 329; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 191.

⁵⁴⁷ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 372.

⁵⁴⁸ J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 414; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 329.

władzy roli i jej głównym zadaniem było rozwijanie teorii uzasadniającej eksterminację narodów oraz usuwanie osób zagrażających rasie nordyckiej. W służbie rasizmu hitlerowskiego stanęło bardzo wielu wybitnych naukowców: historyków, prawników, teologów, biologów, czy statystyków⁵⁴⁹. Przykrym jest to, iż większość uczonych przystała na postawione im warunki, bowiem dla jednych Hitler stanowił ucieleśnienie ich marzeń o przywróceniu jedności i wielkości dawnych Niemiec, zaś dla drugich przyłączenie się do ruchu nazistowskiego łączyli z osiągnięciem szybciej i znakomitej kariery⁵⁵⁰. Po objęciu władzy do Hitlera napływały deklaracje lojalności ze strony przedstawicieli świata nauki, sztuki, czy kultury⁵⁵¹, jednakże istniała duża grupa naukowców, którzy widząc zmieniające się oblicze państwa, wyemigrowali m. in. do Stanów Zjednoczonych⁵⁵².

Inną organizacją, która była podległa partii był Niemiecki Front Pracy (niem. *Deutsche Arbeitsfront*) – w skrócie DAF. Powstał dnia 10 maja 1933 roku⁵⁵³ DAF był kierowany przez Roberta Leya – zagorzałego nazistę i bliskiego znajomego Hitlera, będącego w szeregach partii już od 1924 roku⁵⁵⁴. DAF został założony w miejsce zlikwidowanych związków zawodowych. Ta organizacja miała charakter jednolity i zrzeszała robotników, urzędników, rzemieślników i właścicieli drobnych warsztatów, a także pracodawców. DAF nie posiadał osobowości prawnej i nie mógł zawierać umów taryfowych, a także nie posiadał możliwości regulowania czasu pracy i urlopów⁵⁵⁵. Oficjalnie DAF był organizacją, której zadaniem było przywrócenie pokoju w świecie pracy poprzez zwalczanie socjalizmu i walki klasowej na rzecz tworzenia wspólnoty narodowej⁵⁵⁶, jednakże prawdziwym celem powołania DAF było stworzenie ułudy „wspólnoty” pracowników i pracodawców w warunkach działania prymatu zbrojeń w sferze przemysłowej.

Hitler doskonale wiedział, że przesłanką do kształtowania nastrojów opinii publicznej jest odpowiednie manipulowanie potrzebami materialnymi oraz socjalnymi ludności. Dlatego też, mając świadomość i odpowiednią ocenę posiadanych możliwości kierowania tymi aspektami, starał się jednocześnie stosować przymus oraz zapewniać względnie zadowalające

⁵⁴⁹ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 27, 28.

⁵⁵⁰ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 417 – 418.

⁵⁵¹ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 356; J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 413; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 191.

⁵⁵² M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 175.

⁵⁵³ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 529.

⁵⁵⁴ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 41; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 138.

⁵⁵⁵ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 122; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 374.

⁵⁵⁶ R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 139.

warunki pracy, pozwalające na zachowanie minimum egzystencjalnego. Politycznym szkoleniem członków DAF zajmowali się funkcjonariusze NSDAP⁵⁵⁷. DAF stanowiło najliczniejszą organizację hitlerowską, bowiem w roku 1938 liczba członków wynosiła 23 miliony osób⁵⁵⁸, a część administracyjna tej organizacji była prawie w całości zdominowana przez członków NSDAP, czy SS⁵⁵⁹. Hitler podejmował wiele działań, aby przekonać społeczeństwo, iż rząd o nich dba. Nieprzypadkowo więc w ramach DAF utworzono program „Siła przez radość” (niem. *Kraft durch Freude*), który był czymś na kształt systemu opieki i rekreacji dla pracowników i realizował zadania z zakresu opieki nad ludźmi starszymi oraz dostarczał pracownikom reglamentowanej rozrywki pod postacią tanich wycieczek, masowych imprez sportowych oraz lepszego dostępu do kultury wysokiej (teatru, czy opery)⁵⁶⁰.

Jednakże nawet i sfera rozrywki została obciążona państwowymi regulacjami. Do jesieni 1933 roku naczelnemu propagandyście i dyktatorowi życia kulturalnego podporządkowano prasę, radio, film, teatr, czy literaturę. Cała twórczość była zależna od jedynej i słusznej wizji, jaką promował Hitler⁵⁶¹. Celem tego było, jak powiedział Goebbels: „Pracować nad ludźmi tak długo, aż skapitulują przed nami [tj. rządem], a także zjednoczyć naród wokół idei narodowej rewolucji”⁵⁶². Hitler był bardzo zainteresowany przeprowadzeniem zmian w kulturze, ponieważ, pomimo osiągnięcia najwyższego stanowiska państwowego i realizowaniu się w roli sprawnego polityka, nadal posiadał on zamiłowanie do sztuki, z jaką wiązał w przeszłości swoją karierę. Dlatego też w pierwszej kolejności zakazem publikowania i nabywania zostały objęte pozycje pornograficzne⁵⁶³, a pamiętne podpalanie stosów książek „niewłaściwych” autorów przez studentów uczelni wyższych, jakie miało miejsce dnia 10 maja 1933 roku, było rozpoczęciem zmian w dziedzinie kultury⁵⁶⁴. Na polecenie Hitlera od 1934 roku regularnie odbywało się usuwanie „zdegenerowanych” dzieł muzealnych – przy niektórych kanclerz był obecny osobiście.

⁵⁵⁷ K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 189.

⁵⁵⁸ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnia bez..., op. cit., s. 115; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 677; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 189.

⁵⁵⁹ R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 139.

⁵⁶⁰ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 530; M. Kitchen, Trzecia Rzesza..., op. cit., s. 175; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 139.

⁵⁶¹ A. Eisenbach, Hitlerowska polityka zagłady..., op. cit., s. 44; J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 78.

⁵⁶² I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 417.

⁵⁶³ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 372.

⁵⁶⁴ A. Eisenbach, Hitlerowska polityka zagłady..., op. cit., s. 45; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 675.

Organizowane były jedynie wystawy sztuki aprobowanej przez Hitlera, zamiłowanego w klasycyzmie i romantyzmie. W marcu 1938 roku w Berlinie dokonano spalenia około tysiąca dzieł sztuki. Co ciekawe, niektóre dzieła sztuki zostały oficjalnie usunięte, lecz w rzeczywistości trafiały do prywatnej kolekcji dzieł Hitlera, który wręcz z obsesją zbierał dzieła najlepszych światowych malarzy, zwłaszcza Carla Spitzwega⁵⁶⁵. Hitler szczególnie potępiał wszelką sztukę deformującą postrzeganie rzeczywistości (np. modernizm, czy kubizm). W muzyce nastąpił zwrot ku utworom Richarda Wagnera (idola Hitlera), zaś jazz był piętnowany jako twór niższej, murzyńskiej klasy. Architektura służyła za narzędzie podnoszenia prestiżu reżimu poprzez kolosalne budynki wznoszone dla chwały Hitlera. Wielu badaczy wskazuje na fakt, iż takie działania przyczyniły się do bardzo dużego zubożenia niemieckiej kultury, a okres rządów Hitlera uważają za najbardziej nieplodny dla kultury i sztuki⁵⁶⁶.

W opinii autorki niniejszego opracowania całokształt działań podejmowanych przez Hitlera w celu ujednolicenia społeczeństwa niemieckiego był oparty na tak dużych nieścisłościach, iż niemożliwym było urzeczywistnienie zakładanej przez Hitlera wizji. Wynikają one z przeciwstawienia elementów ideologii Hitlera: z jednej strony promowanie romantycznych wizji o symbolice „ziemi i krwi”; z drugiej zaś nieustanne dążenia do zaostrzania walki klasowej w celu dokonania selekcji naturalnej. Jednakże Hitler, pomimo tych niejasności, doprowadził do sytuacji, w której społeczeństwo było niemal w całości kontrolowane przez przywódcę kreowanego na bożyszcza ludu, który przekształcił pokorny naród w grupę o silnych więziach emocjonalnych oraz społecznych. Celem Hitlera było zapewne doprowadzenie do takiego stanu, aby nikt nie został sam sobie, by nikt nie stał na uboczu, czy to w pracy, czy to w domu, czy podczas odpoczynku. Wszystkie organizacje zostały powołane po to, by mobilizować obywateli do partycypacji w życiu publicznym oraz posiadać kontrolę nad wszystkimi jednostkami. Członkowie społeczeństwa byli ujarzmiani już od najmłodszych lat i kierowano nimi przez okres dorastania oraz czas dorosłości. Przykrym jest także to, iż Hitler poprzez narzucenie nauce służebnej roli wobec swojego reżimu doprowadził do drastycznego obniżenia jej poziomu. Jednakże należy pamiętać o fakcie, który mówi, iż zdecydowanie łatwiej jest rządzić ludźmi gorzej wykształconymi oraz zmanipulowanymi jednostajnym przekazem. Zastawiające jednak jest to, czy Hitler dokonał

⁵⁶⁵ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 472; J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 231; G. Knopp, Tajemnice Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 134.

⁵⁶⁶ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 372 – 373; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 192; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec..., op. cit., s. 675.

całościowego podporządkowania społeczeństwa w celu realizacji swoich zamierzeń, czy też w obawie o swoją pozycję? Czyżby obawa przed buntem, czy zorganizowaną opozycją była dla kanclerza aż intensywnym bodźcem do takiego kształtowania polityki społecznej? Hitler miał zapewne wiele motywów, jednakże pomimo ich różnorodności, czy źródeł, można stwierdzić jedno, że wprowadził on system kontrolowania i indoktrynacji społeczeństwa na najwyższym, totalitarnym poziomie.

3.4.2. Wrogowie społeczeństwa: Żydzi

Jeszcze w trakcie trwania kampanii wyborczej do Reichstagu w 1933 roku Hitler ograniczał się w atakach wobec Żydów (udało się mu nawet zyskać poparcie pewnych kręgów żydowskich), koncentrując się wówczas na podkreślaniu niebezpieczeństwa ze strony komunistów⁵⁶⁷. W momencie przejęcia władzy Hitler chciał zrealizować swój inny postulat zapowiadany w kampanii wyborczej do Reichstagu z okresu 1931 – 1932, który wynikał z jego wewnętrznych przekonań i znalazł poklask wśród niemieckiego społeczeństwa, a mianowicie dokonać likwidacji Żydów, których przedstawiał, jako rasowo gorszych. Obok hasła *Lebensraum* Hitler posługiwał się jeszcze innym wytłumaczeniem swoich kolejnych poczynań, zmierzających do totalnego opanowania systemu państwowego, a był nim rasizm, którego korzenie były głęboko zapuszczone w podstawach imperializmu⁵⁶⁸. Początkowo jednak musiał się powstrzymywać ze swoimi decyzjami i skrywał plany wyniszczenia narodów, bowiem obawiał się reakcji rządów innych państw, co nie oznacza, że stronnicy kanclerza nie posuwali się dalej w swoich działaniach przeciwko Żydom⁵⁶⁹. Sam Hitler postępował ostrożnie, dlatego też przyjęta początkiem roku 1933 ustawa o zakazie zatrudniania Żydów na stanowiskach sektora publicznego, zawierała wiele wyjątków (np. zatrudnić można było byłego kombatanta lub osobę, która straciła syna w I wojnie światowej)⁵⁷⁰.

Jednakże już dnia 1 kwietnia 1933 roku doszło do wielu bojkotów sklepów żydowskich na terenie całego kraju, które były kierowane przez członków SA. Działania te były usprawiedliwiane realizowaniem programu NSDAP z 1920 roku, co było cynicznym argumentem⁵⁷¹. Był to ostrożny pierwszy krok Hitlera, który sprawdzał, jak daleko

⁵⁶⁷ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 396; J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 351.

⁵⁶⁸ A. Eisenbach, Hitlerowska polityka zagłady..., op. cit., s. 23.

⁵⁶⁹ L. Rees, Żłowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 163; L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 67.

⁵⁷⁰ L. Rees, Żłowroga charyzma Adolfa Hitlera..., op. cit., s. 163.

⁵⁷¹ A. Eisenbach, Hitlerowska polityka zagłady..., op. cit., s. 121.

społeczeństwo pozwoli się mu posunąć. Wkrótce również urzędników pochodzenia żydowskiego oddalono na przedwczesne emerytury. Niedługo jednak trwał ten stan, bowiem akcje te przyniosły protest za granicą, a Hitler czuł, iż ma za słabą pozycję, by dalej oficjalnie realizować swoje plany wobec Żydów. Nakazał kontynuowanie bojkotu sklepów, jednakże na mniejszą skalę i sposób mniej rzucający się w oczy⁵⁷², a ponadto wydano specjalną instrukcję dla policji, w której objaśniano, jak mogą nękać pogardzaną mniejszość i robić to w zakresie istniejącego prawa⁵⁷³.

Kolejnym etapem przedwojennych prześladowań Żydów było uchwalenie ustawy „O obywatelstwie Rzeszy” dnia 15 września 1935 roku. Ustawa ta została przyjęta na zjeździe partyjnym, który (chyba ironicznie) został określony „partyjnym kongresem wolności” i miał miejsce w Norymberdze, stąd w literaturze przyjęło się nazywanie tego aktu prawnego „ustawą norymberską”. Na podstawie tej ustawy dokonano rozróżnienia między osobami „przynależącymi do państwa” (nim. *Staatsangehörige*), a „prawdziwymi obywatelami Rzeszy” (niem. *Reichsbürger*). Przydzielenie do danej grupy było uzależnione od posiadania „krwi niemieckiej lub pokrewnej”, co musiało być odpowiednio udokumentowane, przy czym tylko „prawdziwi obywatele” cieszyli się swobodą posiadania wszystkich praw politycznych. Inną ustawą, przyjętą tego samego dnia, była ustawa „O ochronie niemieckiej krwi i narodu niemieckiego”. Na podstawie jej zapisów wprowadzono zakaz zawierania małżeństw pomiędzy „prawdziwymi obywatelami”, a Żydami oraz podejmowania stosunków płciowych ludzi należących do tych dwóch różnych kategorii. Ponadto, Żydom zakazano wywieszania flagi niemieckiej. Kolejne nowelizacje ustawy opierały się głównie na doprecyzowaniu szczegółowych kwestii (na przykład jak określenie dopuszczalnej u Niemca domieszki krwi żydowskiej). Sam Hitler uważał, że ustawy te są o wiele za mało rygorystyczne wobec Żydów, jednakże podejmowanie drastyczniejszych kroków wiązać się mogło z krytyką lub, co gorzej, sankcjami, ze strony zagranicy, na co Hitler nie mógł sobie pozwolić⁵⁷⁴.

Od tamtego momentu zaczęto proces dokładnej selekcji „prawowitych” Niemców od wroga, jakim stawał się Żyd, a odgórne działania szły w parze z brutalnymi akcjami „od dołu”. Żydzi zaczęli być nieprzerwanie usuwani ze stanowisk urzędniczych i administracyjnych. Ponadto, dokonano specyficznej selekcji w społeczeństwie pod kątem

⁵⁷² J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 375.

⁵⁷³ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 471; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 110; L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 64; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 656.

⁵⁷⁴ L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 67; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 658; A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 46 – 47, 122.

świadczenia usług: lekarze żydowscy mogli leczyć jedynie Żydów, prawnicy żydowscy mogli zajmować się jedynie sprawami Żydów. Takie działania poszły bardzo daleko i nawet na podstawie spreparowanych wniosków rzekomo oburzonych klientów zmuszano ekspedientów do rezygnacji ze swojego stanowiska pracy, bowiem mieli oni bezpośredni kontakt z „prawdziwymi” Niemcami. Życie kulturalne Niemiec całkowicie zostało zamknięte dla Żydów. Takie warunki sprawiły, iż wielu z nich podjęło decyzję o emigracji, jednakże była to niewielka grupa, ponieważ pozostali nie posiadali wystarczających funduszy na pokrycie kosztów wyjazdu. Jednakże nasilające się bojkoty, szykany i naciski skłaniały ludzi do tego, aby sprzedawali swoje dobra i majątki za bezcen, tylko po to, aby móc wyjechać. Niektórzy nie wytrzymali tej presji – wzrosła liczna samobójstw⁵⁷⁵.

Po krótkiej „odwilży” antysemickiego bojkotu, która była związana z przebiegiem igrzysk olimpijskich w 1936 roku, wkrótce nastąpił ostateczny etap zaostrzenia prześladowań Żydów⁵⁷⁶. Pretekstem do tego stało się wydarzenie, które miało miejsce w Paryżu: zamordowano niemieckiego urzędnika ambasady, a dokonał tego Żyd Herschel Grynszpan, co miało miejsce dnia 7 listopada 1938 roku. Na reakcję ze strony Hitlera nie trzeba było czekać długo, bowiem już dwa później, w nocy z dnia 9 na 10 listopada 1938 roku, dokonano masowych pogromów Żydów. Dokonano kilkudziesięciu morderstw, podpalano miejsca kultu religijnego Żydów, niszczone sklepy oraz domy towarowe⁵⁷⁷. Ponadto, Hitler zaostrzył prawo: Żydzi zostali obarczeni wysokimi kontrybucjami, synagogi, jako miejsca ich kultu religijnego, zostały zamknięte na stałe, a Żydów pozbawiono prawa do przebywania w kinach, teatrach, a także odebrano im możliwość prowadzenia pojazdów mechanicznych⁵⁷⁸. Na podstawie innej ustawy, przyjętej dnia 12 listopada 1938 roku, dokonano zamknięcia wszystkich przedsiębiorstw handlowych, przemysłowych i rzemieślniczych, jakie należały do Żydów, którzy od tamtego momentu mogli być jedynie pracownikami fizycznymi. Co więcej, dokumenty osobiste Żydów, jak na przykład paszporty, zostały dodatkowo opieczetowane, by ułatwić rozpoznawalność wrogów⁵⁷⁹.

Ustawy norymberskie oraz wszelkie pozostałe⁵⁸⁰ były po prostu ujęciem w formę prawną doktryny rasistowskiej Hitlera, ponieważ regulowały prawnie wykluczenie Żydów z

⁵⁷⁵ L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 49; U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 653.

⁵⁷⁶ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 448.

⁵⁷⁷ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 124.

⁵⁷⁸ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 654.

⁵⁷⁹ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 124; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 169.

⁵⁸⁰ W następnych latach wydano dalsze rozporządzenia ograniczające prawa ludności żydowskiej. Usuwały one Żydów z weterynarii (1936 r.), z profesury i odbierały im prawo nauczania na wszystkich poziomach edukacji

życia kulturalnego, społecznego i politycznego. Rozwiązania te, zwłaszcza dotyczące w sfery gospodarczej, znajdowały uznanie drobnomieszczaństwa, które żywiło pewną niechęć do Żydów ze względu na zajmowane przez nich wysokie pozycje, czy stanowiska⁵⁸¹. Pomimo tego, że przed rokiem 1933 Żydzi stanowili zaledwie 1% ogółu niemieckiej ludności, to w strukturze zatrudnienia ich udział wyglądał zupełnie inaczej: 51% Żydów było zatrudnionych w handlu i komunikacji, 16% z nich byli prawnikami, 15% to maklerzy, 11% parało się zawodem lekarza, a 5% to pisarze i reżyserzy filmowi⁵⁸², co podaje podstawę do stwierdzenia, iż w ogóle ludności niemieckiej Żydzi stanowili grupę o pewnym znaczeniu. Wszystkie działania Hitlera przynosiły zamierzony skutek, bowiem w roku 1933 w Niemczech było 503 tys. Żydów, zaś w roku 1938 ich liczebność spadła do 214 tys.⁵⁸³, co jednak nie zadowalało kanclerza. Realizację w pełni swojego celu chciał przeprowadzić w trakcie wojny, co niemal prawie się mu udało.

Działania Hitlera wskazywały, iż dzięki odpowiedniemu prawodawstwu i rozprzestrzenianiu zasad eugeniki, doprowadzi on do otrzymania czystej rasy nordyckiej Niemiec. Te kolejne działania Hitlera, które znajdowały pozytywną ocenę opinii publicznej, wskazują na głęboko zakorzeniony antysemityzm społeczeństwa niemieckiego, tak umiejętnie wykorzystany przez Hitlera. Ponadto, wskazanie konkretnego wroga przez Hitlera stanowiło narzędzie dla wzmocnienia jego pozycji i zyskał na tym, bowiem ważność kwestii ustanowienia wroga dla społeczeństwa wiązała się z określeniem podmiotu nienawiści. Hitler okazał się tutaj bardzo zręcznym manipulatorem, ponieważ opierając się na założeniu, iż masami lepiej jest kierować przez negatywne emocje, odpowiednio je podsycił i wykorzystywał dla akceptacji swoich poczynań. Hitler głęboko zakorzenił w świadomości społecznej postać wroga i jednoznacznie wskazał na Żydów. Hitler jako kanclerz bardzo sprytnie wykorzystał również swoją pozycję do tego, aby dokonać eliminacji Żydów, bowiem wykorzystał zarówno środki prawne, jak i służby porządkowe np. przez policję oraz wydanie rozkazu o potajemnym atakowaniu Żydów do zmniejszenia pozycji społecznej oraz prawnej Żydów. Kombinacja tych trzech narzędzi (czyli zastraszania, policji i aktów prawnych) pozwoliła mu na skuteczne realizowanie celów. Jednak z drugiej strony połączenie tych trzech elementów miało również i swoją sprzeczność, bowiem pozbawienie Żydów

(1937 r.), wydały resztę studentów żydowskich (1938 r.), wykluczały farmaceutów, lekarzy i dentystów (1937 r.); informacje na podstawie: A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 48.

⁵⁸¹ A. Eisenbach, *Hitlerowska polityka zagłady...*, op. cit., s. 47.

⁵⁸² K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 200; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 377; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 174.

⁵⁸³ L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 68.

ekonomicznych podstaw egzystencji, jednocześnie zmniejszało ich szanse na wyjazd. Hitler nie wydawał się tym przejmować, tak jakby jego plan całkowitej eliminacji Żydów już od dawna był zaprojektowany.

3.4.3. Szczególna pozycja kobiet

Szczególną rolę w tworzeniu „wspólnoty narodowej” odgrywały kobiety. Pomimo tego, że sam Hitler nie był widywany z partnerkami i oficjalnie pozostał samotny (wiele ludzi, nawet z najbliższego kręgu, uważało, że wspomniana Eva Braun była osobistą sekretarką Hitlera), to uważał on, że wzorowa Niemka powinna wydać na świat jak najwięcej potomstwa, co było jej patriotycznym obowiązkiem⁵⁸⁴. Dla wielu kobiet życie w systemie państwowym III Rzeszy było naprawdę ciężkie, a mowa tu w szczególności o kobietach żydowskich, czy małżonkach i córkach więźniów politycznych, które również ponosiły współodpowiedzialność za czyny „popołnione” przez męskich członków rodziny. Ponadto, kobiety były sukcesywnie wykluczane z życia zawodowego, miały niższe płace, a z czasem odmówiono im prawa do podejmowania studiów. Co więcej, wprowadzono również zakaz aborcji. Działania te, które zaliczały się do zagadnień z dziedziny polityki społecznej, miały głównie na celu przyspieszyć przyrost naturalny oraz jasno określić rolę i pozycję kobiet w społeczeństwie niemieckim⁵⁸⁵.

Jednakże trzeba również i zwrócić uwagę na fakt, iż Hitler wprowadził bardzo wiele rozwiązań, które poprawiły sytuację materialną kobiet. Para małżonków, jaka spełniała specjalne wymagania eugeniczne, otrzymywała specjalną pożyczkę na początek wspólnego życia. Ponadto, urodzenie każdego kolejnego dziecka wiązało się z obniżaniem długu wobec państwa o ¼, zaś posiadanie co najmniej czwórki dzieci było gwarantem matki do otrzymania Orderu Matki Niemki. Były one wręczane dnia 12 sierpnia każdego roku (brązowy medal za 5. dzieci, srebrny – 7., a złoty za 9.). Wprowadzono także szereg ulg podatkowych, dla tych osób, które posiadały dzieci, a po urodzeniu trzeciego z kolei dziecka rodzinie przysługiwał specjalny zasiłek rodzinny, na który środki pozyskiwano z funduszu ubezpieczeń na wypadek bezrobocia. Wprowadzono również zasiłek dla niezamężnych kobiet, posiadających dzieci, które oczywiście musiały spełniać wymagania rasowe. Podniesiono poziom świadczeń medycznych, z jakich korzystały kobiety, zwłaszcza ciężarne. Utworzona została specjalistyczna Szkoła Macierzyństwa dla kobiet, która do roku 1944 obsłużyła ponad 5

⁵⁸⁴J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 436; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 131.

⁵⁸⁵K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 196; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 181.

milionów pań, a dwa razy tyle pacjentek skorzystało z ośrodków opieki nad ciężarnymi. Ponadto, kobiety otrzymały sześciotygodniowy urlop, obejmujący okres przed i zaraz po porodzie. W programie znalazły się także bezpłatne wakacyjne wyjazdy dla matek z dziećmi. Te wszystkie rozwiązania, a w szczególności zasiłki, czy urlop w połogu, w ówczesnym świecie były rozwiązaniami najbardziej nowatorskimi w kwestii polityki prorodzinnej⁵⁸⁶.

Dla Hitlera idealne okoliczności, w których realizować mogłyby się kobiety to te, które przyczyniałyby się do rozwijania polityki rasowej, eugeniki i przygotowań do wojny. Już w dziewczęcej przybudówce Hitler – Jugend członkinie były przygotowywane do realizowania zadań niemieckich żon i matek, zgodnie z nazistowskim wzorem kobiety⁵⁸⁷. Aby mocniej zachęcać kobiety do realizacji tych „patriotycznych” celów, wprowadzono również obowiązek przynależności kobiet do Narodowosocjalistycznego Związku Kobiet, którym kierowała zagorzała nazistka Gertruda Scholtz – Klink⁵⁸⁸. Ta niebieskooka niska blondynka po objęciu władzy przez Hitlera została przydzielona do pełnienia funkcji wodza kobiet Rzeszy (niem. *Reichsfrauführerin*). Stała również na czele Federacyjnej Organizacji Kobiet i Związku Kobiecego przy Czerwonym Krzyżu w skali III Rzeszy. Scholtz – Klink w szczególny sposób podkreślała podrzędną w stosunku do mężczyzn pozycję kobiet w społeczeństwie oraz popierała ich supremację w polityce. Głównym zadaniem Scholtz – Klink było wpojenie kobiecej części społeczeństwa gloryfikacji radości z domowej pracy i macierzyństwa. Głosząc kult macierzyństwa, w oparciu o potrójne „K” (dzieci, kuchnia, Kościół – kolejność nieprzypadkowa), Scholtz – Klink wspierała Hitlera w jego dążeniach do zepchnięcia kobiet do roli głównie prokreacyjnej. Scholtz – Klink stanowiła archetyp nazistowskiej kobiety walczącej i pragnęła uczyć wszystkie kobiety, jak należy wychowywać dzieci i prowadzić dom, aby nawet najprostsze czynności w pełni współgrały z polityką Hitlera⁵⁸⁹.

Na podstawie powyższych informacji można domniemać, iż podniesienie wartości i znaczenia rodziny miało stanowić rekompensatę za narzucone kobietom ograniczenia wolności. Ponadto, promowanie wielodzietności wcale nie szło w parze ze wzrostem wpływu rodziców na wychowywanie swoich pociech. Kształtowanie umysłów młodych ludzi tak, aby stawali się oni jedynie posłusznymi marionetkami w rękach systemu, zapewne prowadziło do

⁵⁸⁶ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 170; M. Hesemann, Kłamstwa Hitlera..., op. cit., s. 128; J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 435.

⁵⁸⁷ K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 198.

⁵⁸⁸ J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 441.

⁵⁸⁹ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 170; R. S. Wistrich, Kto był kim w III Rzeszy..., op. cit., s. 197.

wielu konfliktów rodzinnych, ze względu na zaburzenie hierarchii wartości dzieci i młodzieży. Można także domyślać się, iż wielu młodych Niemców w wieku dorastania nie posiadało szacunku dla swoich rodziców, a w szczególności matek, gdyż przedstawienie kobiet, jako użytecznych głównie w celach prokreacyjnych, mogło znacząco przyczynić się do spadku pozycji kobiet w hierarchii rodzinnej, gdzie dominować mieli jedynie mężczyźni, a obowiązek wychowawczy przejęła szkoła i organizacje młodzieżowe. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt postępowej polityki prorodzinnej – wprowadzenie podstawowych instrumentów opieki społecznej przez Hitlera sprawiło, iż kanclerz w ówczesnych czasach był prekursorem w tej dziedzinie, co także można policzyć mu jako zaletę, choć pobudki, jakie nim kierowały nie były już tak pozytywne.

3.4.4. Kościół, a nowy system polityczny

Hitler wiedział także, że istotnym do opanowania społeczeństwa jest regulacja kwestii związanych z religią i Kościołami. Hitler uważał, że wolność wyznania obywateli powinna zostać ograniczona interesami państwa oraz ma nierozwalny związek z „moralnym poczuciem rasy”, a rozdrobnienie społeczeństwa pod względem wyznania stanowi zaprzeczenie tworzenia „wspólnoty narodowej”⁵⁹⁰. Dlatego też Hitler przyjął sobie za formalny cel ujednolicenie spraw kościelnych na terenie Rzeszy, a proces ten rozpoczął już w 1933 roku⁵⁹¹. Hitler zapewne wiedział, iż podporządkowanie sobie Kościołów będzie zadaniem bardzo trudnym, ze względu na to, iż nazizm był ideologią zdecydowanie antychrześcijańską i chrześcijaństwo było postrzegane jako jedno z najważniejszych źródeł zagrożeń. Chociaż Hitler wiedział, że wprowadzenie nazizmu miało wiązać się również z przekształceniem ustroju by ten zawierał kilka cech religijnych, musiał godzić się na kompromisowe podejście do tego zagadnienia. Bardzo duża część społeczeństwa była bowiem związana z protestantyzmem bądź katolicyzmem. Aby podtrzymać fałszywy obraz przychylności do spraw kościelnych sam oficjalnie pozostał katolikiem (co jest bardzo bulwersujące) i do końca płacił podatek na Kościół, ale niemożność podporządkowania tej instytucji totalitarnemu systemowi była dla kanclerza niczym drzazga w oku⁵⁹².

W porównaniu do poprzednich kanclerzy Republiki Weimarskiej, Hitler uzyskał życzliwe przyjęcie ze strony obu kościołów, ponieważ przywódcy kościołów upatrywali w

⁵⁹⁰ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 209.

⁵⁹¹ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 674.

⁵⁹² G. Knopp, *Tajemnice Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 110; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 209; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 193.

Hitlerze skutecznego niszczyciela komunizmu. Szczególne poparcie nowy kanclerz otrzymał ze strony Kościołów wyznania protestanckiego, bowiem Kościół ten dzielił się na 28 pomniejszych kościołów krajowych, co wzbudzało w duchownych oraz wiernych tęsknotę za jednolitym Kościołem narodowym⁵⁹³. Od momentu, gdy Hitler objął władzę, oba najliczniejsze wyznania w Niemczech, czyli protestanckie i katolickie, były pod stałą presją ze strony reżimu⁵⁹⁴. Cynicznym jest to, iż sam Hitler żywił pogardę do Niemieckiego Kościoła Ewangelicznego, za którym stało mniej więcej dwie trzecie narodu⁵⁹⁵. Jednakże stosunek protestantów uległ zmianie, gdy Hitler podjął ofensywę na urzędy kościelne Kościoła protestanckiego i dokonał rozwiązania wszystkich wybieralnych organów kościelnych. Kanclerz polecił dokonania wyboru „biskupa Rzeszy”, którym dnia 27 września 1933 roku stał się Ludwig Müller⁵⁹⁶. Zwolennicy Hitlera wśród działaczy protestanckich nazywali siebie „chrześcijanami niemieckimi”. Odrzucali oni Stary Testament oraz częściowo naukę Jezusa Chrystusa, uważając, iż jest ona zniekształcona przez jego żydowskiego ucznia Pawła, a jedynym narodem wybranym przez Boga były Niemcy, kierowane przez dar boży – Hitlera⁵⁹⁷. Jednakże takie działania przyniosły ze strony Kościoła odpowiedź w postaci związania opozycji – „kościół wyznającego”, gdzie skupiała się znacząca część duchownych. Ten krok Hitler uznał za niebezpieczny dla jego reżimu – od tego momentu zaniechano prób opanowania Kościołów od wewnątrz⁵⁹⁸.

Jak się okazało, próba centralizacji Kościoła protestanckiego zakończyła się niepowodzeniem i przez to w poszczególnych landach rósł opór Kościoła wobec reżimu. Hitler stwierdził, że tworzenie jednolitego narodowego Kościoła protestanckiego jest zadaniem nie do wykonania i uznał, że lepszym rozwiązaniem będzie zacieśnienie kontroli nad Kościołami wyznania protestanckiego. W związku z tym w styczniu 1934 roku Rosenberg został mianowany „pełnomocnikiem wodza dla całego duchowego i światopoglądowego kształcenia członków NSDAP”, a dnia 16 lipca 1935 roku utworzono Ministerstwo Spraw Kościelnych Rzeszy, na którego czele stanął Hanns Kerrl. Głównym celem ministerstwa było ograniczenia wpływów Kościoła protestanckiego poprzez protegowanie rytów starogermańskich oraz objęcie całkowitą kontrolą rządową działań i

⁵⁹³ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 119; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 210.

⁵⁹⁴ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 674.

⁵⁹⁵ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 425.

⁵⁹⁶ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 328; M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 120.

⁵⁹⁷ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 208; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 368.

⁵⁹⁸ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945...*, op. cit., s. 369; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec...*, op. cit., s. 674.

zadań duszpasterskich Kościoła protestanckiego, co wzbudziło ogromny sprzeciw wśród wyznawców tego odłamu chrześcijaństwa⁵⁹⁹. To doprowadziło do kolejnego rozłamu, tym razem w opozycji, gdyż niektórzy uznali, że jednym rozwiązaniem jest przejście do jawnej i twardej opozycji, zaś pozostali utworzyli Radę Luterąską, która z czasem została zmanipulowana przez „chrześcijan niemieckich”. Chociaż w roku 1936 radykałowie Kościoła protestanckiego postanowili przejść do ofensywy i wystosowali do Hitlera memorandum, atakujący ustrój państwowy, to w następnych latach przywódcy Kościołów wyznania prawosławnego przyjęli postawę poddańczą wobec systemu państwowego, do czego zapewne przyczyniły się masowe aresztowania duchownych i osadzenie ich w obozach koncentracyjnych⁶⁰⁰.

Inaczej sprawa miała się z Kościołem katolickim. Hitler, który sam był wychowankiem szkoły katolickiej, często wspominał (nawet na kartach *Mein Kampf*), iż Kościół katolicki, jako instytucja zcentralizowana i zhierarchizowana, budzi w nim poczucie szacunku⁶⁰¹. Być może z tego powodu Hitler nie podejmował się próby zmian ram organizacyjnych Kościoła katolickiego⁶⁰². Episkopat oraz kler katolicki byli nastawieni do rasizmu i neopogaństwa negatywnie, co szeroko komentowała prasa nazistowska; jednakże sam Hitler starał dystansować się od tego konfliktu, a podobną taktykę stosował w momencie, gdy obejmował władzę (do przegłosowania ustawy „O pełnomocnictwach” potrzebował głosów katolickiej partii Centrum) oraz później. Hitler początkowo zobowiązał się do przestrzegania swobody sumienia oraz nieingerowania w sprawy wewnętrzne Kościoła katolickiego⁶⁰³. Kolejne posunięcia Hitlera w polityce wewnętrznej oraz zewnętrznej znalazły uznanie w oczach episkopatu, który dnia 28 marca 1933 roku wydał oświadczenie stwierdzające jego pozytywne stanowisko wobec zmian zachodzących w państwie i zobowiązujące duchownych do udzielenia poparcia dla nowej władzy. Takie stanowisko było Hitlerowi na rękę, bowiem od kwietnia 1933 roku toczyły się rozmowy w sprawie zawarcia konkordatu ze stolicą apostolską. Cena tego porozumienia była dla Hitlera wysoka – Kościół katolicki miał uzyskać szerokie uprawnienia w III Rzeszy w zamian za wyrażenie przez Watykan zgody na zakazanie uprawiania przez kler działalności politycznej⁶⁰⁴.

⁵⁹⁹ G. Knopp, *Tajemnice Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 163; R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy...*, op. cit., s. 126.

⁶⁰⁰ M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 213 – 214.

⁶⁰¹ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 119; M. Kitchen, *Trzecia Rzesza...*, op. cit., s. 215.

⁶⁰² I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 379.

⁶⁰³ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 116.

⁶⁰⁴ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 124.

Do podpisania konkordatu między Watykanem, a Rzeszą niemiecką doszło dnia 20 lipca 1933 roku. W tekście można było znaleźć liczne zapewnienia ze strony rządu niemieckiego, iż tolerowana będzie wolność wyznaniowa i szeroka autonomia Kościoła katolickiego. Ze strony Watykanu zapewniano o popieraniu prowadzenia lekcji religii w języku ojczystym, a dokonywanie zmian granic diecezji miało nastąpić po porozumieniu z rządem niemieckim. Dla Hitlera podpisanie konkordatu było znaczącym osiągnięciem na polu polityki zagranicznej, a miał do tego kilka powodów. Po pierwsze, podjęcie pertraktacji powodowało wzrost jego pozycji na arenie międzynarodowej; po drugie uzyskanie poparcia Watykanu miało również znaczenie dla uznaniu wprowadzanego przez niego nowego reżimu; po trzecie dokonało się „samoczynne” rozwiązanie partii Centrum, co dla Hitlera miało szczególne znaczenie⁶⁰⁵. Z czasem jednak okazało się, iż pozytywne skutki tej umowy odczuło jedynie państwo hitlerowskie. Każdy protest duchownych przeciwko bezprawiu, nadużyciom władzy, czy pogromie mniejszości narodowych, czy wyznaniowych, był interpretowany jako ingerowanie Kościoła w politykę wewnętrzną Rzeszy. Ponadto, władze trenowane i centralne nie stosowały się do zapisów konkordatu – na masową skalę stosowane były akty przemocy wobec wielu świeckich działaczy Kościoła katolickiego oraz duchownych. Napastliwe ataki ze strony rządu wobec katolickich duchownych nie powstrzymały Rzymu od ratyfikowania konkordatu dnia 10 października 1933 roku. Pomimo tego, iż papież Pius XI w swojej encyklice z 1937 roku pt. „Z palącą troską”, wspominał o niedotrzymywaniu warunków konkordatu przez Hitlera, to nie dokonał tam otwartego i jednoznacznego potępienia zbrodniczych działań podejmowanych przez kanclerza⁶⁰⁶.

Być może niedostateczne zainteresowanie Hitlera nie pozwoliło mu przejrzeć, że mieszanie kwestii religijnych z polityką poprzez tworzenie zjednoczonego Kościoła w Rzeszy, może źle rokować dla reżimu. Hitler mógł mieć w tym temacie interes czysto oportunistyczny. Podjęcie ujednolicenia Kościoła mogło mieć związek po części także z oddolnymi potrzebami scentralizowania tej instytucji, a autorytet Hitlera mógł w tej kwestii wiele rozwiązać. Jeśli się miało na uwadze kontrolę i manipulację to z punktu widzenia Hitlera, utworzenie czegoś na kształt upaństwowionego Kościoła mogło stanowić kolejny element systemu indoktrynacji społeczeństwa.

⁶⁰⁵ M. Hesemann, *Kłamstwa Hitlera...*, op. cit., s. 117.

⁶⁰⁶ I. Kreshaw, *Hitler. Hybris...*, op. cit., s. 424.

3.5. Administracja III Rzeszy

3.5.1. *Führerprinzip* w organizacji prawnej Trzeciej Rzeszy

Zgodnie z panującą w Niemczech opinią zarówno w kręgach lewicowych i prawicowych, jaka krążyła zaraz po objęciu przez Hitlera urzędu kanclerza, podkreślano, iż nowy kanclerz pozostanie więźniem własnego gabinetu. Jak już wiemy, już po niecałych dwóch miesiącach Hitler zdołał wymusić na Reichstagu przegłosowanie ustawy „O pełnomocnictwach”, która doprowadziła do zniesienia zależności gabinetu od parlamentu, czy prezydenta. W ten sposób Hitler uaktywnił proces odwrócenia sytuacji politycznej i rozpoczął budowę takiego systemu, w którym jego zakres władzy miał być nieograniczony⁶⁰⁷. Początkowo działania Hitlera znalazły poklask von Papena i konserwatywnych sojuszników, bowiem oni sami od dawna korzystali z precedensu konstytucyjnego, który nadawał prezydentowi specjalne uprawnienia, które *de facto* nie przyczyniały się obrony systemu demokratycznego, a raczej do jego osłabienia i obalenia. Ich plany były podobne do zamierzeń Hitlera, ponieważ oni także nalegali na uzyskanie do autonomii rządu od parlamentu, a przy okazji zachowaniu pozorów konstytucyjnej legalności, niezbędnej do zagwarantowania sobie poparcia zarówno ze strony społeczeństwa, jak i tradycyjnych sił w państwie, czyli administracji, czy wojska. Stąd też ich przyzwolenie na pierwsze zmiany prawne przeforsowane przez Hitlera. Jednakże nie przewidzieli oni tego, iż Hitler dążył do uwolnienia się spod władzy nie tylko parlamentu, ale również od koalicjantów, prezydenta i pozostałych członków gabinetu. Dążył do stworzenia takiego stanowiska, które nie będzie posiadało żadnych ograniczeń prawnych⁶⁰⁸.

Przebudowa organizacji państwa, gdy przeszła już przez wszystkie najważniejsze elementy systemu państwowego, miała swoje uwieńczenie w stworzeniu jednego ośrodka dyspozycyjnego, co może zostać wyjaśnione na podstawie zasady wodzostwa, wyjaśnionej jako teoria, ale nie wyłożonej dotąd za pomocą historycznych faktów⁶⁰⁹. Podobnie, jak we wszystkich innych dziedzinach, Hitler usiłował wyzwolić się spod wszelakich panujących doktryn władania, chcąc stworzyć pewne *novum* w stylu rządzenia. Z tego tytułu też wprowadził do dziedziny ustrojowej najdalej posunięty centralizm władzy, co poniekąd było powiedziane już w programie NSDAP z 1920 roku. Jednakże należy zwrócić uwagę na fakt, iż program ten, pomimo tego, że był tworzony na podstawie haseł rasistowskich i skrajnie

⁶⁰⁷ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 113.

⁶⁰⁸ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 406; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 310; J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 104.

⁶⁰⁹ F. Ryszka, Państwo stan wyjątkowego..., op. cit., s. 267.

nacjonalistycznych, nie reprezentował zasady *Führerprinzip*, która była fundamentem ustroju III Rzeszy. Hitler, opierając się o wykształconą w praktyce regułę autorytarnych rządów prezydenckich, uzasadnił wprowadzenie *Führerprinzip* jako przedłużenie tradycji opartej na artykule 48. Konstytucji weimarskiej⁶¹⁰. Stanowczość, z jaką Hitler podejmował decyzje, w połączeniu z nieograniczoną władzą, zapewniały jego przedsięwzięciom skuteczność, o jaką trudno było w poprzednim ustroju z jego wieloma mechanizmami kontrolnymi⁶¹¹.

Jak już wspomniano, na podstawie ustawy z dnia 1 sierpnia 1934 roku, urząd kanclerza i prezydenta zostały połączone. Nastąpiło to na wskutek wywarcia presji na umierającym prezydencie Hindenburgu, który zaaprobował dążenia Hitlera. Hitler, wciąż obawiający się o swoją pozycję, poszukiwał aprobaty swojej decyzji w społeczeństwie, dlatego też dnia 19 sierpnia 1934 roku ogłoszono referendum, w którym niemal 90% społeczeństwa dobrowolnie zagłosowało na Hitlera, jako następcę Hindenburga⁶¹². Do tego wprowadzono w życie ustawę, która scalała istotę państwa z partią (będzie o niej mowa w dalszej części pracy), której niekwestionowanym przywódcą był Hitler⁶¹³. Doprowadziło to do sytuacji, w której uważano, iż wola Hitlera była najwyższym prawem, obowiązującym w III Rzeszy⁶¹⁴, a z przywódcy partyjnego Hitler stał się symbolem jedności narodowej. Sam Hitler uważał, że: „U nas [tj. w partii] wódz i idea to jedno, a każdy członek partii ma robić, co mu wódz każe. Wódz jest wcieleniem idei i tylko on zna jej ostateczny cel. Nasza organizacja jest zbudowana na dyscyplinie!”⁶¹⁵. Konsekwencją takiego pojmowania przez Hitlera roli wodza było odebranie państwu atrybutu suwerenności, który został przydzielony Führerowi. W praktyce oznaczało to, iż cała suwerenna władza znajdowała się w rękach Führera, przy czym ten tytuł nie był ani organem ani instytucją państwową, ale stał ponad państwem i z racji tego miał on nieograniczoną władzę nad narodem⁶¹⁶, co oznacza, iż władza Hitlera miała charakter personalny. Hitler był źródłem prawa, ponieważ legitymował się on odpowiednią do tego charyzmą, a nie przez to, iż stosował on ogół zasad polityczno – prawnych.

⁶¹⁰ E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933 – 1945: studium polityczno – prawne*, Wydawnictwo OSSOLINEUM, Wrocław 1975, s. 44 – 45.

⁶¹¹ J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 82.

⁶¹² J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 409 – 410.

⁶¹³ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 105; L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 53.

⁶¹⁴ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 137; J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 79; K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 177.

⁶¹⁵ E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja administracji...*, op. cit., s. 45.

⁶¹⁶ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego...*, op. cit., s. 268.

Dla zdecydowanej większości narodu Hitler, posiadający tytuł Führera, był silną i moralnie najwyższą postacią. Dla wielu Hitler, przejmujący rolę Führera, stanowił urzeczywistnienie wszelkich żądań, tęsknot, interesów i jest na drodze do tego, aby odzwierciedlić te kwestie na wyższej płaszczyźnie, na której interesy narodu połączyły się z interesami państwa⁶¹⁷. Według wyraźnej większości opinii publicznej Führer działał tylko kolektywnie. Takie postrzeganie Hitlera pod postacią Führera niejednokrotnie przybierało formy kultu religijnego, gdyż jego misja była utożsamiana z celami Jezusa lub postacią Ducha Świętego, a naród niemiecki był identyfikowany z grupą apostołów. Hitler, odurzony strumieniami pochlebstw, płynących od poddanych, podtrzymywał ten absurdalny obraz, dodając, iż jego decyzja o bezzeństwie jest podyktowana przeznaczeniem, by stać w służbie państwu i narodowi niemieckiemu. Pojmowanie zasady wodzostwa przez pryzmat religijny przyczynia się do trudności analizowania organizacji III Rzeszy w oparciu o zasadę *Führerprinzip*. Wynika to z tego, iż na zasadę wodzostwa nie składała się jedynie nieograniczona władza, ale również wiele innych elementów, takich jak: duch wspólnoty narodowej (niem. *Volksgeist*), który był przeniknięty sam Führer, osobowość Führera (niem. *Führersperson*), czy Führersteife – na określenie „głębi”, która determinuje decyzje Führera⁶¹⁸.

3.5.2. Sposób funkcjonowania administracji centralnej oraz ustawodawstwo w państwie hitlerowskim

Hitler niejednokrotnie twierdził, że jego artystyczna dusza i poczucie realizacji misji, jaką było uwolnienie Niemiec od klęski, nie pozwalają mu za zajmowanie się rzeczami tak błahymi jak sprawy instytucjonalne i administracyjne⁶¹⁹. Chociaż po latach Hitler twierdził, że od 1933 roku nie miał jeszcze ani jednego dnia urlopu, to rzekome choroby powalały mu na długie przerwy w pracy, które były związane z wycieczkami lub tygodniami spędzonymi w jego osobistej willi Berghof w przygranicznej miejscowości Obersalzberg⁶²⁰. Prawdziwą przyczyną takiego podejścia była głęboko zakorzeniona w Hitlerze wrogość wobec prawa i procedur administracyjnych, które dodatkowo kumulowała pogarda, jaką kanclerz odczuwał

⁶¹⁷J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 125

⁶¹⁸I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 423; M. Hesemann, Kłamstwa Hitlera..., op. cit., s. 110; J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 78, 92, 193; E. Jędrzejewski, Hitlerowska koncepcja administracji..., op. cit., s. 50.

⁶¹⁹G. Knopp, Tajemnice Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 112.

⁶²⁰J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 130. M. Hesemann, Kłamstwa Hitlera..., op. cit., s. 108.

w stosunku do prawników⁶²¹. Jednakże będąc na tak wysokim stanowisku, dystansowanie się od spraw biurokracji było niemożliwe, dlatego też administracja państwa stworzonego przez Hitlera miała bardzo wiele interesujących cech. Stanowiła ona połączenie dwóch równoległych, ale różnych form sprawowania władzy: tradycyjnej biurokracji państwowej i fakultatywnego, pozakontyucyjnego i pozaprawnego system organizacji wykonawczych. Cały system administracyjny był oparty na zasadzie *Führerprinzip*, która była przez Hitlera stosowana w procesie kierowania partią. Sposób w jaki Hitler zorganizował działanie administracji oraz sprawował swój urząd było nierozzerwalnie związane z zasadami zarządzania partią⁶²².

Podstawą władzy Hitlera nie było stanowisko, które zajmował, ani tym bardziej poparcie znaczącej części społeczeństwa płynące z faktu wyboru go na kanclerza Rzeszy. Uznanie go za wodza Rzeszy wynikało z całokształtu jego postaci, a w szczególności z cech osobowości, aprobowanych i uważanych przez poddanych za źródło jego wysokiej pozycji. Zasada wodzostwa była przez Hitlera stosowana także w przypadku tworzenia relacji z najbliższymi współpracownikami. Renga i renoma danego współpracownika wcale nie była uzależniona od sprawowanej przez niego funkcji⁶²³. Pozycja członka gabinetu była w całości uzależniona od osobistego kontaktu z Hitlerem oraz stałego dostępu do niego, co było szczególną metodą ustalania hierarchii w administracji centralnej. Tradycyjne pozyskiwanie pozycji, które opierało się na realizowaniu bezosobowych regulaminów, obowiązujących wszystkich członków rządu, zastąpiono zasadą lojalności wobec kanclerza. Rezultatem takiej sytuacji było powstanie bardzo skomplikowanej i zawilej struktury wewnętrznej partii, a co za tym idzie i zależności pomiędzy stanowiskami państwowymi. Taki system doprowadzał do tego, że w otoczenie Hitlera dzieliło się na faworytów i klientów, a rywalizacja pomiędzy poddanymi kanclerza miała charakter bardzo agresywny⁶²⁴.

Te równolegle istniejące i konkurujące ze sobą sfery wpływów tworzyły coś na kształt bardzo zawilego systemu, w którym kompetencje poszczególnych funkcji nakładały się na siebie. Dla lepszego zobrazowania warto przytoczyć tutaj chociażby dwa przykłady. Za stosunki dyplomatyczne i zagraniczne odpowiadał Konstantin von Neurath, jako minister spraw zagranicznych, ale także „pełnomocnik do spraw rozbrojenia” von Ribbentrop oraz

⁶²¹ L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 36.

⁶²² J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 126 – 127.

⁶²³ L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 34. J. C. Fest, *Obliczcie Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 79.

⁶²⁴ J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny...*, op. cit., s. 430; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 138; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 435.

szeF Biura polityki zagranicznej Rosenberg. W tej kwestii niemało do powiedzenia miał również Ernst Bohle, który kierował wydziałem zagranicznym partii oraz szef Światowego Ruchu na Rzesz Antysemityzmu Julius Streicher. Na tej samej zasadzie zorganizowana była kwestia mediów i propagandy, która w zasadzie powinna być główną domeną Goebbelsa, jako ministra właściwego do tego obszaru polityki. Jednakże równolegle do Goebbelsa wpływ na tę dziedzinę mieli również: „szef prasy Rzeszy” Max Amann; „szef prasy rządowej” Otto Dietrich; „odpowiedzialny za prasę zagraniczną” Ernst Hansfstaengl; „sekretarz stanu do sprawy prasy” Walther Funk oraz wiele wydziałów prasowych ministerstwa spraw wewnętrznych. Ponadto, w kwestii mediów kompetentny był również specjalistyczny wydział „propagandy – dezinformacji” stworzony w strukturach SS, a także sekcji informacyjnej Ministerstwa Spraw Zagranicznych, które bardzo starała się na odebranie Goebbelsowi monopolu na propagandę poza granicami Rzeszy⁶²⁵. Pomiędzy tymi wszystkimi ogniwami istniały specjalne komórki, które zapewniały łączność pomiędzy poszczególnymi ministerstwami i departamentami, co w praktyce oznaczało prowadzenie potyczek kompetencyjnych⁶²⁶. Takich przykładów jest bardzo wiele, a zaprezentowanie skomplikowania tych dwóch kwestii, czyli dyplomacji oraz mediów, daje częściowy obraz zawiłości całego systemu administracji. Zawiłość tego systemu zrodziła się ze sposobu rządzenia Hitlera, który przywłaszczył sobie prawo do samodzielnego podejmowania decyzji, bez uprzedniego naradzania się z jakimkolwiek ministrem, czy doradcą. Struktura ministerstw, zdublowana ponadto przez odpowiedniki danych organów tworzonych w ramach partii, była ciągle reorganizowana, co doprowadziło do powstania tej właśnie „dżungli kompetencyjnej”⁶²⁷.

Skoro Hitler nie miał zamiaru pełnić swoich obowiązków w zakresie organizacji i administracji, obowiązki te zostały scedowane na podwładnych. Taka sytuacja stwarzała atmosferę konfliktów oraz chaosu. Sam Hitler stał jakby poza tym całym układem. Stanowisko swoje uposażył w taki zakres władzy, aby była nieograniczona, a sam kanclerz dołożył wszelakich starań, aby z czasem nie uległo ono instytucjonalizacji. Kwestia codziennego zarządzania partią oraz rozstrzyganie sporów o jurysdykcję została powierzona Hessowi oraz pozostałym członkom monachijskiego sekretariatu. Hitler dokonywał tego nie tylko ze względu na swoje przyzwyczajenia (nieregularny tryb pracy, awersja do analizowania dokumentów i raportów), ale także miało to związek z tym, jaki obrał styl

⁶²⁵ F. Kresuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję..., op. cit., s. 59 – 60.

⁶²⁶ L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 47.

⁶²⁷ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 580; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 180.

przewodzenia. Opierał się on na instynktownym działaniu natchnionego lidera, trzymającego się z dala od rutynowych działań. Hitler wiedział jednak, że partia potrzebuje jakiegoś kształtu organizacyjnego i dlatego też stworzył pewne minimum. Pozwalało ono na utrzymanie harmonii w rejestrach członków oraz finansach organizacji. Odrzucał jednak propozycję stworzenia partyjnej biurokracji, która dokonywałaby podziału kompetencji i koordynowałaby pracę poszczególnych wydziałów partii⁶²⁸.

Hitler doprowadził do bardzo interesującej zależności – wiedział, iż musi pogodzić się z oddaniem części swojej władzy w ręce swoich poddanych, przy czym jednocześnie szczegółowo kontrolował ich poczynania i rozdzielał zadania pomiędzy nich, jakby udzielał im pewnego rodzaju błogosławieństwa. To przyczyniło się do tego, że na przykład Himmler, Goebbels, czy Göring stworzyli własne, małe imperia władzy, których zazdrośnie strzegli. Przy rozdzielaniu obowiązków Hitler skrupulatnie dbał o to, aby przydzielone powinności nie były szczegółowo określone, po to właśnie, aby w każdej chwili móc odebrać poddanemu prawo do jego wykonania lub powierzyć podobne zadanie komuś innemu. Ponadto, poddani Hitlera sami podejmowali wiele samowolnych decyzji, mając nadzieję, że tym samym zadowolą Hitlera i zaskarbią sobie jego łaskę. Skutkowało to powstaniem ogromnej rywalizacji pomiędzy poddanymi Hitlera (jak miało to miejsce w przypadku wspomnianej już eliminacji Röhma), których kanclerz mógł w prosty sposób nastawiać przeciwko sobie i coraz bardziej uzależniać od swojej osoby. Takie działanie najpełniej realizuje starożytną zasadę „dziel i rządź”⁶²⁹.

Taki sposób przydzielania obowiązków oraz realizacja zasady wódzostwa w administracji przyczyniły się do całkowitego zaniku systemu pracy kolegalnej, jaka początkowo była praktykowana nawet w administracji centralnej. Prezydium zarządu NSDAP od 1921 roku stanowiło jedynie martwą literę prawa wewnętrznego partii⁶³⁰. Hitler nie tolerował żadnych dyskusji i dlatego też zaczął stopniowo ograniczać liczbę formalnych spotkań z ministrami. W roku 1935 odbyło się takich spotkań 12, w roku 1936 roku tylko cztery⁶³¹, od 1937 roku Hitler przestał przewodniczyć, a wkrótce później nawet uczestniczyć w posiedzeniach rady ministrów, jedynie spotkając się na osobności z poszczególnymi członkami rządu. Odbywał z nimi rzadkie i krótkie rozmowy, które miały miejsce tylko

⁶²⁸ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s. 85.

⁶²⁹ U. Volker, *Narodziny zła...*, op. cit., s. 580; L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii...*, op. cit., s. 55.

⁶³⁰ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 181.

⁶³¹ J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnia bez...*, op. cit., s. 125; A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 435.

wtedy, gdy Hitler sam wezwał kogoś do siebie⁶³². Hitler wypracował sobie swój system działania: sam planował, sam podejmował decyzje, sam rządził. Z tego powodu nieraz ministrowie czekali tygodnie lub miesiące, by uzyskać podpis kanclerza na dokumentach⁶³³.

Konstytucja weimarska nigdy nie została oficjalnie zniesiona, jednakże na podstawie uzyskanych pełnomocnictw Hitler miał możliwość uchwalania aktów legislacyjnych. Początkowo akty były przygotowywane przez Hitlera we współpracy z członkami gabinetu, a następnie publikowano je w dzienniku ustaw, co doprowadziło do sytuacji zaniku różnicy pomiędzy dekretami, a ustawami⁶³⁴. Wkrótce prawo tworzenia nowych aktów legislacyjnych i wydawanie kolejnych dekretów zostało częściowo przekazane odpowiednim ministrom, a liczba urzędów w randze ministerstw ciągle rosła. Hitler polecił, aby dostarczano mu jedynie gotowe projektów ustaw, które były już wynikiem negocjacji pomiędzy zainteresowanymi ministerstwami. Z racji tego, że formalne spotkania rządu nie odbywały się, dokumenty krążyły pomiędzy ministerstwami, aż do osiągnięcia pożądanego efektu. Dlatego też, aby uniknąć tej skomplikowanej procedury, ustawy (niem. *Gesetze*), zostały zastąpione rozporządzeniami (niem. *Erlasse*), które do realizacji wymagały jedynie podpisu kanclerza. Dla większości ministrów to i tak nie ułatwiało sprawy. Musieli oni nadal czekać, podczas gdy najbardziej wpływowi poddani, jak Himmler, czy Goebbels, natychmiast mogli rozwiązać swoje sprawy⁶³⁵.

Opisane wyżej szczególne ustawodawstwo państwa hitlerowskiego przyczyniło się do całkowitego zhierarchizowania społeczeństwa, które nastąpiło od dołu do góry na podstawie dwóch najistotniejszych kategorii: wierności i przydatności dla państwa. Podział ten znajdował swoje odbicie w przepisach prawa oraz był dokonywany za pomocą aktów prawnych, jakie pozorowano na legalne. Pierwsze lata istnienia III Rzeszy stanowią okres, w którym dokonana została niesłychana przesiąknięcie przepisami prawa życia społecznego. Prawo było kategorią, która określała miejsce obywatela na drabinie systemu hierarchii zinstytucjonalizowanej pod względem prawnym. Na podstawie reguł prawnych nakazywano i katalogowano społeczne normy, tak aby każde z nich stało się instytucją państwową⁶³⁶. Poniżej wykres (por. Wyk. 4.) przedstawia prawną hierarchizację społeczeństwa w okresie III Rzeszy.

⁶³² J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy...*, op. cit., s.58.

⁶³³ K. Grünberg, *Adolf Hitler – Biografia...*, op. cit., s. 181.

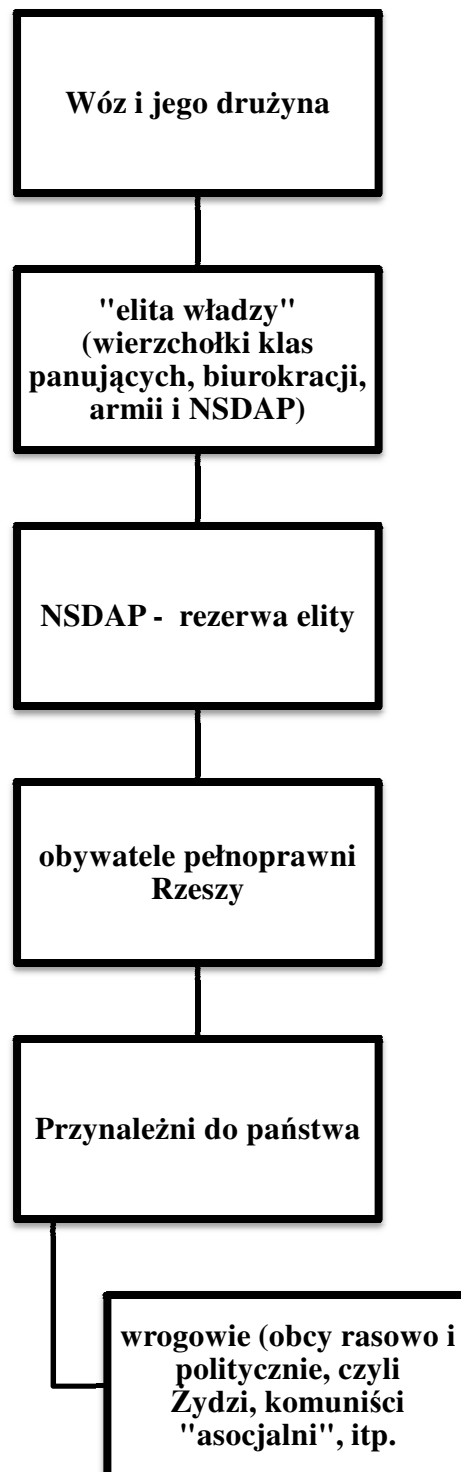
⁶³⁴ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 434; J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez...*, op. cit., s. 125.

⁶³⁵ A. Bullock, *Hitler i Stalin...*, op. cit., t. I, s. 435.

⁶³⁶ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego...*, op. cit., s. 266.

Wyk. 4. Hierarchia społeczna III Rzeszy przedstawiona przez względem prawnym

Źródło: F. Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego..., op. cit., s. 266.

Można postawić zatem pytanie, dlaczego Hitler nie dążył do zniwelowania zawłości powstałego systemu administracyjnego? Odpowiedzi może być kilka. Jedną z nich może być stosunek Hitlera do trwającego konsensusu, jaki zawarł pomiędzy tradycyjnymi siłami w

państwie (czyli administracją z czasów Republiki lub armią), a partią. Zapewne uważał, że taki układ będzie miał w końcu swój kres, dlatego też nie dążył on do stworzenia nowego prawa lub wydania własnej konstytucji, bowiem rządzenie za pomocą dekretów, które opierały się o ustawę „O pełnomocnictwach” było znacznie prostsze i szybsze. Miał on wtedy sposobność do tego, aby utrzymywać dawny aparat administracyjny w ciągłej niepewności, co do swoich decyzji, przy czym mógł rozwiązywać problemy doraźnie przy użyciu agentów powoływanych *ad hoc*. Innym powodem było poczucie własnej wartości oraz postrzeganie siebie, jako artystę – polityka, natchnionego przywódcę, który stanowi symbol odrodzenia narodu niemieckiego. Przywiązanie się do takiej samooceny stanowiło dla niego wykluczenie angażowania w tak codzienne i błahe sprawy, jak zarządzanie i organizacja. Takie podejście do sprawy mogło również wynikać z jego ograniczonego postrzegania roli państwa i prawa oraz z niedoświadczenia w tych sprawach. Jego postrzeganie posiadania władzy było za bardzo nasycone osobistymi kategoriami. Hitler od samego początku wykorzystywał swoją władzę tylko po to, by zrealizować swoją własną wizję świata, a sprawy administracyjne na pewno nie mieściły się w kręgu jego zainteresowań.

3.5.3. Scalenie się partii z aparatem państwowym

Proces reorganizacji aparatu administracyjnego na potrzeby Hitlera rozpoczął się już od roku 1933. Działania oparte o podobną zasadę ujednolicania, jaka była stosowana przy próbie utworzenia nowego społeczeństwa, miały na celu uproszczenie administracji i usunięcie skutków rozbicia feudalnego. Dnia 7 kwietnia 1933 roku prezydent Hindenburg wydał ustawę „O ujednoliceniu krajów i Rzeszy”⁶³⁷. Na jej podstawie cała władza została oddana w ręce partii, bowiem prawa rządów krajowych zostały oddane w ręce namiestników Rzeszy (niem. *Reichsstatthalter*). Namiestnikami tymi byli szefowie (niem. *Gauleiter*) okręgów (niem. *Gaue*) partii hitlerowskiej, a mianowani byli przez samego kanclerza, co miało na celu wybranie tych osób, które miały stać się w landach zaufanymi przedstawicielami Hitlera, by w ten sposób utrzymać pozycję nazistów w poszczególnych landach. Jedynym wyjątkiem była Bawaria, gdzie namiestnikiem był generał Epp, nie będący *gauleiterem*. Nie wszyscy *gauleiterowie* byli namiestnikami, bowiem było ich o połowę więcej niż landów. Ponadto, najmniejsze landy otrzymały jednego, wspólnego namiestnika⁶³⁸. Ponadto, Hitler doprowadził do „oczyszczenia” administracji z osób, będących potencjalnych

⁶³⁷ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 114; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 582.

⁶³⁸ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 408; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 177; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 350.

zagrożeniem dla reżimu, czyli komunistów i Żydów. Wprowadzona również w dniu 7 kwietnia 1933 roku ustawa "O zmianach w zawodowej administracji państwowej" stanowiła prawne rozwiązanie dążeń Hitlera. Pozostała część kadry urzędniczej, domyślając się, co może nastąpić w najbliższym czasie, tłumnie wstępowała w szeregi NSDAP, po to by zachować swoje stanowiska i pensje⁶³⁹.

Następnym krokiem było uchwalenie ustawy „O zapewnieniu jedności partii i państwa” dnia 1 grudnia 1933 roku. Na jej podstawie określono, że po zwycięstwie nazistów w dniu 30 stycznia 1933 roku, partia stanowi podmiot, złożony z całej niemieckiej myśli państwowej i jest to organizacja nierozdzielnie związana z państwem, jednakże szczegółów, dotyczących wyjaśnienia tych ogólnikowych zwrotów nie dodano. Sam Hitler nie ułatwiał interpretacji tych zapisów, bowiem na zjeździe krajowym w 1935 roku stwierdził, iż problemy lub spory, które mogą zostać rozwiązane za pomocą środków państwowych, pozostaną w gestii administracji, a czego państwo nie jest w stanie rozwiązać za pomocą dostępnych środków, będzie rozwiązywane przez NSDAP. Z czasem okazało się, że powołanie funkcji namiestników nie przyniosło zespolenia administracji rządowej w landach, ponieważ nałożenie tej funkcji na istniejące struktury, doprowadziło do rozdzwień kompetencyjnego wśród namiestników, którzy nie wiedzieli, komu mają być posłuszni⁶⁴⁰. Doprowadziło o stanu ciągłego napięcia pomiędzy gauleiterami, szefami komórek partyjnych na szczeblu lokalnym, powiatowym i okręgowym i „zastępcami Führera”, na tym poziomie organizacyjnym, a reprezentantami administracji państwowej, czyli burmistrzami, starostami, prezydentami okręgów regencyjnych⁶⁴¹.

Następną próbą były starania o przeforsowanie projektu ustawy „O reorganizacji Rzeszy”, który powstał dnia 30 stycznia 1934 roku. Na podstawie tej ustawy miało dokonać się zniesienie federalnej struktury państwa i przekazanie suwerennych praw landów na podstawie ich podporządkowania wobec rządu centralnego w Berlinie, a także oddanie kompetencji rządów, premierów oraz gubernatorów landów na poczet rządu centralnego⁶⁴². Przyjęcie tego projektu, stworzonego przez Fricka, który był wieloletnim pracownikiem administracji państwowej, miało doprowadzić do stworzenia scentralizowanej formy rządów na terenie Rzeszy. Pomimo tego, że ustawa została przyjęta, jej realizacja nastąpiła jedynie częściowo,

⁶³⁹ J. Toland, Hitler. Reportaż biograficzny..., op. cit., s. 359; J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 114; L. Rees, Naziści – ostrzeżenie historii..., op. cit., s. 50; A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 322.

⁶⁴⁰ I. Kreshaw, Hitler. Hybris..., op. cit., s. 409.

⁶⁴¹ K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 118–119; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 582.

⁶⁴² J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 114.

bowiem doprowadzono jedynie do scalenia się ministerstw z landu Prus z ministerstwami Rzeszy. Największy sprzeciw wytoczyli gauleiterowie, bowiem obawiali się oni utracić swoje wpływy i stanowiska. Dopiero ustawa z dnia 14 lutego 1934 roku doprowadziła do ostatecznego rozwiązania kwestii federalizmu niemieckiego i zniesiono sejmy krajowe, a rządy krajowe, które istniały nadal, zostały podporządkowane rządowi Rzeszy⁶⁴³. W świetle prawa, istotną kwestią jest to, iż ustawa ta nie doprowadziła do zniesienia funkcji namiestników – gauleiterów, pomimo tego, iż stali się oni zbędni, skoro zwierzchność landów została przekazana na Rzeszę. Na podstawie zapisów tej ustawy zostali oni oddani pod służbowy nadzór ministra spraw wewnętrznych, co nie znalazło poparcia wśród namiestników, którzy przyczynili się do unieważnienia tego zapisu, przez co ich status pozostał nie zmieniony⁶⁴⁴.

Ponadto, utworzono urzędy kierowników centralnych pionów działalności partyjnej (niem. *Reichsleiter*), których lista jest przedstawiona w poniższej tabeli (por. Tab. 5). Ich funkcje były urzędami analogicznymi do „zastępcy Führera” dla każdego z ministerstw, czy organizacji politycznych⁶⁴⁵. Nie budzi wątpliwości to, iż każda osoba należała do NSDAP.

⁶⁴³ A. Bullock, Hitler i Stalin..., op. cit., t. I, s. 430; J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945..., op. cit., s. 350.

⁶⁴⁴ U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 583.

⁶⁴⁵ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnia bez..., op. cit., s. 141; U. Volker, Narodziny zła..., op. cit., s. 581.

Tab. 5. Lista kierowników centralnych pionów działalności partyjnej w Niemczech na rok 1939

Stanowisko	Osoba
Rudolf Hess	Zastępca Führera
Martin Bormann	Szef sztabu zastępcy Führera
Max Amann	Wydawnictwa
Philip Bouhler	Szef Kancelarii Partii
Walter Buch	Przewodniczący Najwyższego Sądu Partyjnego
Walther Darre	Kierownik Centralnego Urzędu Polityki Rolnej
Otto Dietrich	Kierownik działu prasy NSDAP
Franz Ritter von Epp	Kierownik Urzędu Polityki Kolonialnej
Karl Fiehler	Kierownik Głównego Urzędu Polityki Komunalnej
Hans Frank	Kierownik Urzędu Prawa Rzeszy
Wilhelm Frick	Kierownik zespołu poselskiego NSDAP w Reichstagu
Joseph Goebbels	Kierownik Propagandy Rzeszy
Konstantin Hierl	Kierownik Wydziału Pracy
Heinrich Himmler	Reichsführer SS
Adolf Bünhelin	Dowódca Narodowosocjalistycznego Korpusu Zmotoryzowanego
Robert Ley	Kierownik działu organizacyjnego NSDAP oraz kierownik DAF
Viktor Lutze	Szef sztabu SA
Baldur von Schirach	Przywódca Hitler – Jugend
Franz Xaver Schwarz	Główny skarbnik

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 178.

Hitler doprowadził do stanu, w którym to partia posiadała „prawo aprobaty” przy realizacji polityki kadrowej. Obsada stanowisk kierowniczych, a także możliwość uzyskania awansu lub przeniesienia zależało od posiadanych powiązań i udzielonych rekomendacji ze strony partii. Wpływ partii na realizację polityki kadrowej był prawie nieograniczony, ponieważ nie wiązał się tylko z obsadzaniem najwyższych stanowisk ministerialnych, ale także stanowisk na niższych szczeblach oraz w szkolnictwie, zwłaszcza wyższym. Kandydat ubiegający się o dane stanowisko musiał wykazać się nie tylko akceptacją idei narodowego socjalizmu, ale także posiadać odpowiednie cechy przywódcze, zaś negatywny stosunek ubiegającego się o dane stanowisko do działalności partyjnej lub chwiejny i niedookreślony

światopogląd stanowiły podstawę do odrzucenia kandydatury. NSDAP posiadała także możliwość zawetowania przyjmowania kogoś do pracy. Z czasem wyrobiła się niepisana zasada, iż przynależność do NSDAP lub jednego z jej ogniw (np. SA, czy SS) była formalnym warunkiem objęcia ważniejszych stanowisk, co zostało potwierdzone przez okólnik wystosowany przez Kancelarię Rzeszy dnia 6 maja 1939 roku. Tymi decyzjami Hitler doprowadził do pogwałcenia wynikłej z tradycji zasady, zgodnie z którą państwo było ponadpartyjne i bezstronne, a o służbie w administracji decydowały pochodzenie i wykształcenie. Przed 1933 rokiem do awansu na wyższe stanowiska urzędnicze potrzebne było wykształcenie doktorskie, a na niższe posiadanie matury⁶⁴⁶.

Istotną rolę w tworzeniu potężnego aparatu państwowego, opartego na lojalności wobec osoby Hitlera, odgrywała nie tylko partia, ale także SS. Z głównych urzędów i referatów tej organizacji etapami rozwijały się organy władzy autokratycznej tego „państwa w państwie”, jak nazywana była również ta prywatna armia Hitlera. Organy te krok za krokiem przenikały do istniejących już instytucji, które wydrążano od wewnątrz poprzez obsadzanie najważniejszych stanowisk członkami SS i przejmowano ich funkcje. Z czasem sytuacja wyglądała tak, iż SS miało wpływ na wszystkie najważniejsze dziedziny życia publicznego i działało się to w sferze ekonomicznej, światopoglądowej, wojskowej, czy nawet polityce rolnej oraz w administracji państwowej. W systemie wyższych władz SS i policji, które najczęściej zostały zainstalowane na wysokich stanowiskach państwowych, rozwój kontroli przybierał coraz bardziej jednoznaczny wyraz: daleko idąca samodzielność himmlerowskiej kadry przywódczej w stosunku do administracji cywilnej i wojskowej, stwarzała model przesuniętego ośrodka władzy prawnej i instytucjonalnej, oczywiście w stronę kanclerza. Himmler, jako przywódca SS, posiadał wiele funkcji państwowych, lecz najbardziej skupiał się na sprawach wojskowych (cenzurze, wyżywieniu, umundurowaniu, gospodarce finansowej, czy opieką nad rannymi)⁶⁴⁷. Takie działanie miało zapewne przyczynić się do wyraźnego usprawnienia działania reżimu Hitlera.

Pomimo tego, że Hitler starał się doprowadzić do scalenia się partii z aparatem administracyjnym, nie udało się mu tego całościowo dokonać. Podejmowane próby, nawet te o charakterze prawnym, nie doprowadziły do objęcia przez Hitlera całkowitej władzy nad administracją państwową i kanclerz musiał pogodzić się z zaistniałym stanem dualizmu.

⁶⁴⁶ J. Wieliczka – Szarkowa, III Rzesza. Zbrodnie bez..., op. cit., s. 140; K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia..., op. cit., s. 178.

⁶⁴⁷ A. Eisenbach, Hitlerowska polityka zagłady..., op. cit., s. 39; J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy..., op. cit., s. 198 – 199.

Jednocześnie nie spełniły się nadzieje partii nad kierowaniem machiną państwową, a i administracja musiała przyzwyczaić się do ciągłego ingerowania Hitlera i członków partii w jej kompetencje. Tolerowanie przez Hitlera tego stanu rzeczy można uznać za jego słabość w tej dziedzinie, bowiem tak wiele konkurujących ze sobą ośrodków odbiegało od obrazu monolitycznej, totalitarnej dyktatury. Wynikiem działań Hitlera było bowiem zarówno doprowadzenie do przejęcia przez aparat partyjny administracji państwowej oraz rozmycie zakresów kompetencji tych dwóch stref wpływów. Znaczącym jednak jest to, iż Hitler posiadał na tyle dużą władzę, iż mógł dane zagadnienie wyjaśnić i doprowadzić do przejęcia administracji państwowej, jednakże można domniemać, że dla kanclerza ważniejszym zadaniem partii była działalność w zakresie ideologizacji i mobilizowania społeczeństwa.

Zakończenie

Celem niniejszego opracowania było przedstawienie kolejnych kroków i decyzji Hitlera, jako kanclerza, które doprowadziły do utworzenia systemu totalitarnego w III Rzeszy. Analiza zabranego materiału oraz informacji, jakie zostały zaczerpnięte ze źródeł o charakterze politologicznym, prawnym, czy historycznym, pozwoliła na uzyskanie odpowiedzi na postawioną we wstępie tezę. Teza ta, częściowo potwierdzona, mówiła o tym, iż przedwojenna polityka prowadzona przez Hitlera, wskazuje na to, iż był on politykiem rozważnym, a swoją władzę wykorzystał w celu zrealizowania swojej wizji istnienia Niemiec.

Niewielu zdawało sobie sprawę ze znaczenia pierwszych kroków Hitlera, które stanowiły następujące po sobie etapy całego procesu przekształcania systemu państwowego. Szybki rozwój wypadków był kluczem do skuteczności Hitlera, a sposób w jaki połączył błyskawiczne działanie, pseudolegalne działanie, terror oraz manipulację, wprawiało w zdziwienie nie tylko współczesnych mu polityków, ale również i obecnych badaczy tamtego okresu. Można przypuszczać, iż żaden polityk tamtych czasów nie był w praktyce przygotowany tak dobrze do przejęcia władzy, jak Hitler. Jego początkowo nieśmiała postawa oraz nieporadność były doskonałym kamuflażem do momentu przegłosowania ustawy „O pełnomocnictwach”, dzięki której udało się nowemu kanclerzowi zyskać prawne usprawiedliwienie dla wszystkich jego późniejszych poczynań. Później pokazana pewność siebie sprawiła, iż Hitler przejął kontrolę nad tymi, którzy go nie docenili. Hitler pokazał, iż nie działał on ani w panice, ani pod wpływem podniecenia z tytułu posiadanej władzy, lecz w całkowitym przekonaniu o słuszności swojej misji. Jako wytrawny polityk Hitler sięgał po władzę stopniowo, początkowo za zgodą obywateli.

Kroki jakie Hitler podjął, w celu utrwalenia zdobyczy narodowosocjalistycznej rewolucji, były z entuzjazmem przyjmowane przez większość opinii publicznej. Do lipca 1933 roku rewolucja trwała, ale ponieważ na zewnątrz wydawała się zupełnie niemal bezkrwawa, znacząca część społeczeństwa Niemiec przyjmowało do wiadomości i akceptowała proces ujednolicania narodu i struktur państwowych. Jednak skutkiem wprowadzenia ujednolicenia było poddanie politycznego, społecznego i gospodarczego życia narodu pod kontrolę NSDAP i stworzyło mocny fundament pod totalną władzę Hitlera. Opór był niewielki i wynikać to mogło po pierwsze z faktu, iż Hitler oficjalnie trzymał się litery

prawa, a po drugie wprowadzenie ujednolicenia w państwie, które cierpiało z powodu podziałów (np. administracyjnych, czy religijnych), stanowiło dla obywateli wprowadzenie wewnętrznej harmonii. To w znaczącym stopniu przyczyniło się do wzrostu zaufania dla Hitlera.

Hitler wiele razy przekonał swoich współpracowników lub nowo poznane osoby, iż nie jest szaleńcem, czy żadnym władzy dyktatorem, ale człowiekiem myślącym racjonalnie i o dynamicznej osobowości. Chociaż styl jego rządzenia, zwłaszcza w administracji, stał się przyczyną powiększającego się chaosu prawnego w państwie, miał on jedną zaletę, jaka może zostać określona słowami „dziel i rządź”. Nagminne podpuszczanie i podjudzanie swoich bezpośrednich podwładnych przeciwko sobie stanowiło swoisty styl zarządzania kanclerza, który doprowadził do tego, iż każdy chciał poprzez wprowadzanie nowych rozwiązań, zaskarbić sobie uwagę Hitlera. Uważa się, że to Hitler był największym zbrodniarzem z okresu II wojny światowej, jednakże wniosek ten należy uzupełnić o stwierdzenie, iż był kanclerz, będąc osobą decyzyjną w najważniejszych kwestiach, był otoczony dyspozycyjnymi ludźmi. Hitler wskazywał jedynie drogę oraz podejmował najważniejsze decyzje, zaś resztą zajmowali się jego poddani.

Podsumowując, przedwojenny bilans polityki Hitlera był doprawdy imponującym i znaczącym dla społeczeństwa niemieckiego. Utorowanie drogi dla systemu zasiłków społecznych, zwalczenie bezrobocia, tchnięcie więcej w naród niemiecki pewności siebie, zmienienie oblicza państwa poprzez budowę autostrad, czy organizowanie spektakularnych obchodów świąt państwowych, są licznymi osiągnięciami Hitlera. Przygotowując naród fizycznie i duchowo na przyszłość, Hitler zdołał w znaczący sposób podnieść także standardy zdrowotne i warunki pracy. Pomimo tego, że Niemiecki Narodowy Front Pracy był organizacją całkowicie podporządkowaną partii, nie można pominąć jego wpływu na rozszerzenie dostępu do rozrywki, a zwłaszcza turystyki, co było uwarunkowane programem „Siły przez radość”. Nie można zapomnieć o tym, iż Hitler dokonał zjednoczenia narodu niemieckiego, choć jego sposoby były drastyczne.

Chociaż Hitler dokonał wielu działań, które pozytywnie wpłynęły na rozwój Niemiec, jego polityka zawierała wiele negatywnych aspektów. Najtragiczniejszym w skutkach były prześladowania Żydów, które nie mogą zostać usprawiedliwione w żaden sposób, bowiem nawet argument akceptacji znaczącej części społeczeństwa, nie stanowi pretekstu do tego typu rozwiązań. Innym niekorzystnym działaniem Hitlera było nadmierne ingerowanie w

administrację państwową poprzez scalanie jej z partią oraz wprowadzania stanu chaosu; mówiąc innymi słowami okazało się, iż Hitler nie posiadał zdolności organizacyjnych i nie był zdolny do prowadzenia skomplikowanej maszyny biurokratycznej. Działania Hitlera z zakresu militaryzacji Niemiec niechybnie przyniosłoby za sobą ogromny kryzys gospodarczy, a ograniczenie swobód obywatelskich przyczyniło się do całkowitego ubezwłasnowolnienia społeczeństwa. Dla Hitlera jednak wszystko sprowadzało się do siły woli, co z brutalnością pokazał w następnych latach swoich kanclerskich rządów. Gdyby Hitler zmarł w 1937 roku, cztery lata po dojściu do władzy, to można domniemać, iż zostałby on uznany za jedną z największych postaci Niemiec.

Spis bibliograficzny

Literatura:

1. R. Bäcker, Totalitaryzm – geneza, istota, upadek, Wydawnictwo Index Books, Toruń 1992;
2. A. Bullock, Hitler i Stalin, Żywoty równoległe, Państwowy Instytut Wydawniczy Bellona, Warszawa 1994, tom I i II;
3. M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie do teorii polityki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Cuire –Skłodowskiej, Lublin 2001;
4. W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, Historia Niemiec, Wydawnictwo OSSOLINEUM, Wrocław, Warszawa, Kraków 1991;
5. A. Eisenbach, Hitlerowska polityka zagłady Żydów, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1961;
6. J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1970;
7. R. W. Griffin, Podstawy zarządzania organizacją, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002;
8. K. Grünberg, Adolf Hitler – Biografia, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1994;
9. M. Hartliński, Przywództwo polityczne – wprowadzenie, Wydawnictwo Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn 2012;
10. M. Hesemann, Kłamstwa Hitlera, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2014;
11. A. Heywood, Politologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 27;
12. Studia z teorii polityki, pr. zbior. pod red. A. W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999;
13. E. Jędrzejewski, Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933 – 1945: studium polityczno – prawne, Wydawnictwo OSSOLINEUM, Wrocław 1975;
14. A. Kasińska – Metryka, Proces kreacji przywódców politycznych. Od ujęcia tradycyjnego do współczesnego, Wydawnictwo Uniwersytetu J. Kochanowskiego, Kielce 2012;
15. I. Kershaw, Hitler. Hybris 1889–1936, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2003;
16. Stalinizm i nazizm – porównanie dyktatur, pr. zbior. pod red. I. Kershawa o M. Lewina, Wydawnictwo Harmonia Universalis, Gdańsk 2015;
17. F. Kersuday, III Rzesza – kulisy walki o pozycję, wpływy i władzę, Wydawnictwo MUZA SA, Warszawa 2014;
18. M. Kitchen, Trzecia Rzesza – charyzma i wspólnota. Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2012;
19. G. Knopp, Tajemnice Trzeciej Rzeszy, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2013;
20. J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 – 1945, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1986;
21. J. Linz, Totalitaryzm i autorytaryzm, w: J. Szczupaczyński, Władza i społeczeństwo: antologia tekstów z zakresu socjologii polityki, Tom I, Wydawnictwo SCHOLAR, Warszawa 1995;
22. E. Nowak, D. Litwin – Lewandowska, Władza i przywództwo polityczne w demokracji, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin 2010;
23. Encyklopedia historyczna Świata, pr. zbior. pod red. A. Pankowicza, Agencja Publicystyczna – Wydawnicza Opres, Kraków 2001, Tom IX;
24. J. Pilikowski, Podróż w świat politologii, Wydawnictwo WAM, Kraków 2009;

25. H. Przybylski, *Politologia. Zarys problematyki*, Katowice 1996;
26. L. Rees, *Naziści – ostrzeżenie historii*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 1998;
27. L. Rees, *Złowroga charyzma Adolfa Hitlera. Miliomy prowadzone ku przepaści*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2013;
28. F. Ryszka, *Państwo stan wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wydawnictwo OSSOLINEUM, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1985;
29. W. L. Shirer, *Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy. Historia hitlerowskich Niemiec*, Wydawnictwo ART BOOKS, Kraków 1987;
30. *Podstawy psychologii politycznej*, pr. zbior. pod red. K. Skarżynskiej, Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań 2002;
31. A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994;
32. R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 1999;
33. J. Toland, *Hitler. Reportaż biograficzny*, Wydawnictwo Albatros, Warszawa 2014;
34. J. J. Wiatr, *Przywództwo polityczne – Studium politologiczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno – Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2008;
35. J. Wieliczka – Szarkowa, *III Rzesza. Zbrodnie bez kary*, Wydawnictwo AA, Kraków 2015;
36. R. S. Wistrich, *Kto był kim w III Rzeszy, Leksykon*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1997;
37. *Encyklopedia Popularna*, pr. zbior. pod red. K. Wiśniewskiego, Wydawnictwo Olesiejuk, Ożarów Mazowiecki 2009;
38. *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*; pr. zbior. pod red. A. Wojtaszczyka i W. Jakubowskiego, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2003;
39. U. Volker, *Narodziny zła, Hitler 1889–1939*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2015;
40. E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1999;
41. P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne, Teoria i praktyka*, Wydawnictwo DIFIN, Warszawa 2011;
42. T. Żyro, *Wstęp do politologii*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2007;

Spis tabel:

Tab. 1. Liczba członków NSDAP

Tab. 2. Wyniki do Zgromadzenia Narodowego i Reichstagu (w procentach)

Tab. 3. Skład rządu Republiki Weimarskiej powołany dnia 30 stycznia 1933 roku

Tab. 4. Wyniki wyborów z dnia 5 marca 1933 roku do Reichstagu

Tab. 5. Lista kierowników centralnych pionów działalności partyjnej w Niemczech na rok 1939

Spis wykresów:

Wyk. 1. Liczba bezrobotnych w Niemczech w latach 1928 – 1939 (w tys. osób)

Wyk. 2. Liczebność formacji SA w latach 1930 – 1934 (w tys. osób)

Wyk. 3. Liczebność formacji SS w latach 1920 – 1933

Wyk. 4. Hierarchia społeczna III Rzeszy przedstawiona przez względem prawnym

Spis rysunków:

Rys. 1. Model symulacyjny transformacji systemowej od demokracji do totalitaryzmu

